

K

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

■ 2015 DECEMBER ■

- 3 **ESTERHÁZY PÉTER** ■
Kezdő- és végszók (próza)
- 11 **SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY** ■
Értelmiségi csoportosulások kísérletei a magyar kultúra átalakítására a XX. század utolsó harmadában (tanulmány-esszé)
- 18–20 **MARKÓ BÉLA** ■
18 Nem lesz idő
19 Halasztás
20 Túl (versek)
- 21 **GRENDÉL LAJOS** ■
Bukott angyalok (regényrészlet)
- 26 **KESZTHELYI REZSŐ** ■
Emlékek beteljesülése (vers)
- 28 **KERÉKGYÁRTÓ ISTVÁN** ■
Azok a boldog nyolcvanas évek (regényrészlet)
- 35–37 **KŐRIZS IMRE** ■
35 Jelentés
36 Lótusz
37 Önkifejezés (versek)
- 38 **SÁNTHA JÓZSEF** ■
Az illegális sakk (novella)
- 45 **MEZEI GÁBOR** ■
véges kötés (versek)
- 48 **TAMÁS DÉNES** ■
Időviharban (novella)
- 58–59 **NATTÁN BALÁZS** ■
58 Haza diszkréten, de folytonosan
59 352.
59 Szájában korongecset, lábán vasfazék (versek)

- 60 **LEO PERUTZ**
A svéd lovas (regényrészlet)
- 68 **KUBISZYN VIKTOR**
Jövevény voltam idegen földön (regényrészlet)
- 72 **SCHEIN GÁBOR**
Életfilozófia, bölcsesség és tanítás Füst Milán három kései művében (tanulmány)
- 85 **HORVÁTH CSABA**
„A barátság, kedveseim, visszafojtott sírás”
(Péterfy Gergely: *A kitömött barbár*) (kritika)
- 88 **MÉSZÁROS ÁBEL**
Nagy várakozások + szép remények = „tisztá” csalódás
(Jonathan Franzen: *Purity*) (kritika)
- 90 **ANTAL NIKOLETT**
A mások élete
(Schein Gábor: *Svéd*) (kritika)
- 92 **HERMANN VERONIKA**
Olyan távoli életek
(Darvasi László: *Isten. Haza. Csal.*) (kritika)
- 95 **BÁN ZOLTÁN ANDRÁS**
BETŰTÉSZTA
A holokauszt-irodalom zsánere (IV. rész) (esszé)

A címlapon Hrapka Tibor *Csipkejósika* című fotója szerepel.

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Mészáros Sándor
kalligram@interware.hu

SZERKESZTŐK:
Tóth-Czifra Júlia
toth.czifra.julia@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea
FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Rédey Zoltán

FŐMUNKATÁRSÁK:
Cseh Zoltán,
Hizsnyai Zoltán

Szerkesztőség és kiadó:
811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028

Levél cím: KALLIGRAM spol. s r. o.
P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1

Szlovákiai megrendelések:
distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség címén.
Magyarországi elérhetőség:
kalligram@interware.hu

Támogatóink:
A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
(Realizované s finančnou podporou Úradu
vlády Slovenskej republiky – program
Kultúra národnostných menšín 2015)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony
és Kalligram Polgári Társulás
(OZ Kalligram, Fő utca 39/17, 929 01
Dunajská Streda/Dunaszerdahely,
IČO 42 291 810).

Nyomja: Expresprint spol. s r. o.,
Partizánske
Példányszám/Náklad: 1000 db/ks
Ára: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénnytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap 1-jén
www.kalligram.eu

KEZDŐ- és VÉG szók

Egyszer, minden. Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy – nem volt semmi. Nagy úr a semmi. Ebben a semmiben aztán két dolog lett. Keletkezett. Nevezem természetnek? Csak mintegy mellesleg jegyzem meg, hogy mostanában többször támadt az a gondolatom, hogy amit épp írok, az már meg van írva, azt már megírtam, pontosabban, hogy arról már van egy jegyzetem, egy cédulám, amelyre fontos szavak, alapszavak vannak írva. El is kezdem keresgélni, mindhiába. Ez a kudarc súly, amely mostanában – mostanában a stílárisan megokolhatónál többször használom, hogy mostanában – nyomja a szívem. Nagyokat lélegzem, talán sóhajtozásnak is lehetne mondani, nem segít.

Két dolog állt a semmiben, amely így megszűnt, semmivé lett, s lett így a minden. Egy új minden. Van egy új mindenem. Lassan illene konkrétabbnak lennem. Valójában az a helyzet, hogy a két dologból már maga az egyik minden, és erről az egyikről most nem szeretnék beszélni. Megpróbálok nem beszélni. Éppen azért lett a másik, hogy lehessen másról is beszélnem. Kérdés, lehet-e, de majd meglátjuk.

Mintha álmodnék, olyan az életem most. Mostanában. Mindig is szerettem aludni, bár álmodásban nem alkottam jelentőset. (Ebben a mamám volt a csúcs.) Érzem, olyan, mint ha titkolódnék. Ennek véget vetek – már amennyire ezt a műfaj, pontosabban a forma megengedi. Nő bennem egy forma, mondhatnám pajkosan, és erre még egyszer, valahol vissza kell térnem. Szaladok, szaladok magam után – mostanában.

Azt álmodtam, hogy hasnyálmirigyrákom van. Saját modorosságomban hozzátehetném, hogy anyám könnyű álmot ígért. Könnyű nem, de kellemetlen se volt az álom (és most? most milyen?), Harold Brodkeyt olvastam, és megjelent, mindjárt jön egy nő is. Az álomnőkben sok a tartalék, a szufla. Szépen írja Brodkey, hogy neki mostan olyan a teste, mint egy krüpli nyúl, akit nincs kedve megsimogatni, akit elfelejt megetetni időben,

elfelejt játszani velem, megismerni őt hiányzik az idő, egy hasztalan nyúl a ketrecben, kiengedni maga volna a rémület. Nincs ima, mellyel a túléléséért imádkozni lehetne. Vagy a könnyű halál kegyelméért.

Tudatában vagyok, hogy álmodom, talán ezért is nem nyomasztó. Nem is kellett ki-
mondanom, hogy csak szaladok magam után, ez csak úgy átlebbent az álmon, és máris
elém pattant az ígért nő, H. (ígérem, ez az utolsó rejtvény, még csak nem is titok), és fut-
ballistás hanghordozással vágott vissza, utánam fussál, apukám.

Csönd lett. Mint a szerelmesek, nem tudtunk egymásnak mit mondani. A szerelmesek
nem félnek a csöndtől, de én valamiért mégis megijedtem. Ijedésnél kevesebb, inkább
a kényelmetlenség érzete, egy megnevezhetetlen elégedetlenségé.

Már-már leugattam, úgy kaffogtam vissza, hogy tudja-e, mi az a kovalens kötés. Arra
nem emlékszem, sok mindenre nem emlékszem mostanában, hogy mért éppen ez jutott
az eszembe, lehet, hogy a Brodkey rákos (nem is rákos, AIDS-es, de itt jobb a rákos, le-
gyen rákos, maradjon rákos) sejtjei álltak kovalens kötésben, mindegy is. (Vajon van en-
nek a mondatnak *civil* értelme? És kellene-e hogy legyen? De ne most oldjuk föl Dichtung
und Wahrheit táncának ellentmondásait, noha kevés dolog érdekel jobban, csak hát szto-
riban vagyunk, egy másikban.)

Hogyne tudná, mi az a kovalens izé, az egy kémiai micsoda, kötés, édes Péter, kötés!

Maradtam futballistában: Bazmeg, hülyén halok meg, ha nem mondod.

Lemondóan legyintett, ugyan, nem halsz te meg (valamiért úgy mondta, mög), ne re-
ménykedj.

Halál ellen mesélni, ez az ezeregyéjszakai közhely jutott az eszembe, és hozzáfogtam
a nagy Jan Kovalens történetéhez. H. tátott szájjal figyelt, lelkesen. Lelkessége, más nem,
tolt előre, tolt a mesémet. Csak a végén láttam, hogy akár végig is zokoghatta volna az
egészet. Mostanában ilyenek a történeteim. A végén meg úgyis késő. Vége, késő, igaz vol-
na, hogy valamiképp (mostanában) mindig ide lyukadok ki. Nem igaz.

Nem is tudom, hol kezdjem. A mai meséknek oly bizonytalan az eleje (meg persze a kö-
zepe és főként a vége). Nevezzünk ki eseményeket tényeknek, azokat tekintsük kertünk
lépegetőköveinek, és induljunk el rajtuk... Azért ez elég macerás...

Az ifjú Jan a csehszlovák sí-ifíválogatott ígéretes tagjának számított. Tehetsége nem volt
kiemelkedő, de volt tehetsége és szorgalma is. Az edzők várakozó álláspontra helyezked-
tek, fiatal embereknél bármi csoda megeshetik. Mindazonáltal semmiből nem lesz vala-
mi. E helyt, nemde, egyszer már jártunk, ellenkező állítással kalapozva, de más a bölcse-
kedés, és más a versenysport. Nyugodtan, azaz magabiztosan voltak várakozók ama edzők.

Többnyire Szlovákiában edzettek, az is lehet, hogy a Kovalens gyerek eredendően szlo-
váknak született. Bár a hagyományos magyar úri és urizáló felfogás szerint *eredendően* senki
se szlovák, illetve hogy ezt sose lehet tudni. Nem mintha én e felfogás mögé kívánnék állni.

Szorosabban, bébi, szorosabban, susogja H. valahonnét távolról, mely mérhetetlen kö-
zelség. H.-val egynek lenni – mintha nem is lehetne másképp.

Kettős fék lassította a fiú pályájának futását. Az egyik tehetségének a már említett termé-
szete, az, hogy nem csordult túl a tehetsége, márpedig a tehetség kizárólag túlsordultan
tehetség, a kicentizett, a méretre szabott, legyen e méret bármekkora is, nem az. Az képes-
ség, tudás, műveltség, mindegy is, minek mondjuk. A tehetség nem arányos, nem is har-
monikus, nem lehet kiszámítható, lennie kell benne valami bosszantónak.

A szabad térd, az úgynevezett szabad térd volt a másik fék. Mint oly sok mindent, ezt is
csak hasonlattal tudom leírni. Egy hasonlatok nélküli, gyeplőzött nyelv teremtene valami
addig nem létezett közelséget. Ami nem jelentené a költészet száműzetését. Hát ezt még

át kellene gondolni. Vagy a legkevésbé sem. Mindenesetre láthatóan újra meg újra bebotlok ebbe a közel-távol izébe. Mizériába. Közel lenni, távol lenni, lenni. Mondd, Uram, mért van az, mért sújtasz azzal, hogy erről azonnal Vlagyimir Iljics Lenni jut az eszembe? Tényleg úgy gondold, hogy ez, ez az *esemény* szükségszerűen hozzátartozik a Teremtéshez? Bár az igazán érdekes az az, ha nem. Az vidám helyzet, de (hogy úgy mondjam, Isten látja lelkem) nem én vagyok, aki ekkor szív. Már megbocsáss, Uram. Egyébként tegnap ugyanígy rimánkodhattam volna, amikor Brodkeyről a Legalon nevű májgyógyszer jutott az eszembe, onnét meg az, hogy mért nincs pornóadó a tévémben. Attól tartok (I'm afraid), Uram, hogy nem igazodom el a Teremtésben. Inkább úgy mondanám, nem igazodunk el. Ez elég közel hoz minket egymáshoz, hogy kedvenc vesszőparipámon ügessék. Kinek a vesszőm, kinek a vesszőparipám, és itt már nincs lejjebb, ideje új bekezdést nyitnom.

Mintha hiányoztak volna a térdéből, a térde környékéről a szalagok. Hogy előreugorjak a mesében (nem szórakozásból vagy fegyelmezetlenségből, hisz az a jó, ha nincs ugrálás, hanem békés, ha nem is jámbor folydogálás van), a Kovalens-kötés, immár nagy K-val és kötőjellel, első szándékból ezt a szalaghiányt hivatott kiküszöbölni. De nem lehetséges csak úgy, hübelebalázs módjára (vulgo: szabadon) ugrálnom, mert rögtön itt egy elágazás, a francia vonal, a Jean-Claude Killy-szál. Ahogy az egész Kovalens-legendában, itt is sok a homályos pont. Lépegetőkövek híján mi magunk is lebegünk inkább, derülátó fogalmazásban: szárnyalunk, bár mindenképp mi is homályosan. De majd vetek én fényt mindenhová, hogy csak úgy hunyorogtok (majd)!

A Kovalens-kötés lényegét, a megoldás szívét körülményes elmagyarázni. Vagyis megérteni, hogy a magam háza táján söpörjek. (Erről a söprűről is volna mit mondani, de fátyolt rá [most; remélem, ezek a mostok elég fenyegetően szólnak].) Viszont aki látta a hatvani Zagyva-hidat, az többé-kevésbé pedzi, mire utalok. Leginkább egy Möbius-szalagra hasonlító átkötéssel, áthidalással éltek a hídépítők (róluk is majd a söprűvel együtt szólok). Ez a magva a Kovalens-kötésnek is. Bizonyítékom nincs rá, ám nagyon is elképzelhető, hogy a kis Jan egy dél-szlovákiai edzőtáborozás alkalmával áttévedt a határon, le Hatvanig, a hídig, és ott vésődött ez az agyába, ez a páratlan hídkép. Mindezt nem tudom, mert nem tudhatom. De! Egyáltalán nem! Kizárt!

Akkor így tovább: elképzelhetjük, mit érezhetett, hogy aggódhatott, izgulhatott az édesanyja, midőn hírért vette a kószált gyermeknek. Megjegyzem, Margarita, mert így hívták az asszonyt, emlékeim(!) szerint lengyel származású, és, micsoda fordulat!, istenáldotta sítehetség volt. (*Most* nem térek ki az istenáldottából az Istenre, se az ő vélelmezhető sízés-életére. Ahogy suhan ott le a Sínai-hegyről. Semmi hó, csak a csodás suhanás. Isteni! Majd. Te jó ég! Mennyi terv, és milyen kevés idő. Nincs felkiáltójel!)

Istenáldotta tehetség, aki azonban soha, de tényleg soha nem sízett. A szakma mégis tudta, ő a numero uno. Vagy hát una, ugye. A családot választotta, ez is a lengyel származást valószínűsíti. Jant illetően elfogult volt, de akinek van vagy volt (vagy lesz, mert ha egy mondat beindul, nincs, aki megállítsa) anyja, az tudja, az anyák már csak ilyenek.

És akkor most képzeljük magunk elé ezt a cseh-szlovák-lengyel mixet, ahogy ott áll és áll a Zagyva partján, és csak nézi és nézi a hidat. A páratlan hídképet. Nézi, és ha nem érti is, bevésődik az agyába. A szakmai kihívás itt az, hogy a Zagyva hol méternyi, hol meg zúgva-böngve törí át a gátot, akár egy vadállat. Vajon segítene-e a megoldásban, ha tudnánk valamit e vadállatról? Oroszlán-e, gepárd-e, milyen hangulatban van, búvalbaszottban vagy röhögősben, fogazata ép-e, májárttete fickós-e, tüzel-e, hol tüzelnie kell, és mozgatja-e a füle botját. Most erre sem keresünk választ.

A sí-gén ott rejtezett, ólálkodott a fiúban, de ott leffegett az a bizonyos szabad térd is. Ötvenhatban fogta magát, és kiment, elment, régi szóval: kitántorgott Franciaországba. Nem lett hűtlen csehszlovák hazájához, vitte azt magával a szívében. (Külön traktátust igényelne, hogy hol, miben viszi az ember a hazáját, ha amikor épp pro forma elhagyja. Én például ebben az álomban a hasnyálmirigyemben vinném a sokat szenvedettet. Megvolná-

nak jól, így álmodom.) De ez a közelebről nehezen leírható ötvenhat a cseheknél amúgy is másképp történt, mint nálunk, bár a dél-szlovákiai edzőtáborozásokba át-átcsúszhatott a magyar forradalom közelebről nehezen leírható szellemisége. Szinte ahány ember, annyi szellemiség. Szinte. A rohadt életbe! Most akkor bevettem a vérhígítót, vagy nem vettem be? Álom ide, álom oda!

Belátom, mindez eléggé zavaros, különösen a hazafias része, de hát az élet, különösen a hazafias része, nem *pontosan* ilyen? Az életünk nem tervezőasztalon születik, úgymond.

Jan Kovalens Párizsban ünnepélyesen fogadták. Ami a formát illeti, nehéz volna fogást találni a franciákon. Virágkoszorú és aszpikos hidegtálak, cizellált beszédek és hozzá magától értődő tapsorkán. Árnýékvető kalapok és láthatatlan, roppant drága mandzsettagombok. Kovalensnek nem voltak említésre méltó eredményei, ám kialakult körötte – mítosznak nevezni túlzás volna, valami titokzatos hírnév. Rációval követhetetlen, hisz az ok hiánya még inkább növeli az oktalant.

És akkor ott, afféle ráadásként a Hemingway-novella. A *Bivaly vadászat P.-ben* (Buffalo Hunt in P., New York, é. n.). Kevesen tudták, főként az Ernest körüli nők nem akarták tudni, hogy ez a P. nem a Pina (Pussy; értsd pina) rövidítése, hanem Prágát rejti. A novella tiszta lelkű hősnének, a bivalyok igaz barátjának pedig a mi Janunk a modellje. Igaz barát, erre az igazságra épül a kis remekmű drámája, emlékezhetünk hajdani kötelező olvasmányainkból. Hemingway volt a gimik sztárja, főként írásai rövidege miatt, valljuk be. Hát hol lehet még négy-öt oldallal megúsni egy író? Ráadásul úgy, hogy abból – pars pro toto – megismerhetjük: az egészet. Látom, kissé túlkalandozom.

Bár tudhatjuk, erre utal ifjabb Plinius is, hogy a „túl” olykor maga a norma, szóval hogy miként is került a Kovalens-csizma az ernesti asztalra. A fiatal tudós, Umberto Eco meggyőződéssel vallotta, hogy Jan az az ismeretlen, idézőjeles nő, aki elől Hemingway egész életében menekült. Iszkolt ő is. Úgy mondanám, az ő, most már nem kellene az idézőjelek, farára boltozódott az író egész macsó-építménye. Ezért ápolgatta folyamatosan ezt a rá oly jellemző férfiaság-tombolást, férfiaság-kirakatot, elfedni, kompenzálni ezt a törekeny, cseh vagy szlovák vagy félig lengyel fiatal férfit, a szabad térdével, a benne rekedt, jól nevelt talentummal.

Eco strukturalista korszakában foglalkozott evvel a tudományos körökben ugyan lenézett, de ismert, és, talán nem túlzás, körülcsámcsogott rejtéllyel. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy a reflexeiben sok hasonlóságot mutató Hankiss Elemér hamar csatlakozott hozzá. A statisztikai eljárások hátterét most (most) mellőzve (tanultam, ismerem), a bulvárosan egyszerű és mellbevágó eredmény a következő: Hemingway írásában közel kétszer annyi k-val, illetve K-val kezdődő szó van, mint bármely más irodalminak tekinthető szövegben. (Hogy mi tekinthető irodalmi szövegnek, azt most ne bolygassuk, noha igen jól bolygatható kérdés. Bolygatnám is szívesen. Bolygatom is folyvást, bolygatódik, akár most is. A bolygató hollandiról, Uram, fáj, pedig ne essék szó. Most.)

K, mint Kovalens.

Az ember alig kap levegőt. És még valami. Szokás Hemingwayt afféle antiintellektuális bölénynek tartani, vadbaromnak, aki pusztán erőből ír, őstehetség, aki nem piperkőckődik az irodalommal magával, hanem a valóságos életet írja, csak úgy ömlik belőle a mese, a történet. Hát erre a „csak úgy”-ra csattanós válasz, hogy ez a K-effektus (Hankiss találó elnevezése) a fordításokra is áll! Ne má hogy ez véletlen! Az pedig legyen a magyar szív büszkesége, hogy a legjobb magyar K-snál, Pázmány Péternél az említett váltószám 1,93! Megismétlem, jól hallják, egy egész kilencvenhárom század. Hát ezt csak arra a sokat idézett Zrínyi-féle mondásra, miszerint egy nemzetnél se volnánk alávalóbbak. Nem hát! Ne feledjük, zord, nemzetietlen korszakokban (jelentsen ez bármit is, egyébként főként ezt jelenti: bármi) elegendő csak annyit suttogni, kurjantani: egyegészkilencvenhárom! Azért vegyük észre, hogy ezt én vettem észre.

Ne feledjük: álomban vagyunk. Kósza, álomittas mondat: Ha megfogom a faszod, úgy érzem, semmi baj nem érhet. Jóllakott vállvonogatás, te tudod, bébi. Baja válogatja. Mintha a Kovalens-szöveg volna a valóságos, a Wahrheit, és minden más, a gyógyszerek, az émelygés, a megváltozott test és testézés, a megváltozott testöntudat és egyáltalán a napok újfajta múlása és természetesen maga a följegyző, e jegyzetek írója – hogy ez volna a Dichtung, fikció, álomszerű. Persze az álommal vigyázni kell: álomból álomba ébredvén, ki tudja, hol vagyunk *most*. Az élet álom – ez meg már ki van találva. Vajon álomban meghalni tragikus-e? Van-e nagysága? És akkor van-e nagysága az (ilyen) életnek? Régen talán nem kérdeztek rá, hogy mi is a nagy. De most nincs régen. Most nincs.

Wahrheitból Wahrheitet, valóságból valóságot, ez az igazi írói kihívás. Lényegében az egyetlen.

Noha a Jean-Claude Killy-elágazás bizonyítéki alapozása nemigen különbözik a hemingwayitól, de a két bizonytalanság, homály mégiscsak egymást erősíti. Történetek által homályosan, ez az a fény, amellyel mi, elbeszélők dolgozunk. Mert mi is történt? A valóság kövei úgy rakódnak szépecskén egymásra, akár a legravaszabban kiesztelt fikció. Nem szeretnék a világ szerkezetéről elmélkedni, de használjuk ki az alkalmat, és nem minden öröm és nem minden kajánság nélkül jegyezzük meg, hogy kurva jól van kitalálva a Teremtés. (Érdekes... hogy én mindig ide lyukadok ki.) Remélem, nem érhető félre, ha elárulom, sokat gondolkodtam én ezen, de magam se tudtam volna ezt jobban (izgalmasabban?) összebuherálni (eltekintve a pornócsatornától).

De iszkiri lefele az ábrándozások felhőiből a földi talaj valóságába („valóságába”). Hó fedi a mi talajunkat itten most. Fehér a világ, ha nem említjük is külön. És ebben a fehérben a feketén mozgó pontocskák: az ember mint olyan. Szép gondolat.

Ekkoriban Jean-Claude mint síkorrepetitor állt a francia sízövetség alkalmazásában. Külön történet lehetne – csak már dosztig vagyunk külön történetekkel, másunk sincs, mint külön történeteink –, hogy mért is nem számítottak rá versenyzőként, noha még mindig ő volt a leggyorsabb. Kivéve a rövidtávú műlesiklást, ott a Camus gyerek (nem rokon!). Inkább fürgébb, de nem mennék bele ebbe a szakmai finomba. Mármost, hogy megint kanyarogjunk, kovályról nem is szólva, ez a pusztá névazonosság is szinte az örületbe kergette a nagy Sartre-t. Olyannyira – ezt Beauvoir titkos, értelemszerűen félig titkos naplójából tudhatjuk –, hogy Sartre Moszkvából hazatérvén azonnal (üstöllést) síleckéket vett. (Sítanárát bizonyítékként archiváltuk.) Amit többen csúfolkodva Sartre hajlékony gerincének jeleként tekintettek, vagyis Moszkvának tett gesztusnak. Ezt látszott alátámasztani egy akkori rövidke, ám szokása szerint harcias esszé, a *Kutuzovról egymás közt* című.

De nem. Beauvoir nem hagy kétséget a Camus-szálat illetően. Mondanunk sem kell, hogy ismerve a házaspár kapcsolatának szenvedélyes és maníros természetét, mily gyilkos irónia vérezte át azt a néhány sort. A teljes napló a mai napig nem jelent meg. Nehezen érhető, nem kvadrál ama (mennyi ama! még ez is, nem elég, hogy hasnyál, de még ez a tengernyi ama...) nagy-nagy francia szellemmel. De hát, úgy mondják, messzire elér a Sartre-hívók keze.

Nem nevezném merésznek a föltételezésemet, hogy versenyzőként azért nem számítottak Killyre, mert saját maga nem tekintette magát annak. Kifűjt benne a versenyállat. Nem akart félvállról sízni. Ezzel szemben – látványosan vagy inkább hóbortosan, nyelvhóbotosan kötve – Jan Kovalens fél lábbal is próbálkozott.

A franciák titokban bíztak abban, hogy Killy visszacsalogatható a versenypályákra. Tudták, neki pénz, hírnév nem számít, nem korrumpálható. Menj, te csak sikolj csak, mondták mintegy mellesleg neki, ami franciául nem hallatszik ilyen varázsosan bénán (talán megkérdem a fiam, hogyan is volna ez ott, de mindegy is). És kapott Grenoble közelében

egy saját völgyet és így az evvel járó lejtőt is, ahová kizárólag neki volt bejárása. Róla is lett elnevezve, magyar fülnek csak így hangzik: kilivali.

A szabad térd folytán Kovalens tartása nem volt ideális. Unortodox, mondhatnók mai, kurrens szóval. Az úgynevezett száraz edzéseken Killy ezen igyekezett javítani. A gyakorlások során az derült ki, hogy az a leghatékonyabb, amikor Jean-Claude szorosán Jan mögé áll, és onnét sottogja, úgy, jó, egyik láb, másik láb, megfeszít, és így tovább, ahogy azt a szakmaiság diktálja.

Ez nem a teljes igazság. Mert az úgy kezdődött (ki gondolta volna, hogy az igazság *kezdődik?*), hogy még az előző olimpián Killy összeszedett egy csúnya, kellemetlen bőrbajnt. (Őrbaj, gépeltem elsőre, megfontolandó.) Nem kényes helyen, a vádlin lettek előbb pörösenések, melyek utóbb afféle rabicfalat képezve nőttek egybe. És nem segített semmi. Hanem a véletlen. Volt egy furcsa szokása hőszűnőknek (ha egyáltalán hőszűnők lehet nevezni hőszűnőket), szeretett meztelenkedni. Pontosítok: ruha nélkül lenni, ami nem egészen ugyanaz. Idegesítette minden, amit magára kellett vennie. Ősember vagyok, tréfált baráti körben, amit senki nem értett, ő meg nem magyarázgatta.

Namármost. (Talán behallatszik a sóhajgásom, nehéz egyben tartani ezt a sok meseszálát. Megannyi folyó, csermely, patakocská, és mind a Kovalensbe ömlik. Torkollik. Az milyen, hogy torkolj? Bébi, torkolj. Szerintem ez a mondat még nem hangzott el a magyarság sok évszázados történetében. De ha valaki tudna adatot rá... Mindegy, nem tartozik ide, bár nem volna egyszerű megmondani, mi tartozik ide, hogy mi a mi, és mi az ide. Lehet, hogy H.-nak benyomom, megszabadítva így a magyarságot e kínzó hiánytól.) Minthogy rajta kívül ott senki nem sízhetett, Jean-Claude mindig meztelenül siklott a kilivali szikrázó napsütésében. Fázott is, meg nem is. Libabőrkrétely. Dúlt ott az ultraviola döggel. És mi derült ki? Az derült ki, hogy a hóról visszavert sugárzás elsöpörte az undormány pörösenésdombocskát.

A következőkre ismét nincs tanú, nincs semmi, csak a pletyka, miszerint a két férfi közt több volna, mint általában két férfi közt, valami olyasmi, ami, általában, férfi és nő közt szokott lenni. Most! Most vagyunk a Kovalens-kötés origójában, mondhatnók, a szülőcsatornájában. Látjuk a fényt, de a remény nagyobb (kövérebb, tetemesebb), mint a realitás.

Jan szemérmes alkat volt, de megbabonázta a völgy csöndes magánya, egyszersmind vadsága, természetesen vette a meztelen siklást. Nem gondolkozott el rajta, siklott. Igyekszem nem tocsogni a malackodás édes mocsarában, igyekszem a tényeknél maradni, legföljebb bizonyos szavakat, fasz, segg, seggbe kúrni, szaros, kipontozok majd. Ennek hatékonyságában és elvi helyességében is bizonytalan vagyok, mind emberként, mind íróként, de ne topogjunk itt tovább, bármennyire is jellemző ez a helyzetre és a mondatra.

A ház mellett, a sufniiban, hátul, tényleg a pókhálók közt hevert egy régies síléc, kecs nélküli, drabális darab, drabális, akár a muraközi lovak, nem mintha azok a téli sportok szerelmesei volnának. Ezt nem állítom, nem ettem meszet. Erre szerelt az ügyes kezű Killy egy duplikátumot, a tanítás, a taníthatóság végett.

Most hunyjuk le a szemünket. Úgy. És képzeljük magunk elé a két férfitestet a sugárzó napfényben, az érett időst és a nyurga, csontos fiatait, ahogy akkurátusan, hókézve, lassan, ám mégis suhanva suhannak e mesés völgyben. Suhannak, kanyarognak erre meg amarra, a testek egyre közelebb, volna itt valami kézenfekvő iránya (most elhagyom az ígért kipontozást) a mozgásvektornak. Ám az utólag odaszerelt kötés, a hátsó, nem számolt a fellobbanó vágy diktálta mozdulatokkal. Nem volt ennek hagyománya, kultúrája, gyökere. Pedig az fontos. Visszakanyarodtak tehát a házacskához. Várakozzál csupán, barátom, monami, így Jan, aki kissé göcsörtösen beszélt a franciát, valahogy úgy, mintha egy 19. századi, jelentős orosz regényben volnánk. És az éjt nappallá téve egész nap azon járatta az agyát, miként oldja meg ezt a problémát, amely egyszerre érintette a sportot, a Jean-Claude ...-t és az ő, Jan ajándékozni kész ...-t.

Ez a Kovalens-kötés igaz története. Nix lebegő térd, hanem a söprő szenvedély. Ment is most már minden, mint a karikacsapás, a két férfi boldogan bolyongott a vali lejtőin, nix lebegő ..., állt az, mint Katiban a gyerek. (Milyen Kati...?)

Ez Janról az utolsó hírünk, ez a felszabadult siklás, így tűnnek el a szemünk elől egy bátor kanyarban, összeszorított anusszal. Anus mundi, ahogy a régiek mondták. Jan el (a bal-fenéken?), ám maradt a kötés. Mely zseniálisnak bizonyult, de nem az eredeti, csiklandós, egy nemzeti sportprogramba csak nyögvenyelősen beilleszthető célját illetően, az ifjú sízőknek lett nélkülözhetetlen segédeszköze. Amikor az izmok ereje nem felel meg a becsvágynak, a jövőről való elképzeléseknek, a hitnek(!), akkor jön a Kovalens-kötés. A francia szövetség, miután renyhe, figyelmetlen keresésük nem járt eredménnyel, lecsapott a nóvumra, s a maga nevére jegyezte be újításként. Becsületükre legyen mondva, megtartották a Kovalens nevet. Hogy a Hemingway-örökösök pereltek volna, ezt nem tudom megerősíteni. Szerintem nem. Bár a papa jó híre nemigen érdekelte őket. Attól tartok.

De mi lett Jannal? Nem tudom, ez a becsületes, sivár válasz. Senkiről nem tudok, aki állította volna, hogy látta a kilivalibéli lesiklás (vagy lesiklások?) után. Megint a pletykák, pletykák keringtek. Keringenek máig. A blaszfémiát súrolja az a változat, mely szerint fölméne a mennyekbe, és ott ül az Atya jobbján. El nem tudom képzelni, hogy van ez elképzelve. De jellemző Jan megfoghatatlan tekintélyére, hogy ez az abszurditás újra meg újra fölbukkan. És hogy fokozzam az abszurditást (van, aki cifrább szavakat használ, kifejezetten tiltaná az alábbi – mi is volna ez? látomás? tény?, szóval az alábbi alábbiakat): kicsit, de csak kicsit bonyolítja a helyzetet, hogy volna a torinói lepelről egy (megbízhatatlan) fölvétel, amelyen, igen, a Kovalens-kötés látható. Vagy a Zagyva-híd, kinek hogy. Olykor, ha fátyolosan süt a nap, vagy úgy mozognak a felhők, el-elbizonytalanodom. De ezt most hagyjuk. (Mindig ez a hagyjuk. Mintha mostanában minden félbemaradna, a munkáim, az életem, a halálom, a mondataim, mintha ez volna az új élet adekvát formája. A félbemaradság ugyanaz, mint a töredék? Hagyjuk.)

Inkább az történhetett, hogy avval a siklással Jan a csúcsra ért. (Véletlen, inkább akaratlan mondattréfa.) Minden téren, szakmailag (ennél jobban, szebben, sőt valóságosabban, ha tetszik, költőibben nem fog már siklani sosem), érzelmileg (oly közelséget élt át, élt meg, melyet legegyszerűbb szerelemnek mondani) és a szenvedélyeket illetően is (a tettek pogány tánc, vagy hogy is). Nem volt már mire siklani, durván szólva, nem volt mit mondania, így visszavette magát a világból, így gondolom.

Logikus volna, de öngyilkos nem lett, annak volna nyoma.

Legyen még egy volna: lehetséges volna, hogy visszavonult Szlovákiába, Pozsonyba, és ő az a hajléktalan a Kalligram Kiadó előtti aprócska téren, aki úgy biceg, mintha repdesne, úgy repdes, mintha nem volna szárnya, és úgy nincs szárnya, hogy folyvást halljuk az angyalok zümmögő vonulását? Sok. Nincs az a barokk telítettségű festő, akitől ezt beynalnánk. Bár...

Ha ő lenne az a nagypofájú francia befektető, aki Franciaországból jött vissza (nyilván nem a Kovalens nevet használva), akkor nem valószínű, hogy hagyta volna a francia szövetségnek, hogy lenyúlják a találmányát. Kizárni nem lehet, a Vencel tér mégiscsak francia pénzekből nyert régi-új orcát.

Tudom, manapság nem illik (csak az egyre szaporodó és mindenre kiterjedő giccsben) a jó végben reménykedni. Azt erőltetni, forszírozni. Nem is éreznék elégtételt, ha ez bekövetkeznék.

Mintha szédülnék. Mintha gyöngé volnék. (Erős vagyok, az erőm a gyöngeségem. Ezt a mondatot adtam valamikor Haydn szájába. Hát ez most inkább fordítva áll. De úgy is jó. Úgy is használható. Mindenképp használható.) Mintha remegnék. Mennék vissza az ágyba. Mintha szorosán állnék meztelen Jan Kovalens mögött, nem tudjuk, a lejtő szalad-e hátra, vagy mi előre. Előre, nem tudni, hová.

Két dolgot viszont lehet tudni. Az egyik, hogy Killy (az esetleges jogi kellemetlenségek elkerülése végett jelentsük ki, hogy ő nem azonos Jean-Claude Killyvel, de hát volna-e va-

laki széles e határban, akinek ez ne lett volna a napnál is világosabb) időnként, hopp, eltűnt. Néhány napra csupán. Nem volt ez feltűnő, tudták, hogy Jean-Claude szeret a dolgokon morfondírozni, el-eltűnődni. Meditálni. Tökölni. Viszont többen ezt lustaságnak látták, a Killy sose szeretett melózni, kereste a kibúvókat. Na ja, most meg medítál. A gnosztikus Franciaországban nem meglepő, hogy nevetés, kis gögös kacaj kísérte a felkiáltást: Jó hogy már nem imádkozik!

Pedig nagyon is beletrafáltak. Szerintem imádkozott. Nem úgy. Nem szavakkal, nem gondolatokkal, nem is az életével (ami közkeletű, poétikus elképzelés). Ide kapcsolódik a másik dolog. Az, hogy az olasz válogatott, akarattal-e, véletlenül?, sosem fogjuk megtudni, egy ízben átkeveredett a határon, és ha nem is direkt a kilivaliba, de annak peremére, az ölelő hegy gerincére értek, s ők számoltak be egy sajátos látomásról (mert valószínűsnek nem hitték), nevezetesen mintha két meztelen férfit láttak volna egyetlenegy sílécen siklani. Zavartan, nevetgélve mesélték, hogy vajon milyen fénytani jelenség lehetett ez. Az Alpok délibáiban szegény vidék.

Hogy világos legyen: mindez azt valószínűsíti, hogy Jan beköltözött (elbújt) a kilivalibéli kajibába, ahol Jean-Claude rendre meglátogatta. Így telik azóta az idő, az idejük. Már öregemberek, Philemon és Baucis. Egész életük folytonos imádkozásban telt. A testek imájában.

A Kovalens-kötés azóta is hozza a nagy pénzeket, a francia korosztályos sízók meg sorra nyerik a versenyeket. Istenem, mi minden össze nem függ egymással! Vagy hívó leszel, vagy frusztrált összeesküvéselmélet-gyártó. Vagy... Hát, leérve a lejtő aljára, leültetek a padra, amelyet e célra barkácsoltál, arcotokat a napba fordítjátok, kezetek egymás erős (vagy legyen inkább duhaj?), duhaj és egyre duhajabb szemérmén, nincsen semmi, csak a napfény, a pad, a duhaj, csak ez, ez a minden.

Nem is tudom, hol fejezzem be. Minden, ez persze jó végszó. Tele vagyunk mindennel, mindenekkel, régivel, újjal, sőt töredékessel. Mert kevés, kevés lett a minden.

Maradt egy (legalább egy) adósságom. Ki is volna az a H., akihez az 1001 mese szól, szólna? Itt az idő elmondani. Hasnyálka! Neki, neki mesélek. Édeském, te szemét. Most mondd, hogy Komszomol – elnézést, félrecsúszott a tollam. Megint szédülök, és hullámokban gyöngesség fog el. Hullámokban erősség és gyöngesség fog el. Ettem titokban töpörtyűt, de lebuhtam. Valahogy most mindenki lebukik. Te is, Hasnyálka, a sok szeretetből segítő ember is (a gyógyulásom érdekli őket, nem én, foglalnám igazságtalanul össze), és hát te is, Uram. Nem részletezem, legendás, bár ki-kikezdett mindentudásodra hagyatkozom. Idáig tartott (még tart!) az első mese az 1001-ből. Nézzük a másodikat. Egyszer. Minden. Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy – nem volt semmi. A semmi is jó végszó. Ugyanazt jelenti, mint a minden. ■ ■ ■

Értelmiségi csoportosulások kísérletei a magyar kultúra átalakítására a XX. század utolsó harmadában

*A Partiumi Keresztény Egyetemen
2015. szeptember 10-én elhangzott
előadás szövege*

Acím többet ígér, mint amit nyújtani tudok. Csakis néhány olyan szellemi törekvéstről szólhatok, amelyhez közel kerültem. Töredékes szellemi önéletrajznak is lehetne nevezni ezt a gondolatmenetet. Kényesnek tekinthető kérdéseket sem fogok megkerülni. Elfogultan ítélek, vállalva a tévedés kockázatát. Vázlatomnak az lehet érdeme, hogy jórészt kevésbé ismert értelmiségi csoportokról próbálok szót ejteni.

Ismeretes, hogy Szegedy-Maszák Aladár 1947-ben elhagyta Magyarország washingtoni követségét. Egyik testvére börtönbe került, szüleit kitelepítették. Mi is kétszer rákerültünk az elszállítandók jegyzékére, hála az Államvédelmi Hatóság alkalmazottjának, akit családjával az apai nagyszüleim államosított házába beraktak. Ha játszottam a kertben, ő többször is rám fogta a fegyverét. Össze voltunk csomagolva, és én az ablakból néztem, megáll-e a teherkocsi. Feleségem még az 1970-es években is talált olyan dobozt, amelybe apám a kitelepítés esetén általam olvasandó könyveket készített össze. (Sajnos, olykor még álmomban ennél az ablaknál figyelek, pedig azóta felnöttek a fák, és már nem lehet kilátni az utcára.) Anyai nagyapám (aki évtizedekkel születésem előtt meghalt) egykori parádéskocsisának a fia a Belügyminisztériumban dolgozott, és ő mentett meg bennünket. Ez a családi háttér arra tanított, hogy távol maradjak a közvetlen politikai ellenállástól. Miután első zongoratanáromat, Kócsi Erzsébetet férjével, a történelmi író Asztalos Miklóssal (1899–1986) 1951-ben budai házából Körösladányra telepítették ki, a Moszkva, azaz Széll Kálmán téri Hannig zeneiskolába kerültem át, ahol Hannig Pál és felesége, Ragyóczy Jolán tanított zongorát, Felvinczi Takács Alice hegedűt, Petneki Jenő szolfézst. Tanulótársaim közé tartozott a később, 1968-ban, illetve 1964-ben Németországba távozott zeneszerző, Gárdonyi Zsolt (1941–), Szathmáry Zsigmond (1939–), ez utóbbinak orgonistává lett Lilla hú-

ga (1944–), az utóbb óangol irodalommal foglalkozó Perényi Erzsébet (a hegedűs Eszter és a csellista Miklós testvére) vagy Mályusz Elemér Károly nevű fia, aki végül a matematikusi pályát választotta. Visszatekintve úgy sejttem, ebben az „államilag engedélyezett” iskolában kaptam az első ösztönzéseket arra, miként lehetne az adott keretek között némileg változtatni a magyar művelődésen. Magától értetődik, hogy a növendékek még inkább csak hallgatták a szülők eszmecseréit. Különösen a kiváló tanár, Szathmáry Lajos (1903–1994) otthonában folyt beszélgetések adtak szellemi táplálékot. (Ha jól sejttem, ő a Magyar Közösség szellemi köréhez tartozhatott.) A növendékek többsége nem a zenét választotta hivatásnak; a szülők azzal a hátsó gondolattal járatták gyerekeiket e magániskolába, hogy a muzsikálás elválaszthatatlan az értelmiségi létől, és a zenében nem érvényesül a politikai hatalom kényszerítő ereje. A Hannig iskolában töltött idő ugyanúgy a rendszerrel nem rokonszenvező, a korban „reakciónak” nevezett polgári középosztály életmódjához tartozott, mint „Mimi néni”, azaz Endrédyné tánciskolája a Gerlóczy utcában.

1956 törést okozott ennek a kitelepítéssel és sok esetben börtönbüntetéssel sújtott osztálynak az életében. Nagyon sokan eltávoztak azok közül, akiket tisztelni és szeretni lehetett. A puha zsarnokság több szempontból erősebben kényszerítette az embereket alkalmazkodásra.

Egy

évvel az egyetem befejezése után, 1967-ben az akkoriban az Európa Kiadónál dolgozó Hankiss Elemér közvetítésével kerültem kapcsolatba Németh G. Bélával, aki afféle verselemző műhelyt hozott létre. Kettejük barátságát erősítette, hogy együtt távolították el őket az Eötvös Collegiumból, és Horváth János fogadta be őket a lakásába. Figyelemre méltó módon, nagyon különböző hátterű fiatalok között teremtődött közös nevező. Szörényi László katolikus nevelést kapott, Veres András apja 1963-tól 1970-ig a Munkaügyi Minisztériumot vezette, Ujhelyi Mária szintén ismert mozgalmi családból származott, Vajda András hortihysta tiszt fia volt, Korompay (H.) János nagyapjának, Horváth Jánosnak az örökségét képviselte, Zemplényi Ferenc kikeresztelkedett, módos vállalkozók hangsúlyozottan polgári értékrendet valló leszármazottjának mondhatta magát. Az akkor Irodalomtörténetnek nevezett Intézet Ménesi úti szobáiban hetente tartott megbeszéléseken nagyon sok időszzerű kérdést megvittattunk. Nem csak az irodalomra terjedt ki a figyelmünk. Szövegelemzéseket készítettünk, de Németh G. Béla ösztönzésére mindig történeti szempontok érvényesítésével. Hankiss *A népdaltól az abszurd drámáig* (1969) című kötetéből főként „A ,vershelyzet” és a „Kihez szól a vers?” című tanulmány szempontjait vettük figyelembe. Rendszeresen olvastuk a nyugati (elsősorban angol, francia és német nyelvű) szakirodalmat, a New Criticism, a francia strukturalisták munkái, de az orosz formalistáktól és a cseh strukturalistáktól is igyekeztünk tanulni. Gyökeresen szakítottunk az akkoriban Magyarországon hivatalosnak számító szemlélettel. Félretettük az eszmei mondanivaló fogalmát, tartalom és forma kettősségét, és a lengyel fenomenológus, Roman Ingarden nyomán jelentésszinteket különböztettünk meg. Szerkezeti egységeket jelöltünk ki. Nem vetjük adottnak, állandónak egy mű jelentését, helyette Gadamer szellemében hatástörténet földerítésére törekedtünk. Voltak, akik később nem az irodalomtudományt választották hivatásuként. (Szöllősy-)Sebestyén András például nyelvész lett. A csoport egyetlen munkás származású tagja, az Angyalföldön született Zubreczky György már nem szerepelhetett *Az el nem ért bizonyosság* (1972) című tanulmánygyűjteményben, mert közvetlenül a könyv kéziratának leadása után külföldre távozott. Az irodalomelméleti vonatkozásban rendkívül tájékozott, otthon elvont festményeket alkotó Dienes László – a *Korunk* egykori szerkesztőjének a Szovjetunióban született fia – turistaútlevelemmel Olaszországba utazott, és nem tért vissza. A kötet Arany János korai lírájával foglalkozott, vagyis addig elhanyagolt művekre irányította a figyelmet. Más költők – így Kosztolányi, József Attila és Pilinszky – verseivel is foglalkoztunk, de ezek a munkák sajnálatosan félbemaradtak, részben a bennünket ért támadások miatt.

Néhányan Bonyhai Gábor (1941–1996) szimbolikus logikai, valamint Petőfi S. János (1931–2013) jeltudományi tanfolyamára is jártunk. Tudtuk, hogy 1956 után Hankiss Elemérhez hasonlóan Petőfi is büntetést kapott. Nemzetközi összefüggésbe igyekeztünk

helyezni a magyar irodalmat. Ezekben az években azt lehetett hinni, hogy az irodalom- és a nyelvtudomány nagyon közel került egymáshoz. Nem foglalkoztunk a szerzők életrajzával, ehelyett a szöveg belső szerkezetének a föltárására törekedtünk. Amikor Arany János *A lejtőn* című költeményének elemzését megmutattam Németh G. Bélának, azt mondta: így a brabanti csipkeverésről is lehet értekezni. Azt tanácsolta: tegyek olyan állításokat, amelyeknek lesz visszhangja. Elemzésemet megfejeltem egy bevezetéssel. Ez váltotta ki a *Népszabadság* indulatát: a kötetet az a vád érte, hogy kétségbe vonja nemzeti értékeinket.

Az érintkezés Petőfi S. Jánossal sajnálatosan megszakadt 1969-ben, amikor ő Svédországba távozott. Szerepét Szépe György vette át. A szemiotika (szemiológia) hatása érzékelhető a Hankiss által szerkesztett *Formaalkotó elvek a költői műalkotásban* és *A novella-elemzés új módszerei* (mindkettő 1972) című kötetben. A továbbiakban a nyelvészet és irodalomtudomány közeledése ábrándnak bizonyult, és a csoport érdeklődése egyre inkább a bölcselőre, lélektanra, történelemre, szociológiára irányult. Részt vettünk a strukturalizmusról folytatott vitában, kísérletet tettünk arra, hogy megvédjük Hankiss Elemért az akkor már Pándi Pál szerkesztette *Kritikában*. Egyik (utóbb tragikus véget ért) fogdmegjéről még ugyanabban a számban megkaptuk a magunkét.

Németh G. Béla munkacsoportja más szakmákban (nyelvészetben, művészettörténet-írásban, valláskutatásban, bölcséletben, sőt természettudományban) dolgozó tudósokkal és kollégákkal kibővítve hozta létre a *Forradalom után – kiegészítés előtt* című tanulmánykötetet, amely szintén rendszeres megbeszélések nyomán és azzal a szándékkal készült, hogy az önkényuralom természetét derítse föl. Talán ezzel magyarázható, hogy meglehetősen késővel, csak 1988-ban jelent meg. A továbbiakban a fiatalok már önállóan folytatták tevékenységüket, Szövegmagyarázó Műhely néven. Ennek a mozgalomnak Horváth Márton Iván nevű fia, Balassi Bálint és József Attila életművének, továbbá a számítógépes irodalomtudománynak kiváló szakértője is tagja lett, valamint az irodalomelmélettel és a bal-ti államok kultúrájával foglalkozó Bojtár Endre, a reneszánszról értekező Ács Pál, a metafora mibenlétét elemző Bezeczkzy Gábor, a beszédaktus-elméletet az irodalomtudományban alkalmazó Kálmán C. György, valamint Németh G. Béla tanítványai közül Reisinger János és (Erdélyi) Kiss Mihály. 1979-ben öten cikket közöltünk Esterházy Péter *Termelési-regényéről* a *Mozgó Világban*, érzékeltetve, hogy a hivatalosan támogatott irodalommal szemben az új prózáiró-nemzedék tevékenységét igyekszünk méltatni. A csoport *Ismétlés és művészetben* címmel ülészakot is szervezett, amelynek anyaga 1980-ban jelent meg.

Évekkel később ez a közösség is szétszóródott, a két legutóbb említett tagja közül az egyik adventista prédikátor lett, a másik egy ideig a Pázmány Péter Egyetemen oktatott, de újabb tevékenységéről nincs tudomásom. E társaság a közvéleményt, a hivatalosan szentesített értékrendet az irodalom középiskolai oktatásának megváltoztatásával próbálta átalakítani. Két célkitűzésünk volt: a művek értelmezésének módját akartuk kicserélni, és az iskolai tananyag, sőt általában a kánon átalakítására törekedtünk. Nem vitás, hogy e kezdeményezésnek voltak politikai vetületei. Olyan írókat hívtunk meg az MTA Irodalomtörténeti (későbbi nevén Irodalomtudományi) Intézetébe, ahol a többségünk dolgozott, akik szemben álltak a politikai hatalommal – például Mészöly Miklóst és Eörsi Istvánt. Sokat jártunk tanári továbbképzésre, majd később néhányan nyaranta leutaztunk Csíkszeredára, hogy az ottani fiataloknak tartsunk előadásokat. Először a tananyagot próbáltuk megújítani – Illés Bélát Otrlik Géza váltotta föl, bekerült a Biblia, Széchenyi és Kemény Zsigmond –, majd három tankönyvet és hozzájuk csatlakozó szöveggyűjteményt jelentettünk meg 1979-ben, 1980-ban és 1982-ben. A Tankönyvkiadó pályázatára névtelenül adtuk be a próbafeljezeteket, és a bírálók egyöntetűen nekünk adták az első díjat. Az első kötetben a klasszikus ókorral foglalkozó részt Ritoók Zsigmond készítette el. A népköltészet szerepeltetését a csoport megbízásából Csoóri Sándorral igyekeztem egyeztetni. A képanyag összeállítására Beke László művészettörténészt kértük meg. A sorozat sokat köszönhetett a kiadónál dolgozó Mész Lászlónénak. Egy alkalommal a Pártközpontba is beidéztek bennünket, ahol éles vita alakult ki az Eötvös Loránd Tudományegyetem néhány irodalmárprofesszorával. A sajtóbeli támadások megakadályozták, hogy negyedik tankönyvet is írjunk. A bírálók egy része azt állította, túlzottan is előtérbe állítottuk a tragikumot és az iróniát. Nem vitás, hogy ezt a csoport akkori közérzetével lehet magyarázni.

hatvanas-hetvenes évek fordulóján a Belvárosi Kávéházban találkozott egy kis csoport, amelynek tagjai Aczél György kultúrpolitikájával szemben fogalmaztak meg éles bírálatot. Huszárik Zoltán, a festő Halmy Miklós és Schéner Mihály, az író Szakonyi Károly mellett fiatalok is részt vettek ezeken a beszélgetéseken – az említett Zubreczky György is. Az általam ismert értelmiségi közösségek közül talán ez oszlott fel a legkorábban. Az írók közül Mészöly Miklós törekedett arra, hogy ösztönözze különböző felfogású személyek eszmecserejét. Ezek a találkozók Kisorosziban, Szekszárdon vagy a Városmajor utcában a rendszerváltás után szűntek meg. Az író hatvanadik születésnapján még Csoóri Sándor és Eörsi István tartott köszöntőt. 1990 után Mészöly már panaszkodott, hogy ábrándot kergetett, amikor egymástól merőben különböző felfogású embereket próbált összehozni.

A Szövegmagyarázó Műhellyel körülbelül egy időben létezett az úgynevezett Kaszinó, mely 1975-től általában havonta tartotta üléseit, a tagok lakásán. Mindnyájan polgári értékrendet vallottunk, és ennek képviselőit kerestük a kisebbségben élő magyaroknál is. Nem rokonszenveztünk Lukács György tanítványainak vagy a 68-as reformkommunistáknak nézeteivel. Idegenkedtünk a demokratikus ellenzéktől, mert úgy véltük, túlzottan kötődnek a baloldali örökséghez, és a szellemi életnek egyértelműbb függetlenségére vágytunk. Egyetemista koromban rendszeresen látogattam Kassák Lajost, akinek ösztönzésére foglalkoztatott az avant-garde művészet. (Vele eredetileg ugyanúgy apám ismertetett meg, ahogyan Illyés Gyulával, Szabó Pállal, Sinka Istvánnal, sőt Erdélyi Józseffel is.) Egyikünk Litván Györggyel barátnak nevezhető kapcsolatban állt, és az ő hatására Jászi Oszkár munkáit is tanulmányozta. E kivételektől eltekintve ösztövére tekintettük a magyarországi baloldali örökséget, sőt, az orosz birodalmi terjeszkedés eszközét láttuk benne. Azt a meggyőződést hoztuk hazulról, hogy 1944-ben Magyarország német megszállása a harci egységek kényszerű átcsoportosítása révén kedvezett a nyugati hatalmaknak, 1945-ben nem volt esély demokratikus átalakulásra, az 1948 utáni magyar politika velejéig romlott volt, 1956-ban pedig a forradalom nem számíthatott nyugati támogatásra. Tagadhatatlan, hogy e körnek voltak korlátai: noha tagjai között akadt olyan is, aki filozófia szakot is végzett, általában hiányzott a bölcséleti műveltségünk, és a többség sem kiállításra, sem hangversenyre nem járt rendszeresen. Gazdasági, pénzügyi és műszaki ismeretekkel pedig egyikünk sem rendelkezett.

Ez a hangsúlyozottan tudományközi társaság már nyíltabban politizált, és azután szerepet is játszott az úgynevezett rendszerváltásban. A tagok hasonló családi háttere megkönnyítette az eszmecsereit. Jeszenszky Gézát és Buzinkay Gézát a Toldy gimnáziumban Antall József tanította, a néprajzos Kósa László református lelkész fia volt, és 1981-ben az MTA Néprajzi Kutató Intézetéből az ELTE újonnan létrehozott, Németh G. Béla által vezetett Művelődéstörténeti Tanszékre került, Gergely András és Nagy József Zsigmond történész Szabad György szellemét képviselte, a régész Bálint Csanád és a turkológus Vásáry István a magyar őstörténet tanulmányozására vállalkozott. Az irodalomtudományt Szörényi Lászlóval és Kiss Gy. Csabával hárman képviseltük. Olykor Kodolányi Gyula és Kulcsár Szabó Ernő is megjelent a találkozókön. Időszerű kérdéseket vitattunk meg, például 1975-ben, Károlyi Mihály pesti szobrának fölállításkor volt, aki azzal érvelt, egyáltalán nem érdemel szobrot, mások nem központi helyen állították volna föl Varga Imre alkotását. Felvidéki és erdélyi utazások segítettek elő a kapcsolat föl vételét az ott élő magyar értelmiség tagjaival, az erdélyiek közül Benkő Samuval, Katona Ádámmal, Kántor Lajossal, Szabó Zsolttal és másokkal. Balogh Edgárt és Szabó T. Attilát is meglátogattuk.

Időnként egy-egy vendéget hívtunk meg. Illyés Gyula örült, hogy nála lényegesen fiatalabbakkal cserélhetett eszmét. Eleinte némileg derülátóan ítélte meg az ország helyzetét. Amikor azután elkomorodott, felesége arra emlékeztette, ideje hazamenniük. Antall Józsefet, Hankiss Elemért és Németh G. Bélát többen tiszteltük. A külföldiek közül Cs. Szabó László, Kibédi Varga Áron és John Lukacs tőlünk kívánt tájékoztatást a magyarországi helyzetről. Lukács érdeklődését mi keltettük föl Erdély iránt, ahová el is utazott, majd cikket írt a magyarság ottani állapotáról, amely komoly nyugati visszhangot keltett. Szegedy-Maszák Aladárt Magyarországnak a második világháború idején tett kiugrási kísérletéről és a Voice of America 1956-os műsorairól faggattuk. Amikor Gombos Gyula hazaláto-

gatott, ő azt ajánlotta, lépünk be a pártba, és belülről bomlasszuk a rendszert. Közülünk egyetlen valaki volt tagja az MSZMP-nek. Ő hasonlóan érvelt. Mivel tudtuk, hogy politikai követelmény is szükséges ahhoz, hogy valaki tagja lehessen az MTA-nak, kijelentettük, hogy nem törekszünk ilyesmire. Egyedül ő mondta, hogy akadémikus szeretne lenni. A sors iróniája, hogy nem érte el e célját, pedig tudományos teljesítménye ezt indokolta volna. Kitűnően indult; korán jelentős szakmai eredményeket tudott fölmutatni. Nehéz egyértelmű választ adni valamely tudományos pálya esetleges egyenetlenségeire vagy akár megbecsültségére. Ez utóbbi kapcsolatok függvénye. Hankiss Elemér sem lett az MTA tagja, pedig jelentős nemzetközi hírnévre tett szert. Egész élete során megőrizte függetlenségét, és ezt példamutatónak tartottuk.

Egy

alkalommal a lengyel Szolidaritás mozgalom egyik tagja volt a meghívott, és a felvidéki magyarsággal is teremtődött kapcsolat: 1978-ban a Kaszinó néhány tagja átutazott Örsújfalura, majd Somorján, Zalabai Zsigmond lakásán eszmét cserélt a felvidéki magyar értelmiség képviselőivel, Balla Kálmánnal, Grendel Lajossal, Püspöki Nagy Péterrel, Szigeti Lászlóval és másokkal. E találkozáson köszönhető, hogy később az egykori Kaszinónak több tagja könyveket jelentetett meg a Grendel és Szigeti által alapított, majd Szigeti által irányított Kalligram Kiadónál.

1990-ben e közösség egyes tagjai politikai föladatokat vállaltak. Jeszenszky külügyminiszter lett, Kiss Gy. Csaba az MDF alapítói közé tartozott, Szörényi római, Vásáry teheráni, Gergely dél-afrikai követséget vállalt, a többiek ragaszkodtak tudományos állásukhoz. Az SZDSZ legtöbb vezetőjéről az volt a vélemény, hogy maradéktalanul nem tudták levétközni korábbi múltjukat. Akkoriban legtöbben az MDF-et, később a Fideszt támogatták, a legutóbbi választás óta viszont többekre a csalódás jellemző – főként, de nem kizárólag a kultúrával kapcsolatos intézkedések miatt. A csoport egyes tagjainak tudományos elismertsége ma már nyilvánvaló: öten a Magyar Tudományos Akadémia tagjai.

A múlt század vége felé egy olyan társaság is kialakult, amely rendszeresen összejött azzal a céllal, hogy megvitassa a német karmester, Wilhelm Furtwängler hozzáférhető hangfölvételeit. Egyikünk sem volt hivatásos zenész. Legtöbben az irodalmárok voltak, mint rajtam kívül Horváth Iván, Veres András és Zemplényi Ferenc, de akadt köztünk tanár (Mesterházi Gábor) és történész (Lackó Mihály). Dán Károly később diplomáciai állást vállalt, Rockenbauer Zoltán egy ideig tagja volt az első Fidesz-kormánynak. Olykor a matematikus Mályusz Károly, a Hannig zeneiskola egykori növendéke is megjelent. Zemplényi Ferenc Szent István parki lakásán találkoztunk, és Horváth Iván jegyzte föl az elhangzottakat, azzal a céllal, hogy könyvet állít össze belőlük. Ez a terv nem valósult meg. Sor került egy hangversenyre a karmester által írt zeneművekből, megjelent egy a korábbinál bővebb magyar nyelvű válogatás az írásaiból, fölvételeinek jegyzékével, és tartottunk egy megemlékezést is. A Francia Furtwängler Társaság egyik ülésén – a karmester özvegyének jelenlétében – én számoltam be a tevékenységünkről.

Ismeretes, hogy némelyek a német karmestert elítélik azért, mert 1933 után Németországban maradt. A „Magyar Furtwängler Társaság” tagjai helytelenítették a leegyszerűsítő magyarázatokat, a jelentős művészi teljesítmények figyelmen kívül hagyását, és ezért nem örültek Szabó István *Taking Sides* (magyar változatában *Szembesítés*) című filmjének. A tagok egy része foglalkozott mozgóképpel, és filmként sem tartotta sikerült alkotásnak Szabó művét, a többség pedig elvetéltnek tekintett egy olyan vállalkozást, amely anélkül próbált foglalkozni egy zenésszel, hogy kísérletet tett volna művészetének megértésére. Nem állítom, hogy e csoport minden tagja mindig ugyanazon a véleményen lett volna, de egyetértettek abban, hogy mindig az ihlet vezette e karmestert, aki a költőiséget juttatta érvényre, minden előadás egyediségére törekedett, a fokozásnak, a folyamatszerűségnek kivételes mestere volt, és Wagner műveiben maradéktalanul érvényesítette azt, hogy „drámai lehetőségek a zenén keresztül valósulnak meg”, „a zene nem egyszerűen megerősíti vagy támogatja az előzetesen létező drámai helyzetet” (Badiou 2010, 89). Mi tartotta össze ezt a közösséget? Furcsa módon az a hátsó gondolat, hogy a zene a legmagasabb rendű művé-

szet. Végző soron ugyanúgy az értelmezés mibenléte foglalkoztatta e társaságot, mint korábban Németh G. Béla körét. Nincs kizárva, a politikától menekülés is szerepet játszott abban, hogy annyi órát szenteltünk egy olyan előadó művészetének, aki évtizedekkel korábban meghalt, így személyesen egyikünk sem láthatta-hallhatta.

Rockenbauer Zoltánnak köszönhetem, hogy a kilencvenes évek második felében megismertem a Magyar Wagner Társaságot. Ez olyan civil kezdeményezésű közösség, amelyet egyének példamutatóan önzetlen tevékenysége jellemez. Rendszeres ülésein minduntalan szembesülök a magyar közönség egy részének értékörző, új kezdeményezésektől idegenkedő hajlamával, amely legalábbis részben okolható a tagság előregedéséért. Úgy is fogalmazhatnék, e figyelemre méltó szervezet jól szemlélteti a rendezői színház magyarországi népszerűtlenségét, ami bizonyos mértékig azzal magyarázható, hogy Magyarország évtizedekig el volt zárva a nyugati kultúrától. Amikor 2002-ben Katharina Wagner erősen politikai értelmezésű, a magyar rendszerváltásra is vonatkoztató *Lohengrin*-rendezése az Erkel Színház közönsége elé került, és a Wagner Társaság egyik ülése ezzel az előadással foglalkozott, a magyar színháztudomány két fiatal kiválóságát, Imre Zoltánt és Kékesi Kun Árpádot elvittem a vitára. Boros Attila olyannyira ellenséges modorban szólt a látottakról, hogy jobbnak láttuk távozni a szünetben, anélkül, hogy megszólaltunk volna. A Magyar Wagner Társaságnak mindazonáltal sokan hálával tartozunk, hiszen nélküle nem juthattunk volna ki a Bayreuthi Ünnepi Játékokra, és számos előadást nem ismerhettünk volna meg fölvetelről. Legutóbb Zoboki Gábor rendkívül érdekes előadását hallhattuk a bayreuthi Festspielhaus és a MÜPA akusztikai megoldásairól.

1984 és 2006 között az Amerikai Egyesült Államokban tanítottam, így megszűnt az érintkezésem a magyarországi értelmiségi csoportokkal. Csak néhány alkalommal tudtam megjelenni a „Salon”-nak nevezett társaság összejövetelein. A rajzfilmrendező Jankovics Marcell és felesége végtelen türelemmel, pazar vendéglátással sokféle értékrendű művészt, tudóst, közéleti személyiséget hívott meg. Hiányos ismereteim alapján nem tudom eldönteni, mennyire jöhetett itt létre tényleges közösség.

Hazajövetelem után Veres Andrással Kosztolányi műveinek kritikai kiadását indítottuk el, melynek szerkesztésébe később Dobos István debreceni professzor is bekapcsolódott. Föltehető a kérdés, miért éppen Kosztolányira esett a választás. A válasz hihetőleg abban rejlik, hogy e szerző kivételesen sokat tett a magyar nyelv fennmaradásáért, és nem szolgált politikai zsarnokságokat. Ez a gyakorlati, havonkénti értekezletekkel járó tevékenység óhatatlanul is egy munkaközösség létrehozásához vezetett. Az idősebbek közül a sinológus Kalmár Éva vagy Buda Attila, a fiatalabb nemzedékeknek olyan kiváló tagjai, mint a Pázmány Egyetem klasszikus filológusa, Takács László, a Szegedi Egyetemen, a budapesti bölcsészkaron, a Színház- és Filmművészeti Egyetemen, illetve a Nyíregyházi Főiskolán oktató Szilágyi Zsófia, Bengi László, Győrei Zsolt és Onder Csaba, Parádi Andrea, a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Pintér Borbála középiskolai tanár, a doktori hallgatók közül pedig Dobás Kata, Zákány Tóth Péter, Tóth-Czifra Júlia, Bucsecs Katalin vagy Varga Kinga kötetek sorát hozza létre. A szabadkai látogatások, a részvétel az évente megrendezett Kosztolányi Napokon tartós kapcsolatot alakítottak ki a vajdasági értelmiséggel.

Míg a Magyar Wagner Társaság kifejezetten civil közösség, amelynek tagjai nagyon különböző foglalkozásokat képviselnek, és többségükben nyugdíjasok, addig a Hálózati Kritikai Szövegkiadás nevű pályázat résztvevői egyértelműen szakmai közösséget alkotnak. Legföljebb annyi közös bennük, hogy mindkettő távol tartja magát a politikától.

az oka annak, hogy az általam ismert értelmiségi közösségek többsége – a legutóbbi kettő kivételével – felbomlott a rendszerváltás után? Személyes barátságok megmaradtak, de a korábban hasonló elveket vallók egy része elidegenedett egymástól. Akik a Kádár-korszakban egyetértettek a rendszer elutasításában, ma sokszor szemben álló felek. Tagadhatatlan, hogy érvényesülési harcban is kereshető a magyarázat, de elsősorban abban, hogy föllevenedtek az 1945 előtti Magyarország ellentétei, például nem egyformán látjuk a népi írók művészi jelentőségét. Az 1989 előtti korszak némely kiszolgálója átváltott szűken értelmezett nemzeti értékek harcias védel-

mére. Előfordul, hogy ma is szemben állunk olyanokkal, akik évtizedekkel ezelőtt a hatalmat szolgálták ki. A politikai vezetés nem csökkentette, inkább fokozta a magyar értelmiség megozottságát. A legutóbbi negyedszázadban a kormányok elhanyagolták az egészségügyet és az oktatást. A tankötelezettség leszállítása 18-ról 16 évre aligha segíti elő a műveltség színvonalának emelését. A Nemzeti Alapterv kialakításakor és a tallini magyar követség megszüntetésekor a döntéshozók nem voltak kíváncsiak a Magyar Tudományos Akadémia véleményére, a Kosáry Domokos által alapított, rendkívül szűkös anyagi forrással rendelkező Széchenyi és a Makovecz Imre által elindított, a jelenlegi kormány által jelentős összegekkel támogatott, legalábbis részben baráti kapcsolatok alapján szerveződő Magyar Művészeti Akadémia között pedig semmiféle érintkezés nincs. Néhányan ugyan mindkettőnek tagjai, de a többség egymással ellentétes értékekhez ragaszkodik. 2015-ben előkészületek nélkül, a művészettörténet szakma kizárásával került sor Csontváry műveinek kiállítására. Amikor Honti László, az MTA egyetlen finnugor szakos tagja cikket írt a *Magyar Tudomány*ban tankönyveink fogyatékoságairól, egy jogot végzett író napilapban nevezte elavultnak a tudós nyelvészeti nézeteit. A magyar kormány úgy döntött, hogy megszünteti az összehasonlító irodalomtudomány szakot a felsőoktatásban. Ez az intézkedés egyszerre szakít az annyit hangoztatott nemzeti örökséggel, amelynek világszerte elismert része, hogy két magyar tudós, Brassai Sámuel és Meltzl Hugó indította el a legelső összehasonlító irodalomtudományi folyóiratot, és egyúttal nem vesz tudomást arról, hogy az egységesülés (mondialisation, globalization) időszakában különös jelentősége volna a több nyelv és kultúra ismeretét megkövetelő szaknak. Ha Esterházy Pétert 65. születésnapján a magyarországi szlovák nagykövet hívja meg ebédre, és köszöntésére aznap este a budapesti Szlovák Intézetben kerül sor, akkor ebből azt lehet sejteni, hogy a politikai vezetők nincsenek tisztában a szellemi értékekkel.

Mi alakítja az értelmiségi pályafutásokat a jelenkorban? Elsősorban három tényező: a piac, a politikai hatalom és a személyes érdekek összefonódása. Bő száz évvel ezelőtt Mikszáth azt írta: „a nexus volt mértéke annak, ki milyen úr” (Mikszáth 1961, 1: 6). Ebben a vonatkozásban nem változott Magyarország. Rossz hagyományainktól nem tudunk megszabadulni. Ahogyan egy értekezőnk fogalmaz egy *nem* baloldalinak tekinthető folyóiratban: mindkét oldal kormányzásának közös nevezője lett „a hivatalok betöltésénél a vak párhúség és a korrumpálhatóság” (Lányi 2015, 46). A kapcsolathálókra az anyagi támogatás, a politika és a barátság nyomja rá a bélyegét. A pályaeépítők a politikai rendszer kiszolgálására törekednek, kiemelt állást és pénzjuttatást remélve. Ha összehasonlítjuk az elmúlt évtizedek díjazottjainak névsorát vagy a könyvtámogatások jegyzékét, egyértelműen kiderül, a különböző kormányokat mennyire eltérő szempontok vezették. Ennek eredményeképp hiányzik a szellemi életben a folytonosság, márpedig e nélkül aligha létezhet nemzeti hagyomány. ■ ■ ■

HIVATKOZÁSOK

- Badiou, Alain (2010) *Five Lessons on Wagner*. Translated by Susan Spitzer. With an Afterword by Slavoj Žižek. London–New York: Verso.
- Lányi András (2015) „Eltorzult liberális alkat, zsákutcás rendszerváltozás”, *Kommentár*, 1–2: 16–46.
- Mikszáth Kálmán (1961) *A fekete város*. S. a. r. Király István. Budapest: Akadémiai.

Szegedy-Maszák Mihály: az ELTE és az Indiana University emeritus professzora, az MTA és az Academia Europaea (London) tagja, a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság magyar tagozatának és a Füst Milán Fordítói Alapítvány kuratóriumának elnöke. Tizennyolcadik önálló könyve 2016 elején jelenik meg, *Jelen a múltban, múlt a jelenben* címmel a Kalligram Kiadónál.

Nem lesz idő

*Perlrott Csaba Vilmos: Önarckép modellel,
1920, olaj, vászon, 110 × 90 cm,
Janus Pannonius Múzeum, Pécs*

Továbbgondolni azt, mi véget ért
rögtön, amikor napvilágot látott,
s lebontani a ráakódott álmot,
vagyis az évek új s új rétegét,

míg hátha ismétlődik, ami volt,
de nem lehet, és éppen ez a lényeg,
hogy meg sem borzongnak, ha összeérnek
a mellbimbók s a gombok, nem sikolt

az érintéstől egyik sem, pedig
más-más anyagból van, s emlékezik
a férfi is, a nő is, hogy szerették

egymást egészen meztelen, de rég
tudják mindketten, hogy nem lesz elég
idő úgysem, mert szárad már a festék.

Halasztás

*Perrott Csaba Vilmos: Levétel a keresztről,
1920 körül, olaj, vászon, 91,5 × 73 cm,
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest*

Meggyűl a sírás, majd egymásba olvad,
és távolról már inkább csak zene,
mert nem lehetne az élőt s a holtat
most szétválasztani, s nem kellene

tovább engedni az időt, hiszen
nem csak a bűzös, izzadt, véres testek,
a tárgyak is beszélnek, senki sem
érzi saját magát, s nem is keresnek

kibúvót többé az egyformaságból,
ellenkezőleg, szinte kéz a kézben
tobzódnak mind a boldog szenvedésben,

s a földdel, kővel, fával telt homályból
nem lép ki egy sem, hogyha minden együtt
lehet, se megváltójuk, se keresztjük.

Túl

*Perlrott Csaba Vilmos: Aktok szabadban,
1907–1909 között, olaj, vászon, 114 × 92 cm,
magántulajdon*

Túl rózsaszín, túl kék, túl zöld, túl barna,
túl test, túl menny, túl föld és túl fatörzs,
túl lábikrája, ágyéka és arca,
túl lent heversz, vagy túl magasra törsz,

túl gömbölyű, mégis túl szögletes,
de így van végül mérhetetlen súlya,
s abban reménykedsz, hátha ölbe vesz
bármelyikük, és ott leszel majd újra,

ahol nem voltál sohasem, csupán
túl azelőtt még és túl azután
a pillanat, hogy rákerülj a képre,

mert minden túl vad, minden túl szelíd,
ha elhasználta már festékeit
a festő, s nem néz senki sem az égre.

Markó Béla: költő. Volt tanár, szerkesztő, később politikus. Kézdivásárhelyen született 1951-ben, jelenleg Marosvásárhelyen él. Legutóbbi könyvei: *Előlnézet* (szonettek, Jelenkor, 2014), *Rekviem egy macskáért* (esszé, publicisztika, Kalligram, 2015), *Passiójáték* (szonettkoszorú, Rézsegh Botond festményeivel, Bookart, 2015).

Bukott angyalok

De hát hogy lehet a határozottból eljutni a meghatározhatatlanba? Tocseknek erre majdnem egy évtizedig volt szüksége, elvégre a meghatározhatatlan annyit jelenthet, hogy a cél halványul el, jobban mondva, a cél, mely világos volt számára, céltalanná válik. De 1945 őszén minderről szó sem volt, a cél az új világ volt. Szeptemberben néhány napot a Magas-Tátrában töltött, és Janákot kísértte el. Janák szabadságot vett ki, és őt meghívta magával, amit ő mérsékelt örömmel fogadott. Pozsonyt nehezen szokta meg, túlságosan német város volt, a kisalföldi falucskát, mely a szülőfaluja volt, unalmasnak találta. A Táttra alatt, a rengeteg luc- és erdei fenyőerdőben még sohasem járt, úgy volt vele, mint az Alpokkal nemrég. Még idegenebbül szemlélte, mint Pozsonyt. Elgondolkodott rajta, hogy hol szeretne élni. És ez nem is volt olyan könnyű feladat.

A Csorba-tónál szálltak meg egy kisebb panzióban, külön szobában Janák és külön szobában Tocsek. A tulaj szidta a németeket, mert a németek szidása olyan volt, mint a poloskák szidása. No, hát a poloskáktól megszabadultunk – közölte a tulaj –, elvégre a németek sosem tettek jót a szlovákoknak, még előbb-utóbb rabszolgasorba taszítottak bennünket. Jó, hogy kifüstöltük innen. Tocsek lapított, Janák pedig bólogatott. Leszállt az este, a köd másnap délig kitartott. Már délután egy óra volt, amikor a nap sugarai áttörték a ködfátylat. Egyszer, talán a második napon, olyan esemény történt, amely zavarba hozta Tocseket. Este volt, a tulaj és Janák talán túl sokat ittak. Egy évvel ezelőtt itt, a tulaj házában, bekerítettek néhány németet, akik a fáskamrában húzódtak meg. Reménytelen volt a helyzetük. Janákék vagy húszan lehettek, a németek pedig hárman. Végül megadták magukat. Szépen elősomfordáltak a fáskamrából és fősorakoztak a kamra külső oldalán. Szeptember volt, meglehetősen meleg. Janák adta ki a parancsot, hárman lőttek, többek közt Janák is. Addig lőttek, amíg a töltények teljesen elfogytak. Janák még most is büszke volt rá.

– Emlékszel? Az egyik fritznek kifordult a bele – mondta, és röhögött.

– Hát persze hogy emlékszem – nevetgélt a tulaj. – Az ilyesmit nem lehet elfelejteni. Az úgy megmarad az ember emlékezetében, mintha a tűz égette volna meg az embert.

– Hát igen. A halálig megmarad – tette hozzá Janák.

Ekkor vették észre, hogy Tocsek is jelen van. Bár lefeküdt, nem tudott elaludni, sőt, a német katona halálára még ki is nyitotta a szemét. Janák kapott észbe elsőnek.

– Hát ilyen a háború – mondta csendesen.

Persze 1945 ősze volt, még alig ért véget a háború, az emberek többségének fogalma sem volt róla, hogy mi következik ezután a békének nevezett korszakban: vajon újabb

skizofrénia, amihez már hozzászoktak, vagy csendes kimúlása mindennek, ami maradi. Tocsek az utóbbira esküdött: ami maradi, annak pusztulnia kell. Tizennyolc éves volt, és most, hogy a háborút szerencsésen túlélte, egy láthatatlan piros vonalat húzott magában. Janákra bízta magát. Az csak évek múltán erősödött fel benne, hogy nem volt egy szerencsés húzás. Janáknak az volt a szerencsés tulajdonsága, hogy öt perc alatt bizalmába fogadta az olyan tapasztalatlan gyereket, mint Tocsek volt akkoriban. Megnyerő volt és közvetlen. Márpedig a tizennyolc éves fiatalembernek éppen ez hiányzott: apa helyett az apja lett. És Janák ugye ki is használta ezt. Tocsek nem utálta a valódi apját, csupán kiismerhetetlennek tartotta. Janák viszont úgy tett, mintha a partnere volna. Hogy a fritznek kifordult a bele, hát istenem, ilyen a háború. Janák tüzelt először, és Janák életben maradt. Ilyen egyszerű ez az egész. Itt nincs idő gondolkodni. Aki hamarabb kap észbe, életben marad. Tocsek azonban tudta, hogy mégsem ilyen egyszerű az egész, csupán jó mélyre elásta magában, mert igenis azt hitte, hogy új világ jön, nem érdemes lacafacázni. Egyetértett Janákkal, de ebben a nagy egyetértésben volt valami keserű íz... Talán ha nem fordul a bele ki? Talán, ha nem röhög, csak csöndben megállapítja, hogy neki állt a szerencse, és a fritz halott... Talán.

A tiszta tapasztalatlanságon túl volt valami idealizmus Tocsek viselkedésében, legalábbis így látta jóval később. Idealizmus, melytől éppen nem látja, amit a vak is lát. Hogy Janákot többre tartotta, mint amennyit valójában ért. Na, nem istenítette, de bizonyos tulajdonságait - tehát a következetességét, a helyzetfelismerését, a „logikáját” – úgy tekintette mint egy példát, amilyennek ő szeretett volna lenni. A szeretett volna lenni azt jelentette, hogy előbb-utóbb ő is ilyen lesz. Az őszi köd felszálltával bebarangolták a közeli erdőt. Leginkább délután, ha nem esett az eső. Nagydarab sziklák között másztak hegynek fölfelé és hegynek lefelé. Tocsek biztosan eltévedt volna, de Janák úgy ismerte a vidéket, mint ha itt született volna, és nem a Zólyom melletti falucskában. Olykor tényleg elkapta őket az eső. Nem volt más megoldás csak a fenyőfa alatt várni a hirtelen lezúduló csapadék elmúlását. De amilyen gyorsan jött az eső, ugyanolyan gyorsan távozott. Csak a nagydarab sziklák csúsztak – egyszer el is esett Tocsek és véresre horzsolta a térdét. Janák minden alkalommal gombát szedett. Már-már az a gyanúja támadt Tocseknek, hogy Janák behunyt szemmel is megállapítja, hogy ehető-e a gomba vagy mérgező. Azokon a helyeken is láttott gombát, amelyeken Tocsek szeme félresiklott. Minden második este pörkölt gomba volt a vacsora. Egyszer Tocsek meg is kérdezte:

– Mindennel ilyen tisztában vagy? Mármint a gombára gondolok. Egy másodpercre sem jut eszedbe, hogy a kommunista eszmében kételkedj? Mindig csak a jó gombát válogatod ki. A mérges gombát már a látványából megismered?

Janák elnevette magát.

– Na, mit gondolsz?

– Én semmit. Túl magabiztos vagy. Ez nekem rendkívül szimpatikus. Az, hogy nincs benned kétség, sem alázat.

– Ez is a háború következménye. Kétségekkel nem lehet hadat viselni, mert előbb-utóbb lefegyvereznek a kétségek. Egy új világért harcolok, nem lehet kétségem afelől, hogy ez az új világ el is jön. Ha kétségeim támadnának, nos, ez egy értelmiségi duma. A lefegyverzés dumája... Ami pedig a gombázást illeti, hát az nagyon egyszerű. Már gyerekkoromban megtanultam, hogy melyek az ehető gombák és az ehetetlenek. Úgy, mint az ábécét, vagy azt, hogy kétszer kettő az négy. Már tízéves koromban gombaszakértő voltam.

Tocsek különös dolgot tapasztalt: Janáknak megvolt az ereje, hogy nyugodtan, fellengzős részletek nélkül beszéljen a tapasztalatairól, és nem valamiféle büszke kivagyisággal, hogy lám, ez vagyok én, ki a különb nálam.

– Tudod, az én apám tanító. De tulajdonképpen egy paraszt. Egy nagy, öntelt és kivagyis paraszt. Sosem tudtam közelébe jutni.

– Hát igen. Ez előfordul – mondta Janák olyan hangsúllyal, hogy ismeri a helyzetet.

– Sokkal jobb lenne, ha te lennél az apám.

Látta, hogy Janák meghökken, mintha váratlanul egy bomba robbant volna a távolban, de az a bomba megremegette volna az ablakokat. Nem is szólt egynéhány másodpercig. Aztán azt felelte, némileg ügyetlenkedve:

– Hogyan lehetnék az apád. Ne butáskodj! Túl rövid ideig ismerjük egymást, ráadásul abszolút más vagyok. Közöttünk nincs minimális egybeesés sem.

– Hát persze, még gyerek vagyok – sértődött meg Töcsek.

– Nem is annyira gyerek, mint inkább az, hogy túlságosan ragaszkodsz a gyerekkori elképzeléseidhez. A világ nem olyan, amilyennek te hiszed.

– Mit hiszek? – kérdezte még mindig sértve.

– A világ sokkal, de sokkal rosszabb, mint ahogy te fölkészülve érzed magad a fogadására – magyarázta meg neki. – Sok csalódás ér majd. Én tudom, te még nem tudod.

Töcsek úgy látta, hogy ha nem is volt értékes, de érdekes beszélgetés volt, melynek utólag több tanulságát is levonta. Janáknak afféle „kisöccse” volt – no, nem a valóságban, hanem a képzeletben. De a képzelet olykor a valóság ruháit veszi föl, mint a délibáb. Töcsek leszállt a fellegekből a valóságba, holott a valóság, úgy istenigazából, jóval keserűbb volt, mint gondolta. Tulajdonképpen Janák lenézi őt, a „kisöccse” csak amolyan Töcsektől használt fügefalevél volt, amely elfedte Janák lenézését. Janákot hősként tisztelték, Töcseket viszont gyerekként, ami óriási különbség. Az „én tudom, amit te nem tudsz” rosszat sejtetett. Töcsek rózsaszínűnek látta a világot, Janák viszont reálisnak, és ez a realitás a jónak és a gonosznak egyfajta különös egyvelegét adta. Az, hogy milyen ez a különös egyveleg, csak fokozatosan, évek hosszú során jött rá.

De most 1945 ősze volt, joggal látta Töcsek rózsaszínűnek a világot. Egyszerű volt a világ, mint egy kétdimenziós ábra tele muskátlival. Ő tizennyolc éves volt, és soha nem volt ilyen szabad, mint most. Vagy nem is a szabadság volt...? Csupán könnyűség volt, egyfajta lebegés, melyet szabadságnak fogalmazott, holott a szabadság felelősséggel is jár, de éppen a felelősség hiánya volt az, ami a szabadság illúzióját kelthette. 1945 szeptember végére járt az idő, és ez a könnyűség már soha nem jött vissza. Szabadnak érezte magát, mert azt hihette, hogy kezében van a sorsa, és jó pár esztendő telt el azzal, hogy rájött, nemhogy nem volt kezében a sorsa, de kiszolgáltatta magát egy ideának, ami, természetesen sohasem jött el. Az idea idea maradt – valahol a felhőkben, vagy pontosabban, az ő fantáziájában. Egyszer egy csípős délutánon a Csorba-tó feletti erdőben, gombászás közben, Janák váratlanul megkérdezte:

– Na, a nővérednek nincs honvágya?

Töcsek kérdő pillantása Janákot, úgy látszik, jól szórakoztatta. Töcsek sosem beszélt a nővéréről. Egyrészt tizenkét évvel idősebb volt nála, másrészt egy német főhadnagyhoz ment feleségül, és negyvenöt tavaszán elhagyta az országot. Azóta semmi hír felőle.

– Honnan tudod, hogy egy nővérem van?

– Lenyomoztam – felelte Töcsek. – Mi mindent lenyomozunk.

– Ki az a mi?

Janák bosszankodva felelt.

– Igazán hülye vagy, Töcsek, vagy csak annak tetteted magad. Mikor nősz fel?

– Fogalmam sincs róla. És nem is érdekel a nővérem. Túlságosan nagy a korkülönbség köztünk – felelte őszintén Töcsek, de sejtette, hogy Janák szándékosan hozta fel ezt a témát. Nem tudta, hogy hová fog kilyukadni. Janákról úgy tetszett, hogy élvezte ezt a helyzetet.

– Nos, a „kémeim” azt jelentették, hogy a nővéred, Erzsi, ugye, nos, hogy a nővéred jól van, és esze ágában sincs visszajönni. A férje sem esett fogságba. Frankfurtban élnek, ott kapott ideiglenesen munkát a férje... Hát kár, ez egy kicsi rossz pont a karriered szempontjából, de ne félj, elintézem, hogy ne bántsanak miatta.

– Mi az, hogy a kémeid? Neked vannak kémeid?

Janák elnevette magát.

– Képletesen értem.

– Nekem semmi közöm az Erzsihez. Erzsi egy másik világ. A nővérem, de tizenkét évvel idősebb. Mit kezdjek egy tizenkét évvel idősebb nővérrel?

– Majd megmondom odafönt. Minden rendben lesz, ne félj.

– Mi az, hogy odafönt?

Janák azt mondta, hogy a realitás az kétségtelenül a reálisan létező dolgok közül van, de a realitás másodjára azt jelenti, hogy a realitás eltakarítja önmagát, ha a helyzet úgy kívánja.

– Ezt nem értem.

– Még sok mindent nem értesz – mondta Janák.

Ha más nem, hát ez elgondolkoztatta volna Tocseket, de tizennyolc évesen és ideákkal a fejében, egészen másképp gondolkozik az ember, mint amikor felnőtt már, és az ideáktól is megszabadult. Erzsi felnőtt nő volt már, amikor Tocsek az iskolát kezdte. És harmincéves volt, amikor a német katona megszőktette. Már vénlány volt, és tulajdonképpen először volt szerelmes. A német katona (Kurtnak hívták) elég szemrevaló legény volt, két évvel fiatalabb Erzsínél. Hirtelenszőke volt, és amolyan bazsarózsakéjú. A r-t nem egészen mondta ki, valahonnan Frankfurt mellől származott, és az apja, állítólag, egy gazdag paraszt volt. Tocseket gyakran ugratta, meztelen nőkről beszélt és bordélyokról, és közben jót nevetett, míg Erzsik gyerekeknek vette, ha egyáltalán szóba állt vele. Szóval nem jó emlékek fűttek Erzsihez és Kurthoz, és igyekezett elfeledkezni róluk, míg nem Janák elő hozta a létezésüket. A „lennyomozta” szó inkább fölháborította Tocseket, elvégre a múltjában turkált, és ehhez nem volt joga csak neki, Tocseknek. És volt még egy sanda gyanú, nevezetesen az, hogy a látszat ellenére, nem bízott benne. Ez pedig fájt. Az a bizalmas kapcsolat, ami Janákhoz fűzte, nem teljesen talált viszonzásra. Ezt meg is mondta Janáknak. Janák csóválta a fejét, nem tetszett neki a dolog. De előbb-utóbb fölébredt benne a felsőbbrendűségi érzés, amit ő, harmincvalahány éves ember a tizennyolc éves gyerekkel szemben érez. Azt mondta:

– Ne higgy a csalónak, mert a csaló úgy hiteti el veled a rosszat, hogy az jónak fog mutatkozni az első pillanatban!

Tocsek félreértette és fölháborodott.

– De én nem vagyok csaló!

Janák elmosolyodott.

– Persze, hogy nem vagy csaló. Nem is erre gondoltam. De az eszme önmagában még nem biztosíték, hogy valóra váljék. Ahhoz, hogy úgy mondjam, nyomozni kell. Mindent meg kell tudnod arról, hogy aztán a haverodat a legjobb barátodnak nevezd. Az eszme és a gyakorlat kéz a kézben jár. Vagy vedd a sakkot. Tudsz sakkozni, nem?

– Egy kicsit.

– Nos, a sakkban sincs ez másképp. Csakis olyan lépést tehetsz, hogy a figurád védve legyen. A védtelen figurát könnyen kiütik... Szóval nyomoztam utánad. Ez nem barátság vagy nem barátság kérdése. A legjobb barátod is lehet áruló. Nem föltétlenül, de ha a helyzet úgy hozza, a legjobb barátod is meginog. Biztos akarok benne lenni, hogy benned megbízhatom.

– Aha – mondta a még mindig sértett Tocsek. – Szóval a barátság sem örök.

Janák elkomolyodott.

– Semmi sem örök.

– Szóval gyanús vagyok?

– Nem. Te még tizennyolc éves vagy, és a barátság tizennyolc éves korban még örök.

– És tizenkilenc éves korban? Vagy húszéves korban?

Janák újra elmosolyodott.

– Majd meglátjuk – mondta.

De volt még egy példa, csak Tocseknek hályog volt a szemén. Jobban mondva, ez a hályog nem engedte pontosan látni azt, amit a szeme látott, és az érzékelés híján összerosódott a látvány és a következtetés. Így mondta Tocsek önironikusan: a látványnak és a következtetésnek annyi köze sem volt egymáshoz, mint szentimentális filmnek a legkeményebb valóságához. Egyszerűen nem akarta tudomásul venni, hogy az ideáknak egy másik, sötétebb oldala is van. Pedig a legelső alkalommal valami belső riasztást érzett, valamit, ami még a gyerekkorából maradt, és a jó, illetve a rossz megkülönböztetésére szolgált. Ez a gyerekkorából való valami belülről csöngetett, mint a riasztó.

Janáknak egy másik arca is volt. Ezt akkor fedezte föl, amikor először járt Veselka a Csorba-tói házban, a második hét elején. Janák néha esténként elment a faluba, és csak reggel jött vissza, kialvatlanul és morcosan. Tocsek kérdésére, hogy hová csavargott éjszaka, csak röviden felelt: „Egy barátomat látogattam meg.” Tocseknek beindult a fantáziája – Janák és Veselka együtt hóban és sárban, völgyben és hegytetőn, mint két elnyűhetetlen barát, mint egyiket a másikáért feláldozó szent, mint amire örökké emlékeznek majd vénkorukban is. A második hét elején, amikor Veselkát megismerte, alig leplezte csalódását. Egy ócska paraszt volt, egy örökké részeges ember, akiből minden hiányzik, ami a felkelést naggyá tet-

te. „Ki ez?” – kérdezte Tocsekre mutatva. „A titkárom” – mondta Janák, és akkor felszabdult Veselkában a röhögés. Közönségesen és durván röhögött, ahogy a háborúban röhög az ember, és mondjuk, nem egy viccen a vagy egy kabarétréfán. Tocsek is röhögött, de az ő röhögése kényszeredett volt, olyasmi, mint aki égre-földre egy doboz gyufát keres, és végre megtalálja, kinyitja, de a gyufásskatulya üres. „Szóval a titkárod?” – mondta Veselka. – „Hát ez remek. Ilyen jópofa dolgot még nem hallottam.” Tocsek végig sértődött, valószínűleg el is pirult. Inkább kiment a nagy fekete éjszakába és sétált egyet a ház körül. Vagy húsz percig maradt kinn, hideg volt, és a levegő teli nedvességgel, amit a leszálló ködnek hívnak. Odabent viszont Janák, ha nem is teljesen, de megváltozott. Lehet, hogy az alkohol tette? Sokkal érzelmesebb volt, már-már szentimentális, ahogy beszélt, és ahogy a bádogpoharával játszott. A kézmozdulatai árulták el, a kézmozdulatai fejezték ki azt az erőt, amit a szavak nem tudtak. „Mindent előlről kell kezdeni – mondta, amikor Tocsek belépett –, egyébként semmi értelme.” Veselka, ha úgy tetszik, savanyúan nézett rá. „Jó” – mondta végül. „Meglátod, újra rendbe fognak jönni.” „Na, mért vártál, a kutyaúrstenit” – mondta Veselka haragosan, de Tocsek belépett, és mindketten elhallgattak. Tocsek ebből nem értett semmit, de Janák és Veselka úgy felkapták a fejüket, mint akik lelepleződnek, mintha egy összeesküvés pillanatában kegyetlenül rosszkor lépett volna be Tocsek. Negyedórába került, míg tisztázták, illetve elsimították a dolgot. Persze Janák és Veselka már jó sokszor a pohár fenekére néztek, és részegen egészen másképpen látszik az ártatlanság és a bűn. Tocsek ártatlan volt, s tulajdonképpen az utolsó mondatokat csípte el, az utolsó mondatokból pedig lehetetlen levonni a végső következtetéseket. Ezt, ha nagy nehezen, végül is belátta, előbb Janák majd Veselka is. Éjfélre részegek lettek, mint a huszárcapitány az esküvője napján hajnalban. Veselka visszament a faluba. De a búcsút, azt nem felejtí el Tocsek. Vagy két percig szorongatta Veselka kezét, és kétszer is átölelte, mintha örökre búcsút venne tőle. A pálinkától piros arca fokozatosan lilává vált, és a szeme olyan alázatosan csillogott, mintha Veselka az életét mentette volna meg. Persze szó sem volt ilyesmiről. Veselka, miközben ő is simogatta Janákot, a hideg szeme ugyanolyan hideg maradt, mint órákkal ezelőtt. Gyilkos, gondolta Tocsek, ez akárkit meg tudna gyilkolni. Janák pedig alkalmazkodik hozzá. De miért? Egy gondolat futott át rajta, el is hessegette. Két hónappal később, vagyis egy decemberi napon, újra átfutott rajta ez a gondolat. Ez, ha nem lett volna nevetséges, elég rémisztő volt. Janák éhgyomorral ivott valami pálinkamérésben, mert a keresztapja meglátogatta Zólyom mellől, és a keresztapja már délben részeg volt. Úgy járták a pozsonyi utcákat és az utcai kocsmákat, mint a postások – minden kocsmát útba ejtettek, és mindenhol fölhajítottak fél deci vodkát vagy féldeci szilvapálinkát. Egyszer csak, valahol a Stefánia út környékén, a keresztapa elveszett, mint a lyukas zsebből a pénztárca.

– Hát egyedül maradtunk – mondta Janák –, gyere fel hozzám.

Nem volt ártatlan a dolog. Janák úgy megszorította Tocsek karját, hogy az felszisszent. – Gyere hozzám, érted? Mi jól megértjük egymást... Felszenteljük ezt a napot.

Az arca elcsúszott valami szentimentálisba, szinte könnyörgővé vált. Tökrészeg volt, és a tökrészek igazat mondanak, ha másnap nem is emlékeznek rá – legalábbis Janák. Mert másnap nem emlékezett semmire. Arra sem, amikor Tocsek kiszabadította magát a karja szorításából, és elsietett, amilyen gyorsan csak bírt. Még köszönni is elfelejtett neki. Vagy Janák csak nem akart emlékezni? Ezt már sosem tudja meg. Azt gondolta Tocsek, hogy minden helyreáll holnap. Azt gondolta, hogy ártatlanul csöppent bele a dologba, de ha nem vigyáz, mocskosan fogja végezni. Bűn-e a bűn, ha ártatlanul keveredik bele az ember? Ártatlan-e, ha ártatlannak hiszi magát? Tizennyolc évesen még fogalma sem volt a dolgokról. A dolgok egyszerűek voltak, mint, mondjuk, a számok: egyre jön kettő, kettőre jön három...

Grendel Lajos (1948, Léva): Kossuth-díjas író, a pozsonyi Comenius Egyetem tanára, a Kalligram Kiadó egyik alapítója. Számos magyar, szlovák és közép-európai irodalmi díj birtokosa. Pozsonyban él. Életműsorozata a Kalligram Kiadónál jelenik meg.

Emlékek

■
Halászmadár ível,
árnya suhan szikláról
hullámra,
amitől a légmenny
meginog,
és sírhatnakja támad.

■
fényföld fájdalom ez itten,
mikor álmodom:
sose születtem.

■
A tengerre ráhullik apránként a színe –
pipázom a kerti karosszékben,
közös csendet hallgatok;
lepkeszárnyak bóklásznak levegőt,
és valamely égitest fényideje
éppen jelenként ideér;
meredt gyík a falon, csak lüktet:
sziklaszív, a társa meg oleander fürtje,
kiről alig-párák oszlanak,
és sirályok kerengő tollpíhéi
rajzolják, ami most
velük én magam.

■
És az égbolton még ama szín –
egymásra fakadunk lassan,
akárha végtelen-egy esti tér.

■
Bármit lát,
az elmúlást éli csak.

■
Csont,
füst,
jázminág,

■
pillantások nélkül
jár-kel magában
a végtelen.

■
mikor hullajtja sűrűn hóalakját
a magasság a tekintetemre,
akkor kifakad rám
egy-egy emléksír belőle.

■
Igaz valóságomba
ritkán jutok –

■
a Mindenható mosolyának
foglya vagyok.

■
Ne rekeszd ki födeled alól a halált,
hisz' ő is vérség, a tiéd.

■
Eladdig is:
ideák nélkül változó sebek
füzére őriz
és mindenkori idomában
az ég vonulása.

beteljesülése

■ Színteherbe ejtve a kert,
szemembe virágszemek néznek,
és szitakötők szárnyaival
égívesen halad a szél,

mialatt nekem a vérvidék
éppen láthatatlan szín
azon, ami hal, ami él.

■ a lehelet immár
elhagyott tárgy.

■ Enyhe kaptató, oldalt áglélegzet
és meggyvirág fehér-fehér színbeszéde,
lassan lépkedek, és apránként ezt tétovázom,
és aztán tovább, fölfelé,
és ekkor már akárha semmit se látszanék,
ám a szél villogása engem mutogat,
a murvapor is ugyanígy,
és a fűszálárnyék, a zsalurésben
a neszezés, a füst-tűnés
és a madárcsönd, ahogy átüt
az éjszakán –
minden-mind nélkülem volt és van,
akkor is, mikor velük én.

■ Hajam gyökerétől sarkamig sajognak
a színvirágok és színgyümölcsök,
épp a fügekaktuszé,
míg markomba süllyed
némelyik tengertörmelék,
és arcomat ringatja szememben
a levegőre lobbanó szél,
oly gyöngédséggel
fonva valahányunkat együvé,
és azt suttogja szüntelen,
kendőzetlen szóld:
lelked nem támad újólag,
hisz' nem fuvallat,
hanem csak hol volt,
hol nem volt suhanó születés.

Azok a boldog nyolcvanas évek

A professzor helytel kínált, s mikor befészkeltem magam a mustársárga plüssfotelbe, megszólalt.

– Figyelünk téged, Milánkám, látjuk, jól haladsz.

– Kik figyeltek, professzor úr? – kérdeztem.

– Hát én meg az elvtársak.

– Milyen elvtársak?

– Hát a pártbizottságról.

– Ők is figyelnek? – csodálkoztam, mert nem gondoltam, hogy az én hírem a pártbizottságig is elér. – Hallottak a Platón speckolomról?

– Ha arról nem is, de látják, hogy rendes gyerek vagy, Milánkám, semmi balhé, ellenzékieskedés, rendes családból jössz, köztünk a helyed.

– Hol köztetek, professzor úr?

– Hát a pártban, Milánkám!

Nem szóltam semmit, ő is hallgatott, aztán egy almát húzott ki a fiókjából, és hámozni kezdte.

– És nem lehetne, hogy mégsem, professzor úr? – kérdeztem végül.

– De lehetne – felelte a testes férfi, majd nyelve hegyét kidugva minden figyelmét arra összpontosította, hogy a lassan hámozott héjkígyó el ne szakadjon.

– Hogyan? – szakadt föl belőlem.

– Belépsz a munkásörségbe, és akkor nem kell belépned a pártba.

Hátradóltam, megint hallgattunk. Elképzeltem magam az egérszürke egyenruhában, tányérsapkámon a vörös csillaggal, kezemben dobtáros géppisztollyal.

– Látom, ez se tetszik, Milánkám. De ha se párt, se munkásörség, akkor nehogy ám a végén megkeressenek az elvtársak.

– Az elvtársak, akik figyelnek?

– Nem, ezek még nem figyelnek. Onnan szemből – biccentett a tér túloldala felé, ahol a megyei rendőr-főkapitányság nézett farkasszemet az egyetem tornyos épületével –, az állambiztonságiak. Egy pártonkívüli a marxizmus tanszéken, hát ezt az isten is háromperhármának teremtette. Keresnek valami kis disznóságot az életedben, aztán

hopp! – Alaposan végigmért, mintha az a disznóság, mellyel zsarolható leszek, mindjárt látszana is rajtam, de nem szólt semmit, tovább hámozott, majd diadalmasan fölemelte az egy darabban maradt, spirálban tekergő almahéjat, és óvatosan a hámozott alma mellé a tányérba helyezte.

– Starking – mondta –, a kertemben termett.

– És ha belépek a pártba, akkor szabadon választhatok kutatási témát?

– Akkor azt választasz, amit csak akarsz – felelte, majd fölemelte a héjkígyót, a végét a szájába dugta, és enni kezdte. Csámcsogva rágott, miközben az egyre rövidebb lett.

– Akár Kierkegaardt is választhatom?

A professzor csak akkor felelt, mikor a kígyó teljesen eltűnt a szájában.

– Nem, azt nem – ingatta a fejét.

– Akkor mit? – kérdeztem sértődötten.

– Mondjuk, Marx közösségelméletét – felelte tele szájjal.

– De hát most is azt kutatom, pártonkívüliként.

– Nagyon szeretem a héját – mondta. – Tudod, Milánkám, tényleg ebben van a vitamin.

– Akkor miért hámozod le, professzor úr?

– Hát nem látod? Hogy megegyem.

– Adsz nekem némi időt, professzor úr, hogy meggondoljam ezt a dolgot?

– Amennyit csak akarsz – nyelte le a héj utolsó darabját, és négyfelé vágta az almát.

– Akkor majd jövőre térjünk vissza rá, professzor úr.

Megnyugodtam, mert nem felelt, hanem bicskájával a magházat farigcsálta, és a magokat egyenként a szájába hajigálta. Végül hangos ropogtatás közepette megszólalt.

– Ez is tele van vitaminnal, ha nem tudtad volna, Milánkám. Ígérd meg, hogy eztán megeszed a magot is.

– Megígérem, professzor úr – sóhajtottam. – Ezt a párt dolgot, meg majd jövőre folytassuk – álltam föl a fotelból, de visszahuppantam, mert üvölteni kezdett.

– Egy nagy bűdös lófaszt, azt jövőre. Már két hete megkértem rád a városi pártbizottságtól az értelmiségi keretet.

– Az mi? – kérdeztem megszeppenve.

– Az, hogy egy értelmiségi nem léphet be csak úgy a pártba, mert akkor elcsúszna az arány.

– Mi csúszna el, professzor úr?

– Mit nem lehet ezen érteni? Az értelmiségi arány nem lehet túl magas. Már így is több mint kellene. Ahhoz, hogy téged felvehessünk, ahhoz legalább három bányásznak be kell lépnie.

– Én ráérek professzor úr, ameddig azok a bányászok...

– Ne szórakozz nekem itt! Tegnap megkaptad az engedélyt. Holnap elmész Imrushoz, és a jövő heti taggyűlésen fölveszünk – fejezte be, aztán elmosolyodott, és kövér ujjával odanyújtott nekem egy gerezd hámozott almát.

Imrus a harmincas évei közepén járó házsnak indult, rózsaszín bőrű, szőke úrifű volt. Szellemesen formált mondatai, akár a *Magyar népmesék* rajzfilmjeiben daloló madarak csőréből tekergőző indák hagyták el száját. Többgenerációs orvos családból származott, így már gyerekkorában látta, hogy szülei a betegek fogságában élnek, még vasárnap is benéznek kórházi osztályura, életük szerves részévé vált az ótvaros testek érintése, a rothadó hús és a híg széklet szaga. Mikor meglátogatta szüleit a munkahelyükön, undorral figyelte a beteg testeket, öklendezett a gyomorforgató szagoktól, és már kamaszként elhatározta, hogy semmiképpen sem követi a családi tradíciót. Ő nem lesz orvos. Így is lett, jogásznak tanult.

A büntetőjogi tanszéken lendületes előadásokkal szórakoztatta a diákokat, s mivel csupán szóban volt erős – egyetlen publikációt sem tudott kiizzadni magából –, elvállalta a jogi kar párttitkári tisztjét, ami teljes védettséget nyújtott neki a kirúgástól, mely a tudományos munka hiányában várt volna rá. Párttitkári ars poétikáját, elődei nevelésű ügybuzgósága helyett, a maró cinizmus jellemezte, amit a városi pártbizottságon nem akartak

meghallani. Örültek, hogy Imrus vezetése alatt csend van a jogi kari oktatói pártalapszervezetben, nem ellenzékieskednek, nem írnak alá petíciókat, hát süketséget színlelve védtek magukat Imrus cinizmusa ellen.

– Milán fiam, üdvözöllek a fedélzeten – kezdte, mikor felkerestem szobájában. – Jó csapatba, a város legjobb alapszervezetébe kerültél. Erről a kapitány gondoskodik – hajtotta meg magát. – Két feladatod lesz, Milán fiam, és ha ezeket betartod, hosszú életed lesz a karon, senki sem mer majd cseszegetni. Egy: befizetsz havi harminc forintot pártbélyegre, kettő: évi négy taggyűlésen részt veszel, de kettőn feltétlenül. Mondom, részt veszel, nem dumálsz, ez az én dolgom, így garantáltan egyórásak ezek a vidámságot sem nélkülöző, tartalmas összejövetelek. Tehát évi háromszázhatvan forint és négy óra, ennyit kérek tőled, és cserébe tied a világ.

– A harminc forintot neked fizetem? – kérdeztem, mert a meglepetéstől más nem jutott eszembe.

– A kérdés nagyon jó, mert ezt még nem tisztáztuk. A Birkás tanársegéd szedi össze havonta a pénzt. Mármost, megteheted, hogy adsz neki egy tízest meg egy húszast, de szinte mindenki tíz, húsz meg ötven fillérben perkálja ki neki. Egy pártbélyeg egy marék apró! A taggyűlésen már többször kérte, hozzunk határozatot az apróban fizetés tilalmáról, de ezt rajta kívül senki sem támogatta. Nagyon szórakoztató a Birkás, mikor abba a nagy nejlonzacskójába önti a marék aprót, és közben szitkozódik, majd meglátod – nevetett Imrus.

Ez a kedélyesség „zrikálás” – ahogy az efféle vicceket hívták abban az időben – nemcsak a szerelőcsarnokok, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vagy az állami kereskedelem dolgozói körében ütötte föl a fejét, hanem még a tudomány olyan fellegráiba is, mint a bányászváros jogi kara. Április elsején több fiatal oktató várakozott a dékáni előszobában, hogy a dékán hívja őket – persze ez csak egy docens tréfája volt. A nagyobb bürtáskákkal járó oktatók jó eséllyel találhattak otthon téglákat, súlyos üveghamutartókat könyveik mellett, melyeket tudtukon kívül cipeltek haza, telefonkagylókat kentek be lila bélyegzőfestékkel oktatók, és adták kollégáik kezébe, hogy hívásod van, majd röhögtek a lila füleken.

A tanári gárda viccmesterekre és a viccek elszenvedőire oszlott, de ez utóbbiak megértő fejcsóválással vették tudomásul, hogy ismét rászédtek őket. Ennél csak az lett volna rosszabb, ha a kutya sem törődik velük, még arra sem érdemesítik őket, hogy tíz kiló dísztőköt rendeljenek nekik egyetemi szobájuk falának díszítésére, vagy a tanári menzán hasajtót keverjenek krumplifőzelékükbe.

Hamarosan, a legfiatalabb oktatókat kivéve, a tanári kart alapvetően két csoportra osztottam. Azokra, akiknek megadatott a kézügyesség, a világhoz való gyakorlatias közeledés képessége, illetve az ügyetlenekre, akikre a tárgyak ellenségesen viczorogtak, ez utóbbiak voltak egyébként a zrikálások áldozatai is. Míg az első csoportba tartozók gyerekkorukban fahasábokból lovakat farigcsáltak, apjuknak ügyesen segítettek a jószág körül, és a kovácmester sem zavarta el őket, ha beléptek a műhelyébe, addig az ügyetlenek folyton megszegyenültek abban a gyakorlatias falusi világban.

Erről a distinkcióról először egy év végi oktatói összejövetelen hallottam a polgárjogi tanszék öreg adjunktusától, aki azért maradt kora ellenére csupán adjunktus, mert képtelen volt egyetlen tudományos cikket is megírni. Halászlét ettünk az alagsori oktatói menzán rendezett mulatságon, az alkotmányjogi tanszék ugyancsak koros adjunktusa főzött, villányi oportót ittunk hozzá, amit egy pécsi garázsban mértek. Később tudtam meg, hogy a mélybordó, sűrű nedű színét az udvar végében dúsan termő bodzabogyó fekete termésétől kapta – de ez akkor még az ügyes gazda titka volt.

– A szakérettségi után valami bizottság elé vittek bennünket, és persze nem kérdezték, mi akarsz lenni – szakadt föl az adjunktusból az első liter után. – Csak úgy pofára szortíroztak bennünket, belőled vegyészmérnök, belőled orvos, belőled marxizmusoktató, belőled meg jogász lesz, mutogatott ránk egy sápkóros zsidó. Aztán úgy is lett, Milánkám.

– És te szíved szerint mi lettél volna, Miska bácsi? – kérdeztem.

– Parádés kocsis – súgta hosszú szünet után Miska adjunktus. – Most be vagyok baszva, Milánkám, és tudod, a részeg ember megmondja az igazat, hát bevallom neked, hogy én semmit sem szerettem jobban a felcicomázott lovaknál, a zöld hajdú uniformisnál, de

elvittek Pestre szakérettségizni, aztán meg jött ez a polgárjog! – vicсорított egyet, és még a félhomályban is jól láttam, hogy a bodzával színezett bor alattomosan sötét bordóra festette Miska adjunktus metszőfogait.

– Ennek persze könnyű – mutatott a még mindig szakácskötényben tüsténkedő kollégájára. – Tud főzni. Ilyenkor aztán villog a halászléjével. Máskor meg a pörköltjével. A bulik előtt már egy héttel tele lesz vele az összes folyosó, hangoskodik, hogy a marhalábszarat itt, a pontyot meg ott vásárolta. A keserves úristenit, hogy én még főzni sem tudok!

De Miska adjunktus nemcsak főzni nem tudott, de az autószereléshez sem értett, a szőlőműveléshez sem, mint tanszéki kollégáim, nem tudott focizni, mint Imrus, nem értett a nők elcsábításához, a kárpitossághoz, a házépítéshez, a méhészethez, a virágkertészethez, mint néhány szerencsés jogi kari oktató. Ő – gyakorlati érzék híján – semmiben sem találta meg önmaga megalósítását.

Miska adjunktus boldogtalan volt.

Majdnem megkérdeztem ekkor tőle: Hát a tudomány? Hisz ott van neked, Miska bátyám, a tudomány! De még időben visszafogtam magam, mert rájöttem, ezzel tévednék a legnagyobbat. Hisz, ahogy Pál apostol mondja, nem azé a választás, akinek arra akarhatja vagyon, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené. A Tudomány is efféle Istenség, övé a választás, és az öreg nem került a kiválasztottak körébe.

Mintha csak a föl nem tett kérdésre válaszolt volna Miska adjunktus, így folytatta.

– Milánkám, én úgy utálok ezt a polgárjogot, mint a szart. Tizenöt éve írom a kandidátúrám, de megsúgom neked, soha sem fejezem be. Utálok, érted, utálok – köpött egyet az oktatói étkezde világosszürke linóleumpadlójára, melyről másnap a takarítónő azt hitte, hogy vér. Egy marék Trisót szórt a vörös nyálfoltra. „Már vért köpnek ezek a rezeges disznók”, mondta a tálaló asszonynak, aki másnap ezt még nekem is elújságotta.

A méhészetben, kárpitosságban, szőlészetben örömeiket lelő tanárokat gyakorlatias képességük olykor a tudományban is segítette, mert előbb-utóbb összeütöttek valami diszertációfélét, amivel a kandidátusi védésen a hasonló színvonalú dolgozatokkal fokozatot szerzett kollégáik átengedték őket. Ez védelmet nyújtott nekik a nyugdíjig. De legjobban maguk a szerzők tudták, hogy irományaiknak vajmi kevés köze van a tudományhoz, ezért a védés után fiókok mélyébe süllyesztették munkáikat, többé senkinek sem mutatták, és akkor érezték magukat igazán tudósnak, ha egyetlen más tudós sem volt a közelben. Lehetőleg minél távolabb az egyetemtől. Például otthon a falujukban, mert valami különös oknál fogva ezek a szakérettségizett oktatók mind paraszti környezetből kapaszkodtak föl a jogtudomány templomába. A városi fiatal munkásokat talán mérnököknek küldték vagy orvosnak, de az én idősebb kollégáim, a professzorok, túlkoros adjunktusok, virgonc docensek mind parasztyerekek voltak.

– Hallom, Miska, nagy ember lettél. Egyetemi tanár, lapogatták Miska adjunktus vállát, amikor belépett a Kishajmási kocsmába.

– Valami olyasmi – bólintott ilyenkor az adjunktus, és mindenkit meghívott egy kevertre. Ilyenkor boldog volt.

És akkor is jó volt tudósnak lenni, amikor a felesége beutalót szerzett Dobogókőre a SZOT üdülőbe, és az ebédlőben elterjedt, hogy van itt egy jogász professzor. Miska adjunktus ilyenkor különösen ügyelt a viselkedésére, keveset szólt, sokat mosolygott, és apró biccentésekkel követte beszélgetőtársait, akik olyanokat mondtak folyton, hogy „de a professzor úr, ezt nyilván, jobban tudja nálam”.

– Ugyan, kérem, nagyon jól látja ön ezt a kérdést – felelte ilyenkor az adjunktus. Az üdülő vendégei pedig nem győzték dicsérni.

– Látod, anyukám, milyen nagy tudású, és mégis milyen szerény.

Ezt szerette legjobban Miska adjunktus az egyetemi állásában, ezeket a távoli fellépéseket, ha civilek között alakíthatta a tudóst. De amikor reggel a tízes busszal közeledett az egyetemhez, egyre erősebb szorítást érzett a gyomrában, és kedélye akkor zuhant a mélypontra, ha föllépett a katedrára. Ilyenkor lekuporodott a székre, előhúzta táskájából a füzetét, amelybe töltőtollal a tankönyv bizonyos részeit bemásolta, és olvasni kezdett.

A diákjait úgy a harmadik óra környékén kezdte megutálni, addigra a legostobább hallgató is rájött, hogy az adjunktus a könyv tartalmát olvassa föl. Egyre pimaszabbak lettek,

zörögtek, beszélgettek, Miska adjunktus pedig csak olvasta a füzetből a polgárjog szentenciáit, és nagyon igazságtalannak tartotta a sorsot, hogy lerángatta őt a paradés kocsi cifra bakjáról, és ebbe a kegyetlen világba vetette.

A barkácsoló és kiskerttulajdonos oktatók legalább délutánonként és a hosszú nyarakon kiteljesíthették magukat, de a Miska-féle szegény ördögöknek a szabadidőre is csak a lelkiismeret-furdalás jutott, hogy írni kellene azt a kurva kandidatúrát.

Mikor már néhány éve tanítottam a karon, elhatároztam, hogy beülök néhány szaktantárgyi előadásra, mit tanulnak a hallgatóim, változott-e a tananyag, az oktatás, mióta ide jártam, de ugyanazt a lapos, igénytelen felfogást láttam, mint akkor, csak most élesebben kitűnt a dolog vacaksága.

– Aki idegen vagyontárgy megsemmisítésével vagy megrongálásával kárt okoz, rongálást követ el – ismertette a törvény szövegét az előadó, majd különös okfejtésbe kezdett, mint egy éjjeli lepke a fény körül, úgy keringtek mondatai e körül az egyszerű kijelentés körül. Minden szót megmagyarázott, hogy idegen az, ami nem az enyém, hanem a másé, a megrongálás olyan ráhatás, mely által a dolog károsul vagy megsemmisül, és itt hosszasan magyarázta, hogy miképpen érhetjük el ezt.

– Vagy összetöröm – roppantotta szét a krétát a kezében –, elégetem, elpárologtatom, vegyítem, összekeverem, vagy másként változtatom meg a halmazállapotát, állatot ivartalanítok –, sorolta egyre ingerültebben, mint akit bosszant, hogy nem teheti meg ezt a darabka krétával, majd nagy levegőt vett, és folytatta. – Eláztatom, úgy hatok rá, hogy esztétikailag legyen értéktelenebb, vagy higiéniaileg korlátozom a felhasználását – kiabálta, majd a krétát maga elé hajította, és porrá taposta. Ettől láthatóan megnyugodott. – A bűncselekmény a kár bekövetkezésével válik befejezetté –, mondta, miközben cipője orrával széttúrta a fehér halmocskát.

És ez így ment az egész órán. Felolvasta a törvénysszöveget, aztán szavainak értelmét magyarázata egyenként, hosszasan.

De akkor sem jártam jobban, amikor az efféle szómagyarázó tételes jogi tárgyak helyett, egy elméleti stúdium előadását választottam. Államelméletből az össznépi szovjet államról beszélt az előadó.

– Az össznépi szovjet állam, azért össznépi, mert a Szovjetunió minden népének és minden egyes tagjának az érdekeit szolgálja. De az állam el fog halni – magyarázta az előadó –, de mielőtt elhalna, előtte még nagyon erős, sőt, egyre erősebb lesz, aztán mikor már nagyon, de nagyon megerősödött, na, akkor fog elhalni.

Mint a Kaposvári Dózsa ökölvívója, jutott eszembe Vadák, aki folyton csak erősítette magát, evett, gyúrt, evett, gyúrt, püfölte a homokzsákokat, egyre erősebb lett, aztán egy edzésen két vasgolyóval a kezében megütötte a guta. És láttam magam előtt, ahogy a szovjet állam, vörösen, gutaütötten összerogy, és elhal, mint a félnehézsúlyú Vadák a Dózsából.

Ezeket hallgatva elégedetten nyugtáztam, hogy nekem mégiscsak Platónról és Hegelről kell, és Kierkegaardról meg Wittgensteinről meg szabad beszélnem. A filozófia történetét két féléves kurzuson a diákok elé tárni eleinte nehéz feladatnak tűnt, a bőség zavarával küzdöttem. Aztán néhány év múlva egyre könnyebben ment, csak az előző évi jegyzeteket kellett elővennem, melyekbe, úgy három éven keresztül, újabb betoldások kerültek, aztán ezek is elmaradtak. Azt vettem észre, hogy ugyanazt ismétlem évről-évre, és lassan magam sem tudok sokkal többet, mint amit elmondok. Kétezer év bölcsellettörténete az órákra magammal cipelt kéziratköteggé zsugorodott. Ami abban nem szerepelt, az már lassan nem is létezett a számomra, hiszen kezdtem elfelejteni a vaskos könyvekben olvasott méretes bölcsességeket. De azért megbízható, rutinos órákat tartottam továbbra is, olyanokat, mint az első években, amikor még élveztem is ezeket.

Ekkoriban jelentek meg a szocializmus addig kikezdehetetlennek tűnő épületén az első apró repedések.

– Kedves elvtársak – kezdte Imrus a párttaggyűlést –, ma, a városi pártbizottság előírásainak megfelelően két napirendi pontot tárgyalunk. Az első a *Demokratikus centralizmus erősödése hazánkban* című, a második pedig a jövő héten életbe lépő központi áremelés részletes listája. A demokratikus centralizmus, mint az ti is jól tudjátok, folyamatosan erő-

sődik. Ez alól az elmúlt év sem volt kivétel. Ennél jobb hírrel ma nem szolgálhatok, hát térjünk át a második napirendi pontra.

Előhúzott egy listát, és sorolni kezdte az érintett termékeket és új áraikat.

– Nekünk, párttagoknak kötelességünk, hogy elfogadtassuk a pártonkívüliekkel ezt az áremelést – mondta Imrus. – Persze csak utólag, a jövő hétfőtől, amikor életbe lépnek, mert addig titokban kell tartanunk. De attól persze még bizonyos vásárlásainkat előrehozhatjuk.

Eszem ágában sem volt kávéval, cukorral vagy zsemlemorzssával feltöltenem a spájzot, unottan firkálgattam egy lapra, de mikor meghallottam a *kerékpár* szót, fölkaptam a fejem, ugyanis jó ideje készültem, hogy vegyek egy biciklit, sőt kettőt, mert szerettem volna, ha feleségemmel közös túrákat teszünk. A taggyűlés után kivettem a tanszéki íróasztalomba rejtett dobozból a dugi pénzemet, és elsétáltam a Rákóczi úti műszaki boltba. A bolt elé kitett bicikliket éppen két barnaköpenyes eladó próbálta becipelni az eladótérbe, mikor odaértem, és hallottam, ahogy az egyik kérdi a társát:

– Mi a lófasz van? Fölviszik a Csepelek árát, azért tapossák itt az elvtársak egymás sarkát?

– Úgy látszik – vont a másik a vállát. – Mint vihar előtt a varjak, úgy keringenek itt ezek az öltönyös kommunisták – tette hozzá halkán, aztán beléptek az üzletbe.

Az eladótérben a szokottnál nagyobb nyüzsgés fogadott, az eladókat öltönyös férfiak ostromolták, akik mind kerékpárt akartak vásárolni. A város összes pártalapszervezete szerdán délután kettőkor tartotta esedékes taggyűlést, és a hivatalnokok – a munkásokkal ellentétben – le tudtak lépni az irodákból, hogy azonnal megejtsék vásárlásaikat, mielőtt a bányász, a vasesztergályos és mozdonyvezető párttagok megérkeznek, hogy kifosszák az üzleteket.

– Csak sorjában, elvtársak, mindenkinek jut – hazudta az egyik barnaköpenyes, mert igazából csupán húsz darab bicikli állt az eladótérben. Csupa egyforma Csepel, fekete vázas férfi és piros, váz nélküli női bringa. Éppen megcsíptem még egyet-egyét az utolsóak közül.

A két bicikkel, táskámat a vállamra akasztva egyensúlyoztam az utcán, távolabb öltönyös párttagokat láttam kezükben bringával, mert nem ültek föl, csak a járdán tolták, és hallottam, ahogy a járókelők szitkozódnak:

– Úgy látszik, fölmege a bicikli ára, biztos bejelentették a párttaggyűlésen, mert ezek a kurva kommunisták most viszik haza az utolsókat.

Ekkor hirtelen egy mellékutcából Miska adjunktus fordult be elé. Mielőtt bármit mondott volna, hosszan nézte a két csillogó biciklit.

– Van még? – kérdezte.

– Azt hiszem, elkéstél, most adták el az utolsókat – mondtam neki együtt érzően.

– Haza kellett rohannom a pénzért. A ló rúgja meg, ez az én formám – csapott a levegőbe.

Könny gyűlt a szemébe, és azt mormogta, hogy a ló rúgja meg, nekem semmi sem sikerül. Semmi, semmi, lovalta bele magát, és rázni kezdte a zokogás.

Csak álltam ott, és nem tudtam, mit tegyek. A sok apró kudarc éppen ott, éppen akkor csapott át ebbe a látszólag indokolatlan új minőségbe: a zokogásba.

– **M**inő csodás kevercse rossz s nemesnek az ember! – szavaltam egykori évfolyamtársamnak, Bélának, és az eredeti szövegben szereplő „nő” helyett nem véletlenül mondtam embert. – Méregből s mézből összeszűrve – folytattam magasba emelve az ujjam, mire Béla unottan ejtette le a fejét, de én folytattam. – Mégis miért vonz? – itt rövid hatásszünetet tartottam, – mert a jó sajátja, míg a bűne a koré, mely szülte őt! – fejeztem be diadalmasan.

– Azt hiszed, baszki, hogy ezzel minden kis szemétségedet megmagyarázhatod? – ingatta a fejét Béla. – A geci kis kompromisszumaidat, a pártbelépésedet, a kussolásaidat a taggyűlésen, az előadáson ki nem mondott gondolataidat? Mínd a korra kennéd?

– Soha nem hazudok a katedréről – vágtam közbe. – Jó, nem mondok ki mindent, de direkt nem hazudok – feleltem sértődötten, és arra gondoltam, ha ez bejött Kantnak Königsbergben, hát nekem is jó lesz itt.

– És meddig mennél el? – kérdezte Béla. – Ha megkérnének, tartanál speckolt a mai szovjet filozófia eredményeiről, vagy ha hívnának, hát bemennél a párbizottságra dolgozni? Ember, hát nem látod, hova vezet ez? – mondta némi pátosszal a hangjában Béla, aki a városi ügyészségen volt fogalmazó, és már kétszer utasította vissza a pártbelépést, ami nagyon büszke volt. Úgy gondolta, ez kellő alapot ad neki, hogy ítélkezzen fölöttem.

– Neked könnyű. A te terveiddel nekem is ekkora lenne a pofám – mondtam neki, mert tudtam, hogy Rovó Béla barátom hamarosan disszidál. Amerikába megy, és szarik erre az egészre.

Béla már kétszer befizetett társas útra, egyszer Bécsbe, egyszer pedig Rómába, de mindkét alkalommal visszajött, ahogy ő mondta, még nem érett meg a helyzet, de szerintem egyszerűen beszart a menekülttáborból, meg attól, hogy talán soha nem térhet haza. Terveiről azonban nem tett le, ebből merítette erkölcsi tőkét, az emigránsok göggyével ostromozott engem.

Ez tartott bennünket össze. Szívesen hallgattam, ahogy barátom a fejemre olvassa bűneimet. Vezekeltem ilyenkor. És ha már túlzónak éreztem a bűnbánatomat, átmentem támadásba, és előadtam a védelmemre gyártott érveket. Rovó pedig, akiben ott lobogott az ország elhagyásának lángja, ha érezte, hogy hamvad a parázs, e vádbeszédekkel szította föl magában a tüzet. Ahogy sorolta érvényesülésem érdekében elkövetett bűneimet, úgy erősödött benne a rezsim iránti gyűlölet.

– Engem nem törnek be ezek! Itt hagyom őket, mint a szart! Majd meglátod, mit viszek én végbe a szabad világban – fogta halkabbra. – Beszari seggnyaló, miért nem jössz velem?

– Tudod jól, a szüleim, meg itt vannak az öcsém, igazán jól csak magyarul tudok, most már háromévente utazhatunk nyugatra, társas úttal akár évente is – soroltam a már százszor ismételt érveimet, csak arról hallgattam, hogy tulajdonképpen nincs nekem komoly gondom ezzel az egésszel. A tanácstól lakást kaptunk, ha szétmegyünk Csapesszal – mert már voltak erre utaló jelek –, az nálam marad, úgy szerződtem az egyetemmel. Egy kutatásból most plusz pénz jön, hamarosan adjunktus leszek, nemrég szóltak, hogy taníthatnék a marxista esti egyetemen – ahogy a városban hívták, a foximaxin –, itt rengeteg új kapcsolatra teszek majd szert, meg onnan is jön pénz. Hát miért hagynám itt ezt? Mennek a semmibe, az ismeretlenbe?

Ezt azonban nem mondtam Bélának, főleg a foximaxit nem, ez majd egy következő veszekedésünk témája lehet, melyhez már gyűjtöttem az érveket barátom és persze saját belső kifogásaim ellen.

– Reménytelen üresség! Az vár itt rád! – mondta ki Béla a végszót, mint mindig, mire hívtam a pincért, hogy fizetünk. ■ ■ ■

■ **Kerékgyártó István:** 1953-ban született Kaposváron. Regényei: *Vagyonregény* (2001), *Makk ász az olajfák hegyén* (2003), *Trüffel Milán, avagy egy kalandor élete* (2009), *Rükverc* (2012), *Hurok* (2014). Színdarabjait eddig négy országban mutatták be.

Jelentés

A Kelet-kínai Jogi és Politikatudományi Egyetem parkjában ez idő szerint én vagyok az emberiség egyetlen képviselője.

A csapadék utáni légmozgás egy ginkó leveleit szakadatlanul addig nem létezett és létre már soha többé nem jövő szerkezetekbe rendezi.

A helyváltoztatást nem nehezítő, könnyű, kétrészes pamutszkafanderemben megközelíték egy platánt, és a törzséről eltávolítok egy elszáradt kéreglebenyt. Az előtűnő friss, sárgás felületet én látom először a világon.

Egy korábbi expedíció során épített pavilonban földi eredetű hulladék.

A pavilon közelében folyékony halmazállapotú víz, körülötte üledékes környezetben létrejött sztratiform képletek. Egy nagyobb szikla tövében élő organizmus. Egy kismacska az, fajom távoli rokona.

Visszatérek a bázisra. Útban az állomáshelyemre különös hangjelenséget észlelek: a liftben, valahol a fémborítás mögött egy magányos tücsök ad jelentést.

Lótusz

Darabokban láttam meg,
mintha keresztretjvényt fejtenék
anélkül, hogy tudnám.

A levelek parabolaantenna-szerű erdeje rögtön feltűnt,
de annyi más is volt ott:
az ösvények mentén a bambuszligetek,
amelyek vastagabb példányaiba
írásjelek voltak belekarcolva,
a kámforfák, amelyek lombjában
olyan hangosan szóltak a bogarak,
mintha a zajt rejtett hangszórók sugároznák,
vagy csak a fű,
ami közelebről megnézve nem is rendes fű volt.

Később egy hatvanemeletes szálloda
légkondicionált éttermében jelent meg,
egy szelet lyukacsos, fehér zöldség formájában,
utána A Szerény Hivatalnok Kertje
felé vezető úton árulták, egészben.

Most jobban megnéztem a parkban
a kifordult napernyőre hasonlító
levelekkel teli tavat,
a vízfelszín békalencsés aljnövényzetébe
visszaomlott levélromokat,
a tulipánfához hasonlító,
nagy, cikóriaszerű bimbókat
és az őszirózsa módjára dús,
vagy bibéjüket szirmos tányérrá szélesedve
kínáló virágokat.

A zöldségesnél látott,
félbe vágott gránátalmához hasonló
terméseiről ismertem meg,
amelyek most úgy meredtek elő a levelek közül,
mint víz alatti szellemek periszkópjai.

Szóval te vagy az – mondtam –, csak most ismerlek meg.
Tudom, hogy te vagy az – mondta –, mindig is ismertelek.

Önkifejezés

Mint valami viszketegetségben szenvedni,
furcsa lenne az élet állandó önkifejezésben.

Észrevenni, hogy a szél a járdaszegély mellett
finoman odébb tol egy falevelet,
mintha csak felszíni csalit vezetne, hátha rákap egy költő.

Nézni, ahogy egy ember a megdöntött biciklije mellett áll,
hintáztatja előre-hátra,
aztán az kormánynál fogva a földhöz pattintgatja az első kerekét,
fürkészve a hatást, mintha valami bolhát idomítana.

Figyelni, ahogy egy szarka leszáll a szemetesre:
olyan, mint egy pingvinnek öltözött varjú.

Hallgatni, ahogy egy hangosbeszélőbe bemondja egy nő,
hogy jöjjenek csak, jöjjenek,
meghoztuk a mézédés őszibarackot, a szilvát, a piros dinnyét,
a paradicsomot, a paprikát, a vegyes zöldséget, karalábét, káposztát,
rövid szünet után:
a karfiolt, a babot és a burgonyát,
itt vagyunk lenn a ház előtt, a szökőkútnál!

Én is bemondhatnám: jöjjenek csak, jöjjenek,
mindjárt kész a vers, itt vagyok a ház előtt.
(A szilva persze biztosabb.)

Látni egy másik biciklist,
amint megy valahová, jön valahonnan,
vagy csak biciklizik,
vagy egy rózsaszín trikós futót, aki épp lefut:
távot, kalóriákat, egy másik futót.

És közben arra gondolni, milyen hasztalanul
próbálom a ceruzámmal kipiszkálni mindazt,
amit közben a többiek kalapálnak rá, fuvaroznak rá,
futnak, bicikliznek, árulnak, festenek, tanítanak, sintérkednek rá,
edzenek, masszíroznak, csavaroznak, gyógyítanak rá,
lőnek, nyírnak, csókolnak, aszalnak, sakkoznak rá az életre.

Az illegális sakk

SAKK

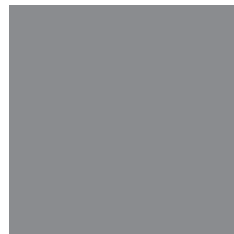
Reggel arra ébredtem, hogy a várótermi padon fekszem, mellett a földön a kutyám, az asztalon pompás reggeli, de a bejárati ajtó zárva van. Először a bőröndjeimet ellenőriztem, de mind-egyiket érintetlennek találtam. Ezek szerint olyan fáradtság tört rám, hogy a beszélgetés végén elaludtam, és az állomásfőnök mindent elrendezett, az általam feldöntött edények romjait is eltakarította. Bár teljes idegenségben ébredtem, és még véletlenül sem gondoltam arra, hogy a helyzetem bármiféle szempontból is ide-

ális lenne, de nem éreztem, hogy a szabadságomat korlátoznák. Kissé távol kerültem tegnapi önmagamtól, és nem értettem pontosan, miként is nyugózott le a házigazdám, ehhez több időre volt szükségem, a gondolataim nagyon távolról követték a tegnapi elhangzott beszélgetés foszlányait. Már amennyit megért az ember a másiktól, sokszor kell az agyban feltenni ugyanazt a lemezt, hogy eligazodjék a hallottak értelmezésében. Úgy éreztem, hogy egy kivételes intellektussal töltöttem egy szellemiekben gazdag estét, és olyan fontos dolgok birtokába jutottam, amelyek csak évek múltán válnak számomra értelmezhetővé. Tökéletesen talán sosem fogom megérteni, ahogy én sem törekedtem soha arra, hogy teljes mélységemben értsenek, sőt, félttem is, hogy egy ilyen emberi kapcsolat igazából alkalmas a másik szellemének, gondolatainak az elsajátítására. Ez egyébként inkább előnyös sajátosságnak tűnt előttem, sem mint hogy a hátrányait érzékeltém volna. A megértésnek és az önkifejezésnek vannak nagyon is racionális korlátai, amelyeken semmiféle emberi közelség nem képes áthatolni. Alapvetően úgy gondoltam mindig, hogy az agyak nem kapcsolhatók össze, csak töredékes az az információ, amely teljessé és harmonikussá tehet akármilyen emberi viszonyt. A csalódásnak vagy a megbántottságnak a legkevesebb köze nem volt ahhoz, amit ezen a reggelen éreztem. Még az sem jutott eszembe, hogy tovább szeretnék menni, mert igazából nem is volt pontos úti célom, és ez a közbjáték csak segített abban, hogy kissé elodázzam a továbbvonulásomat. Ugyanakkor szerettem volna tisztábban látni a kettőnk viszonyát illetően. Ha ennyire más anyagból készültünk, ha az életszemléletünk a legkevésbé sem ugyanazt az önképet kínálja fel a számunkra, akkor

épp elég elgondolni valóm van a dolgaimat illetően. Már önmagában az el nem kezdett önéletírás halogatása és céltalansága is kissé megtépázta az önbecsülésemet. Miért is nem akarok belekezdeni egy, már a jegyzeteimben tökéletesen kiforrott elképzelés megvalósításába. Miért hátráltatom a szellemi lényem objektív kifejtését? Ennek ugyan most nem tulajdonítottam akkora jelentőséget, mint az állomásfőnök teljesen kiteljesedett személyiségének, aki nem csak a múltját, de elmondása szerint már a jövőjét is megírta a saját használatára. És ebben nem láttam jelentős különbséget. Én a múltamat szerettem volna egyszerre a jelenem kínjain átlendíteni, mintegy a bizonytalanságaim és az értelmezhetetlenségem ködén túl akartam ráakadni a valóságos lényemre. Az állomásfőnök sokkal érettebb lényként jelent meg előttem, aki viszont tökéletesen odaadta a jövőjét egy bizonytalan minőségű és értékű önkép reményében, amelyen már a legkevesebb lehetősége volt, hogy változtasson. Nekem még meg volt a bizalmam, hogy akármi is válhat belőlem az írásom révén, de ő már tökéletesen kiírta magát a saját jelenéből, neki már csak jövője van, ami persze első hallásra nem annyira ijesztő, de a végső kicsengetése már olyasféle látványnak tűnt, mint egy torony nélküli harang. Jobbra-balra forgóldva a kényelmetlen fapadon, egyre több összefüggést felismerve a tegnapi beszélgetések irányultságát illetően, úgy gondoltam, hogy felülkerekedtem az állomásfőnök kicsinyességén. Az volt az érzésem, hogy én egy nagyobb szabású gondolkodó vagyok, aki éppen

a szűkszávásával biztosít magának tágabb teret, mintegy képes uralni a kettőnk kapcsolatában a fölöttes ént. Mert ez mindig kérdéses, hogy ki osztja a lapokat. Bár erre igazából nem is törekedtem. Hogy a kettőnk ideje nem egyformán létező a valóságban, hogy csak egymás árnyékaként létezhetnénk az írásainkban, az meg sem fordult a fejemben. Másként először pusztán technikai dolognak tűnt előttem a kettőnk önéletrajzában történendő találkozásunk. Ha képes leszek olyan mértékű haladásra, hogy a másokkal való viszonyaimról vallomást tehetek, akkor a nagyszámú jeles emberek sorában természetesen majd említést teszek az állomásfőnökről is. Hogy ő az írásaiban jelenlévő előrehaladott kora ellenére majd miként is tudja mindezt megvalósítani, számomra nem tűnt különösebben érdekesnek. Sokféle lehetőség van erre, amelynek számbavétele nem az én problémám. Azzal meg különösen nem törődtem, hogy milyen színben tüntet majd föl, hogy egy ellenszenves vagy nevetséges, esetleg abszurd figuraként emlékezik meg rólam, tökéletesen hidegen hagyott. Jószérivel nem is tudtam elgondolni, hogy egyáltalán tudomásom lesz-e majd róla, hogy betartja az ígéretét. A részemről világos volt, hogy fontos és tanulságos ez a találkozás. Megismerhettem egy tőlem tökéletesen idegen szellemű önéletrajzot, legalábbis annak karakterét, amely az írás folytonosságában lelte örömét, ezért képtelen volt lefékezni a jelenben, tovarohant, és egy fikcióval koronázta meg a valóságosságát.

Reggel újra nekiültem a jegyzeteimnek. Mivel én tökéletesen másként fogtam fel az efféle írások lényegét, nem is törekedtem arra, hogy nagyobb íveket szerkesszek a benyomásaimból. Csupa olyan, jelentéktelen megjegyzések sokaságából próbáltam összefércelni a számomra fontosnak gondolt élethelyzetek tanulságait, amelyek esetleg másoknak semmit nem jelentenek. És ebben leltem a legfőbb örömet, hogy nagyobb fontosságot tulajdonítottam egy, a szobámból látott elfutó árnyaknak, mintsem egy többéves emberi kapcsolatnak, amely engem nem segített szellemi előrehaladásomban, míg a sejtelmes lény sokszor tökéletesen betöltötte az elkövetkező hónapok elmélkedéseinek a tárgyát. Egész személyiségeket építettem így fel a magam számára, akik valahol a közelemben élnek, valóságos életük van, ám olyan erővel szeretnének kitörni a személyes kötöttségeikből, hogy akár egy szabadítóra várnak, aki majd megoldja rabosságuk bilincseit. Ilyenkor aztán megindult a fantáziám, de kisé tanácstalannak tűntem a képzeleteim tárgyát illetően: mindig csak fiatal nőket gondoltam el, s bizonyos szempontból nem sza-

badulhattam az erotikus képzelgéseitemtől. A késő nyári délutánok utcáinak meghatározó látványeleme, hogy miközben fent még arany fényben tündökölnek a házfalak, odalent már gyűlik az este mocska, hogy leülepedik a nagyvárosok napközbeni szennyre, és az emberek a sötét utcákon talányos táncba kezdenek az estéjük letöltendő bizonytalanságban. Minél áthatóbban képzeletem a kinti világ sejtelmességéről, annál kevésbé voltam képes az írásomra koncentrálni. Ekkor már nem is tündéreket, gonosz férjek rabságában sínylődő feleségeket akartam megszabadítani az egyetemes érzélgősség jegyében, hanem csak a magam sérelmére követtem el meglehetősen hosszú sétákat, ahol minden előérzetem ellenére csak én hordoztam azt az érzelmi töltést, amelynek folyamányaként valószínűleg sokszor átléptem az elemi udvariasság, a diszkréció határát, és mivel a szellemem számára semmiféle tér nem mutatkozott ebben a valóságban, mindig a legnagyobb szégyenérzettel osontam az otthonomba.

S ha még ekkor is megvolt az a szilárd elhatározásom, hogy leülök az íróasztalomhoz, mindannyiszor egy szellemrabló hatalmas ütessel leterített, mintegy pontot tett az egész napi hol heves, hol foszladozó önfelmutatásom folytatását illetően. Elmondhatom, hogy ebben a munkálkodásomban én naponta kivéreztem. Egyébként is sokszor került a fejem kalapács alá, minden véletlen tárgya a lassan ronccsá verődött fejemet célozta. Néha már úgy néztem ki a szüntelen önéletírási mániám közepette, hogy a mentőknek, akik a kórházba szállítottak, előbb az előző sérüléseimet takaró sebeimről

kellott eltávolítani a kötéseket, és csak akkor szembesülhettek az újkeletű csonttöréseimmal, amelyek következtében kisebb-nagyobb agyrázkódtatásokat is elszenvedtem. A kórházban aztán a gondosnak nem nevezhető vizsgálatok hamarosan kiderítették, hogy még a sérülésem előtti sérülések előtti sérüléseim sem gyógyultak be. A profi bokszolókat egy másik intézményben ápolják, hallottam sokszor az ügyeletes orvosoktól, és egyáltalán nem fogták fel, hogy én bizonyos irodalmi munkálkodásom következtében

kapom ezeket az ütések. Ezt akár intő jelnek is tekinthettem volna, ha nem találtam volna mindig kellő magyarázatot a baleseteim okait illetően. Hol egy Puskin mellszobor pottyant le a szekrény tetejéről, de volt úgy is, hogy a nappali csillárja landolt a koponyámon, amelyet évekkel ezelőtt természetesen én kötöttem be. Külön harcot vívtam a nyitva feledezt szekrényajtókkal, ablakokkal, amelyek mindannyiszor felszakítottak a koponyámon vagy az arcbőrömön egy kisebb nagyobb nyílást. Semmiképpen nem álltam jól az irodalmi munkásságomat illetően, nem beszélve az őszinte vallomásaimról, amelyek csöppet sem igazolták, hogy az események hiteles feltárása tisztázza a félreértéseket. Amikor egy koponya röntgen során a doktorasszony letörölte az arcomról a vért, annyira megrettenem, hogy vérszívó bestiának neveztem, aki csak újabb és újabb sebeket ejt a már eddig is harcedzett koponyámon. Ekkor kerültem rövidebb időre egy pszichiátriai intézet gondozásába, ahol azonban, amikor az anyámat gondozó nővér megjelent anyámmal és a vak kutyámmal, rögtön kiadták az utamat, mondván: sem teljes családokat, a legkevésbé pedig fogyatékos állatokat nem látnak el. Mindez eszembe jutott azon az éjszakán, amit az állomás várótermében töltöttem, és még sok olyan dolog is, amely minden szempontból veszélyessé tette az utam további folytatását.

Csak hajnalban feküdtem le, és elég ébernek mutatkoztam még, amikor kora reggel az állomásfőnök behozta reggelit, kivitte sétáltatni a kutyámat, és csak ekkor tűnt fel először, hogy mennyire gondosan zárja be a kijáratit, annak rácsokkal megerősített támláját. Még eszméletlenül feküdtem, de ezek a hangok mégis éberré tettek. Ösztönösen ébredt fel bennem a gyanú, hogy én korlátozva vagyok a mozgásomban. Órákig feküdtem így, mert semmiképpen nem akartam kétségbe vonni a vendéglátóm jóindulatát, de a rosszérzés egyre csak erősödött bennem. Ez nem egy szállodai szoba, gondoltam, és elég felelőtlenül viselkedtem, amikor elfogadtam az egyetlen megol-

dást, mert sem erőm nem volt hozzá, hogy tiltakozzam, az állomásfőnökkel való beszélgetések meg egyenesen felvillanyoztak, ennek eredménye volt az a néhány oldal, amit az éjszaka során gyanútlanul lejegyeztem.

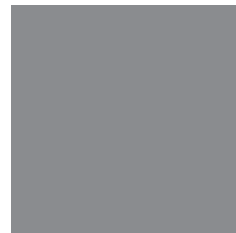
Neve nincs nap, méretüket hajszoló cselló-színű felhők, kezdtem bele újra a feljegyzéseimbe, miközben kipillantottam az ablakon. Félelmem azonnal a csúcspontjára hágott. Ilyenkor soha nem tudtam, hogy mitől félek, most sem rendeződött még össze egyetlen alakká. Nem féltém az állomásfőnöktől, csak éppen nem értettem pontosan a viselkedése indítékait. Ez volt benne a legrosszabb. Nyugtalan rohangászásommal felriasztottam az anyámat is, aki azonnal fánkot szeretett volna enni baracklekvárral. Próbáltam megnyugtatni, néha sikerült, hogy nem vagyunk strandon, sőt semmiféle kifőzde közelében, de mindenképpen szólok neki, ha odaérünk, és veszek neki majd nem is egyet. A kutyám a lábamhoz telepedett, rendszerint ott érezte vakságában a legnagyobb biztonságban magát. És én is szerettem, ha a testem közelében van, rendszerint nem zavart az írás közben, inkább segítette a gondolataimban való elmélyedést. Már-már békebelinek volt mondható a helyzetem és az állapotom. Semmi nem hiányzott, hogy befejezzem az elkezdett mondatot, esetleg még egy újabb is belekezdjek. Hajam már meglehetősen csapzott volt az idegességtől. Még az előbbi helyzet okozta mindezt, hogy képtelen voltam felmérni, mennyire érezhetem magam szabadnak? Végül is úgy döntöttem, hogy gondolatilag a legkevésbé befolyásol, ha még rám is zárták az ajtót, akkor is futtathatom az elmémet, gondolkodhatom és képzelelgetek. Ez a túra úgylétszólag az életemben, nem hinném, hogy még egyszer nekiindulok, ha innen hazatérek. Vagyis nem hittem a hazatérésemben sem. Valahol meg kell akadnom, csődöt kell jelentenem, be kell ismernem életem egész kudarcát. Ez a kirándulás nagyban segítette ebbéli tisztán látásomat. Egy egész sor konkrét félelmemtől szabadított meg. Nem fogok szellemileg elsorvadni, nem fogok erkölcsileg elzúllani, a vándorlás megsokszorozza majd az erőmet, az esetleges rabságok, életcsapdák is a hasznomra lehetnek. Úgy is fölfoghatom, hogy anyagot gyűjteni indultam el, már is több történet velem, mint az utóbbi években összesen, amikor az otthonomban kuporogtam, és esténként, ha már nem volt, vagy még nem volt erőm nekiülni az önéletrajzomnak, kiültem a teraszra,

és bámultam a szürkületkor a denevérpár órákon keresztül való repkedését. Ezekre a kis állatokra is büszke voltam, mert része lettem a táncuknak, próbáltam megfejteni, miért róják olyan hosszan ugyanazokat a köröket, amíg a szemem el nem fáradt, és bele nem olvadtak a sötét ég és a lombok hátterébe, ez a megfigyelés kötötte le az összes energiámat. Csak későn mentem be a szobámba, ha már biztos lehettem benne, hogy anyám és a kutyám is alszik. De soha nem mehettem be olyan későn, hogy ne vették volna észre. Anyám újabb és újabb követelésekkel állt elő,

a szomjúságára, éhségére, a melegre vagy a hidegre hivatkozott, a gyógyszereit nem találta, vagy úgy tűnt neki, hogy egy-egy pirulát nem tettem a kis tálkájára. Gondosan fel kellett jegyeznem a székletének időpontját, a megivott folyadékmennyiséget, a vérnyomását, be kellett készítenem az ágytálat, és esetlegesen, időszakonként be is kellett pelenkáznom. Már nem volt valami fiatal hölgy, de időnként még jól tartotta magát.

Most azonban valóban békésen aludt, akárcsak a kutyám. Ők naponta egyébként is leginkább alszanak. Nem sok vizet zavarunk, ám egyes napszakokban nagyon aktívak tudnak lenni. Néha úgy érzem, hogy akkor nő meg az aktivitásuk, amikor éppen leülök írni. Nem akarok igazságtalan lenni hozzájuk, hiszen én mindig az íráshoz készülődöm, és minden pillanatban képesnek kell éreznem magam erre, ám valóban néha az íróasztalomhoz való leülésem pillanatában kér az anyám tőlem zseb-kendőt, olvasnivaló könyvet, vagy pedig megkér, hogy állítsam be a kedvenc tévécsatornáját. Holott azelőtt is, amíg fontolgattam, hogy leülök írni, több órát töltöttem el haszontalanul, ze-

nét hallgattam, vagy éppen főztem, mosogattam, rendet tettem a konyhában, előkészítettem a reggelijét, kivittem a szemetet, megigazítottam az ágycsészét, pirítóssütőt csináltam, édes kekszket készítettem az ágyához, kivittem a mélyhűtőből a másnapi ebédhez szükséges hússokat, kávét főztem, letöröltem a konyhapultokat, mert nagyon erős benne a rendszeret, amelynek én sokszor képtelen voltam megfelelni. Még azt sem mondanám, hogy egészében mindez lekötötte volna az összes energiámat, hiszen minden pillanatban leülhettem volna az íróasztalomhoz, ezek az elfoglaltságok némiképpen kifogások voltak, hogy a munkámhoz végre hozzákezdjek. Csak árnyalatokban különböztünk egymástól, ő a követeléseivel, én pedig a természetemből adódó lustaságomból, valamint az örökös félelmemből adódóan, hogy ha nagyobb lépéseket teszek a tervezett művem megvalósításában örökösen kisebb-nagyobb balesetekbe, sérülésekbe futok bele, és a végén mindig a sebészet ügyeletén kötök ki.

A kutyám pedig mindig különös gondosságot igényelt a részemről, és teljes odafigyelést. Nem tehettem meg, hogy emberekkel, esetleg kutyákkal találkozók, legalábbis szemtől szembe. Mivel csak a szaglása útján tájékozódott, mindig ismerős úton kellett vinnem, ahol folytonosan tudta, merre is járunk, melyek azok az ismerős sarkok, fák, amelyeket rendszeresen megjelölt. Ám sem az idegen emberek, sem pedig a felé közeledő hangos kutyák közeledését nem viselte el. Ilyenkor berezelt, vagy pedig hirtelen olyan dühkitörést kapott, támadólag lépett fel a számára láthatatlan egyedekkel szemben, hogy legjobb megoldás volt, ha egyből a hónom alá kaptam, és nem is engedtem el, amíg minden veszélyforrás meg nem szűnt. Csupán megörökölttem őt, és hetekig hezitáltam, hogyan leszek képes anyám mellett ezzel a feladattal is megbirkózni. Ám annyi örömet és kedvességet kaptam tőle, hogy ez valóban nem tűnt fáradságnak, sem pedig haszontalan időtöltésnek. Pontos azokat az órákat töltötte ki, amikor ugyan szerettem volna leülni az íróasztalomhoz, ám pontosan tudtam, hogy lelkiileg, szellemileg alkalmatlan vagyok rá. Legalábbis én mindig úgy éreztem, hogy a kutya nem időrabló, sokkal inkább a legkellemesebb időtöltés-el ajándékoz meg. Most amikor tökéletesen alkalmasnak érzem, hogy újra visszaüljek az íróasztalomhoz, és elővettem a legutóbbi feljegyzéseimet, amelyek kissé mintha eltértek volna az alapvető szándékomtól, hosszan kellett keresgélnem az elsődleges szándékomat, miért lettem hirtelen erőszakosabb és hegyesebb a kelleténél. Könnyen átléphettem volna ezeken a kissé hisztérikus feljegyzéseimen, ám ez mindig olyan lelkiismeret-furdalást ébresztett bennem, hogy talán nem is vagyok képes azonos szinten folyamatosan termelni, mindig egy más szintre vágyakozom, amely meghaladja az erőmet. De sosem téptem szét ezeket a feljegyzéseket, mert úgy gondoltam, az önéletírás pontosan az a műfaj, ahol lehetséges a szellemi csapongás, ahol bizonyos szempontból egyre emelhetjük a tétet, és a belátásaink csak lehetővé teszik a rejtett személyiségünk későbbi kibontását. Miért írtam ezt meg azt, sokszor ezek a kétségek évekre való problémát idéztek fel bennem, és nagyon sokszor adódott egy olyan kegyelmi pillanat, amikor pontosan értettem magam. Úgy képzeltem, talán nem is alaptalanul, hogy rengeteg ér csörgedez az ember életében, ezek néha teljesen elapadnak, nem lesz folytatása a kezdeti indulatoknak, érzelmeknek, máskor pedig éppen ellentétesen, egy apró megjegyzés világított rá cselekedeteim hosszan tartó folyamatosságára. Ilyenkor teljesen elkábított, hogy mennyire képes vagyok olyan dolgokat is felidézni, amelyek már lényegében tökéletesen kiveszni látszottak belőlem. Szerettem keresztül-kasul bolyongani a feljegyzéseimben, ha látszatra mindez természetlennek is bizonyult az önéletrajz írását illetően. Most megint ott ültem a váróterem asztalánál, volt sokféle lejegyezni valóm, az indulásunk óta szinte félmondatokat, töredékes impressziókat írtam le. *Az vezetett oda*, írtam egyhelyt, talán, *ha tovább vár, vagy még a születése előtt feladja inkognitóját. Okkal vagy ok nélkül*. Csak mereven néztem ezeket a sorokat, és nem értet-

tem semmit. Talán, gondoltam, ha csapatosan gondolkodnánk, ha mindenki itt lenne, aki ezeket a sorokat a megfelelő pillanatba elgondolta. De semmi segítséget nem kaptam. Minden mondatom zsákutcának bizonyult, amelyeket képtelen voltam folytatni, tovább gondolni. *Az vezetett ide*, ismételtettem a bejegyzést, és bizonyos szempontból igazat adtam annak, aki ezt valaha belevészte a füzetembe, de hogy mire gondoltam, azt képtelen voltam felidézni magamban. Egészen biztos voltam, hogy valami-

nek a következményeként vagyok itt, de hogy mi vezetett ide, arra képtelen voltam felelni.

Amikor hosszan elgondolkodtam, egyszer csak zörrent a zár, és az állomásfőnök lépett be, a hóna alatt két sakktáblával. Nagyon udvarias volt, és mögötte azonnal feltűnt a felesége is, kezében egy gazdag tálcával. A vacsoránkat hozták, bár még korainak tetszett az idő, csupán a fogásokból sejtettem, hogy ezúttal a reggeli után azonnal a vacsora következik. Olyan hirtelen és szakszerűen történt az egész tálalás, és az anyám asztalhoz ültetése, már csak azt éreztem, hogy iszonyúan éhes vagyok, és szinte minden megfontolást figyelmen kívül hagyó mohósággal falatoztam, ahogy anyám is felébredt a legmélyebb álmából, és elragadtatottan nyilatkozott a sült húsok és a köretek gazdag választékáról. Sült csülköt tálaltak, hozzá savanyú káposztát, vegyes salátát, és a végén egy gyümölcstortával kábították el a mindig éhes anyámat. Tudtam, hogy ma sem leszek képes tovább írni, hogy az alkotó munkámat a legravaszabb módon törölték. De én csak azzal voltam elfoglalva, hogy anyám végre a kedves, a legkedvesebb ételét fogyaszthatja, és a kutyámnak is olyan gazdag csontok jutottak, hogy teljesen elégedett morgással nyugtázta a némileg lefegyverző falatokat. Én igyekeztem keveset enni, bár engem is a legnagyobb mértékben legyűrt a mohóság, ugyanakkor tudtam, hogy kemény este elé nézek, ahol még számtalan dolog vár rám, szükségem lesz a szellemi frissességemre, nem tudtam másként értelmezni a sakktáblákat. Ugyanakkor az ajtót most nem zárták ránk, a vacsora után egy kisebb sétát tettünk a rózsakertben, amelyik az állomás melletti terre nézett, és még anyám is tökéletesen otthonosan érezte magát, felemlegetve a gyermekkorom pompás futórózsáit. Az állomásfőnök felesége, az új asszony csupán a felszolgálásban jeleskedett, aztán nyomtalanul eltűnt az épület emeleti lakosztályában.

Amikor visszamentünk a váróterembe, a kötelező udvariassági körök után az állomásfőnök borospalackot nyitott, és elhelyezte a bábukát a sakktáblán. Pontosan nem értettem, miféle képességeimre kíváncsi még a házigazdám, de elfogadtam a kihívását, holott tudtam magamról, hogy meglehetősen gyenge játékos vagyok, így aztán csupa sikerélményben lesz része ezen az estén. Nem is szerettem volna legyőzni, hogy az általam érthetetlen feszültséget kissé feloldjam, ám a játék hevében hamarosan kiderült, hogy ő is az én győzelmemre játszik, olyan hibákat követett el a futójával, később a bástyájával, amelyet szemfényvesztés lett volna nem kihasználnom. Ám mielőtt kényszerűen bemattoltam volna, kérte, hogy cseréljük ki az állásainkat, és én engedtem neki. Az általam követhetetlen lépéskombinációk végén megint ő került győztes pozícióba, s ekkor azt javasolta, hogy nem egy, hanem két táblán folytassuk a játékot. A megmaradt figurákat ekkor emlékeztünk szerint kellett elhelyeznünk az új táblán. Hiába is kaptam néhány percet a figurák rögzítésére, a nyertes állásból olyan mattot kaptam, amely csak figyelmetlenségemből adódhatott.

Az újabb játék már azzal a furcsa kérésével indult, hogy külön-külön táblán helyezzük el a figuráinkat tetszésünk szerint. Tehát, lényegében a legnagyobb rendetlenség uralja el mindkét táblát. Ekkor az egyik táblára helyeztük vissza az összes figurát, ám ha ott már állt egy másik színű, az szükségszerűen le kellett szednünk. Így váltakozva szedtük le és raktuk fel az egymás figuráit, amelynek végén egy tökéletesen örületbe hajló állás alakult ki, sok sakk- és matt-helyezettel, rengeteg leüthető figurával, hiszen mint magyarázta az állomásfőnök ez az illegális sakk, amikor is olyan helyzetek sokasága alakul ki, amely egy rendes folyású játékban elképzelhetetlen. A játék értelme az volt, hogy

minden leszedhető bábut le kell szednünk, s csak azután lehet további kombinációkkal előállni. Miután, mint említettem, egészen gyenge szinten értettem ehhez a játékhoz, nem sok örömöm volt ebben az összevisszaságban, igazából át sem láttam a helyzeteket, mit is kellene tennem és milyen sorrendben, hogy valamilyen módon megmentssek a későbbi játékokra még néhány figurát. Az igazi tarolás után lett egyértelművé az állás bonyolultsága, amikor a királyok, királynék mellett kezdtek el totyogni a gyalogok, ott lihegték a nyakukban, és a tisztok is halálos veszedelembe kerültek a köröttük sűrűn álló figuráktól. Az állomásfőnök sok segítséget adott még a végjátékban is, hogy aztán tökéletesen kihasználja a számomra átláthatatlannak tűnő helyzeteket. Nem emlékszem pontosan, hogy mikor kezdtünk el játszani, de az egyik játszma után gyorsan következett a másik, hol a bábuk cseréjével juttatott előnyhöz, hol pedig szándékosan elnézte a királynő ellen szőtt tervemet, hogy egyre hosszabb partikra kényszerítsen. Az illegálisnak nevezett állások még legalább tízféle variációjával mulattatott, amikor is hajnal felé ájultan elterül-

tem a kanapén. Az újabb és újabb felszólításai ellenére sem voltam hajlandó újabb partiba kezdeni, mire ő teljesen megsértődött. Ekkor könyörögni kezdtem, ténylegesen olyan kimerült voltam már, hogy az utolsó játszmák közben többször is elaludtam. De ő egyre keményebben gyúrta a gyurmát. Azt kérdezgette, mit óhajtok csinálni az éjszaka hátralévő részében? Aludni, válaszoltam a magam naiv módján, mire újra dühbe gurult, és a sakk-táblával kétszer is fejbe vágott. A fejemet ne verje, könyörögtem, tele van félig begyógyult sebekkel, az önéletrajzom írása közben

egész különös módon mindig a fejem sérül meg. Akkor talán az önéletrajzát szeretné írni az éjszaka hátralévő részében? Még mindig nem vettem egészen komolyan a helyzetemet, mert újra csak azt válaszoltam, hogy most aludni szeretnék, aztán majd reggel megfontolom, hogy mit is teszek. Komoran járkálni kezdett, néha megállt az asztalnál, és beleolvastott a jegyzeteimbe. Miközben újra csak alhattam egy keveset, arra riadtam fel, hogy egy vödör vizet öntött a fejemre. Megkért, hogy pontosan számoljak be, mi is a szándékom az éjszakát illetően. Felpattantam, és azt gondoltam, hogy most megölöm, de mivel tehetetlen dühömben nem számoltam a kettőnk közötti testi erő különbségével, egy suhintással visszaültetett a kanapéra. Most aztán végre teljesen felébredtem, sőt alig tudtam megfékezni az indulatomat. Mindenféle dolog az eszembe jutott, hogyan is szabadulhatnék innen, de anyám és a kutyám nélkül esélyem se volt a távozásra, őket pedig, akárhogy is heveskedek, semmiképpen nem tudtam volna ebbéli állapotomban magammal vinni. Tetszik az ajánlata, mondta békülékenyen, dolgozzék az önéletrajzon, reggel majd felolvassa, hogy meddig is jutott. A feltételezését félig békejobbnak értelmeztem, úgy gondolja talán, hogy elég volt mára, nem nevel tovább, de fent tartja a jogot, hogy amíg az állomás épületében időzünk, ellenőrizni akarja a gyakorlati munkálkodásomat. Ezzel befejezettek tekintette az esti mulatságot, ránk zárta az ajtót, és jóéjszakát kívánt.

véges kötés

[2]

hirtelen támadt durva, poros karcok, egy gránittörülköző nyomai. a bolyhok szilárd hurkai között apró, leválasztott darabok folynak majd el a súrlódás keltette forróságban, és fagynak rá a nyersen növekvő kövezet érdesen ruganyos lapjaira. az illesztéseknél a feszültség rágta repedéseken átszűrődő hangok idefent párologni kezdenek, pont mint a visszhang gőze odalent. de ami ott lecsapódik, van annyira sűrű oldat, hogy foltta rendeződve, körbe-körbe úszva, mintegy véletlenül, szinte súrlódás nélkül, halkán rezonálni kezdje, szomjazom.

[3]

savanykás levegőből kikristályosodó ásványok, a lebegés állandó, az ütközés elkerülhetetlen. az ütközéskor cseppfolyóssá alakulnak, súlyuknál fogva olvadnak össze, majd a felszabaduló hőtől süllyednek a tófenéig. a tótükrön árnyas acélnyálka, a fagyos fénytől kásás zápor ered, porzik a színén. a kicsapódó sótól felizzik az öntvény, majd elhalkul. a parton kőnapernyők, reggel lesz a halvány zizegésben.

[5]

törekeny tisztás, a még meleg fű üvegszállai felett az olvadt pára egyhangú fénnel vegyül. középre sűrűsödő szuroksötét, hosszan dermedő asztallap, csikorgó lábak. a fehér dérabroszon csontból fújt, forró tányérok, a tányérokon porhanyós alma, egy szőlő kavicsá aszott szemei. a mártás repedtre hűlt, márványgyertya füstöl a lassan elpattanó, árnyas szélcsendben.

[7]

fatéglán nyúlik a vakolat kérge, szálkásra fagyott ablaküveg, bent tompa sötét kopog. a fény recsegő gyűrűi közén folytonos üresség, fűrészpor szagú éves járatok, a falban friss szögek. rügyező fejű kalapács, a háncsvéső feszülő rostjai, a szögek reggelre centikkel odébb. a véső faragott éle a vakolatban, falé csöppen. a földön megköt. itt marad már, ami ide nőtt, került, vagy megállt kicsit fagyás és párolgás között.

[11]

minden ami szilárd, a levegőbe olvad. a lágyan forrasztott hegygerinc szilikoncsipkéje hosszan ráfut a legkülső ház alulról lúgos falára. forró sóder folyik, a régen gyúrt kavicságon vékonyodó palack, benne szürke buborékok. etető, vagy savfürdő, puhára füstölt kövek, a hirtelen hűlő, egyre apróbb szemcsék felett törekeny gázok. nehéz és felesleges, könnyű és szükséges kötések, a nem szűnő feszültség, amiből ez a langyos szél lett.

[13]

az alkatrészek sötétben rozsdásodnak, feszülnek halk ívbe, majd ragadnak össze a mindig friss pezsgésben. üveglapok karcolt ónbetűi, pattogó kőtükör, öntött flakonszilánkok. pikkelyes rozsdafalból csepegő lágyvas, túlsúlyos, süket ólomritmus, éles pára a lassan töltődő acélbarlang kígyózó járataiban. belefagy az egymásba akadó fémkalapácsok folytonos kopogása, a gyorsuló ütemek között apró bemetszés. a penge még rezeg, kezdődő időtlenség.

[17]

este folyik el a szurokpatak, addig dermedten áll a gyorsan csomósodó forróságban. testes gőzbuborékok nőnek a tetején, alulról olvad, a nyomással sűrűn megszűnik. a holdvonzás vizet emel, sós eső hull. pezseg a palafákon. a füstölgő faágak letörnek, laponként párolgó, málló égéstermék. végigreped a fekete szurokkéreg, a völgyet két partra vágja a tompa gőzfal, majd megköt minden a fröccsöntött sötétségben. a partokon mélyen és folyton lassuló, hűvös oldódás.

■ **Mezei Gábor** (1982): – költő. Budapesten él, az ELTE oktatója. Első lírakötete a L'Harmattan Kiadónál jelent meg, *függelék*. címen.

IDŐviharban

„Kimondhatatlanul vágyom azt a percet, amelyben élek.”

Nemes Nagy Ágnes

„Vihar kél a Paradicsom felől.”

Walter Benjamin

Nézte magát a fürdőszoba tükreben. Ahogy minden reggel munkába indulás előtt. De nem is igaz, hogy magát nézte, inkább el akarta tüntetni azt, amit látott, a riadt, ugráló pillantásait, az alvástól összekuszált hajzatát, a megduzzadt arcvonásait, az arcának bal felén virító anyajegyét, legszívesebben az egész valóját eltüntette volna, vagy legalább az egészet belefúllasztotta volna az alapozók, púderek, arckrémek, hajrögzítők, szagosítók felhőjébe, amit most magára masszírozott, kent, fújta és spriccelt. Ez azonban nem akart sikeredni, a kerekded, nyugtalankodó fej csak ott dacoskodott előtte a tükörben, ahogy a feje búbján ágaskodó hajtincs sem akaródzott a füle mögé besimulni, miközben a konyhában a telefonja is pityegni kezdett, a figyelmeztető szólalt meg, már rég fel kellett volna öltöznie, de még a ruhái sincsenek kiválasztva, a táskájába se tette be az este hazahozott irodai munkájának maradványait, jutott eszébe, „megint nincs idő semmire”, simított egyet a makacs hajtincsen, „ezt nem lehet megszokni”, „el fogok késni”, mint egy szárnyaszegett madár emelgette a vállát, miközben tovább kente az alapozót puffadt arcbőrére, tovább igazgatta felkunkorodó hajtincseit, mintha ezzel csillapítható lenne a benne lüktető űzöttség, mintha ezzel egyszer csak a helyére kerülhetne minden.

Mindig ez volt vele. Ez az örökös rohanás, sietés. Mintha így született volna meg, egy apró fáziskéséssel azzal kapcsolatosan, ami éppen történik, mintha születésével egy nagy ürességbe dobták volna ki, ahol nincsen semmi, ahol nem történik semmi, csak egy rettenetes irtózat van ettől az ürességtől, egy mindent átható horror vacui, ami arra kényszeríti őt, hogy megpróbálja befércelni a rést, a dolgok tömkelegével igyekezzen elfedni az ürességet, pedig végső soron nem is rohanás volt és sietés, hanem egy totális *lerohantság*, ő nem fércelt, nem elfedett, csak ott állt a bezuhogó dolgok hullámverésében, nem is ő rohant, nem ő sietett, hanem a tárgyak és az események gravitáltak rettenetes sebességgel körülötte; egyszerre halmozódtak roskadásig föléje, ugyanakkor sehogy sem akarództak a helyükre kerülni.

Most éppen a telefonját nem találta. A lakáskulcs végre megvolt, a laptop a hátitáskájába volt csúsztatva, sőt az állandóan elkallódó szemüvegére is ráakadt – érhetetlen módon a hűtőszekrény tetején –, csak a telefon nem akart előkerülni, rohant fel-alá a harminc-

három négyzetméteres garzonlakásban, miközben erősen törte a fejét, hová is helyezhet-le, pedig már rég kellett volna tudnia, ő nem képes elhelyezni semmit, csak mindig le-tenni, mindezt akkor, amikor muszáj, amikor valami rákényszeríti, ezért nem is ő rendez-i a tárgyakat, nem is ő befolyásolja az eseményeket, hanem a tárgyak és az események tolo-gatják egymást rajta keresztül, az erősebb a gyengébbet, a nagyobb a kisebbet, ezért nincs soha semmi a helyén körülötte, hanem minden ott található, ahová valami – ami nálánál nagyobb és erősebb – lekényszeríti.

Most éppen a konyhai ablakpárkányra – vette észre végre a telefont. Félve lépett az ablak mellé, ahogy mindig ebben a lakásban, az érzelmi peremén érez-te, egy olyan nyitottság közelébe kerül így, amit nem tud kontrollál-ni, ami bár-mikor megnyílhat, hogy közel engedjen hozzá valami kiismerhe-telent, ijesztőt. Sietve kapott a telefonja után, be-csúsztatta a farmernadrágja hátsó zsebébe, miközben az is bevil-helyezte az ablakpárkányra. Néhány perccel korábban egy ételhor-dódobozt próbált kivenni az ablak melletti konyhaszek-rény alsó fiókjá-ból, a két kezét kellett használnia hozzá, ezért tette szabaddá-őket; nem választott, nem döntött, dehogy, tulajdonképpen csak feltelt ezzel a kényszer-rel, azután pedig ez a kényszer határozta meg, mi legyen, mi hová kerüljön.

Ilyenkor emlékezni sem tudott arra, mit hol keressen. Mindhiába erőltette szerteszök-kenő gondolatait, nem tudott visszalépkedni az időben, nem volt képes visszafejteni az idő szöttesét, mert maga a szöttes sem létezett, nem volt, ami egymáshoz tapassza, egymáshoz illesz-e cselekedeteit. A számára kimért idő mindig a dolgokhoz, helyzetekhez tapadtan létezett, mintha magában a *relativitásban* élt volna, ahol minden egyes tárgynak, minden egyes eseménynek megvan a maga ideje és súlya. Egy láthatatlan, de örvényszerűen meg-nyilvánuló súlyt hurcoltak magukkal a dolgok, ezt adták át neki is, amiből azonban min-dig csak annyit érzékelt, hogy valami berántja őt, magához kényszeríti, magához köti, ké-sőbb pedig kilöki és elengedi, csak éppen a kapcsolatot nem lelte két dolog, két esemény között, csak a süvítő, még a lábujjainak körömágyait is bizsergető, hideg űrt.

Mindig ez volt vele, de mégis kellett a harmincnyolc év, amivel tökéletesre járatta az egészet. Mert kellett a napok, a hetek, az évek, amelyek, mint egy felhúzható szerkezetet, új-tára indították és kiélesítették benne a mindenütt megnyilvánuló kényszerítettséget, az állandó izgatottságot és elárultságot, harcot, amit hiába hogy nem fogadott el, mégis állan-dó szokásává vált. Hiszen harc volt ez, örökös küszködés, letehetetlen teher, amitől mind-hiába próbált szabadulni. Mert mindeközben rettenetesen vágyta a rendet, vágyta, hogy helyükre kerüljenek a dolgok, ezért pakolt örökösen a lakásban és bent a bankban, az iro-dai asztalán, tett-vett és rendezett, kicsomagolt és becsoma-golt, folyamato-san kereste a rend lehetőségeit, a rend elveit próbálta fel-lelni, és talált is rájuk minden egyes helyzetben, ahhoz, hogy már ren-dezés köz-ta meg egy-ehhez nap-listákat állí-ta meg egy-és egy hús-zot, folyamato-san állította telefonja figyelmeztetőjét, amely mindig rosszkor szólalt meg – csörrent meg élesen megint a telefon: menni kellene –, mindig azelőtt, mielőtt befejezte volna, amit elkezdett, amitől még kevesebbnek tűnt az idő, s még többnek, átláthatatlanabbnak az, amivel éppen dolga volt, ahogyan örökös rendezésével sem fogytak el a tárgyak körülöt-te, csak még jobban szaporodtak, halmozódtak.

Végre a lakásajtónál állt. Idegesen pillantott az ajtó mellett álló tükörre, ahonnan torz, halott sziluettje nézett vissza rá. Úgy érezte, minél hamarabb le szeretne válni arról az árny-képről, ami ott vibrált a szúrós, bántó fényözönben, le szeretné tépni magáról azt az ellen-szenves alakot, szorult össze a nyelőcsöve, de csak a kedvenc, fekete színű, magas nyakú pulóverének alsó részén igazított egyet a kezével, majd gyorsan feltárta az ajtót.

Egyik pillantásával még a tükörnél idézett, de ujjaival már kereste a kulcslyukat, hogy beleillessze a lakáskulcsot. Ez a matatás egy nem remélt lélegzetvétellelhez jutatta. Mert ha-

bár már fél lábával kint volt a lakásból, törzsével visszafordult, s mintha egyetlen pillanattal egy idegen birodalmat kellene felmérnie, végignézett lakása szerény körülményein. A vetetlen ágyat nézte, az ágyról ernyedten lelógó harisnyát, a két élénkpiros, öblös fotelt, a behorpadt tetejű íróasztalt, előtte a vi-lágoskék, háromlábú kisszéket, látta a szobát beterítő, zöldes színű szőnyeg ösz-tört a fény szevissza tekergőző, fojtogató mintázatát, ahogy meg-hogy min-a ruhásszekrény feltárva felejtett ajtajának élén, de vala-megérintett, dent csak súrolt a pillantása, óvatosan éppen csak ami ezekből mert már ez is elég volt ahhoz, hogy érezze az esdeklést, va is, de valamit a tárgyakból kiáradt, mintha, még megtörtén és meggyaláz-a tudomására akartak volna hozni a bútorok és a szoba tárgyai, ami ott lüktetett közöttük, bezárva az egymásra mutató éleik és szögeik rácsozatában: azt, hogy elárulta, elhagyta őket.

Összerázkódott. Mintha egy kislány gyöngyöző nevetését hallotta volna felcsendülni a lakás mélyéről. De tudta, hogy csak feszült érzékei csalták meg, ezért gyorsan becsapta az ajtót, elfordította a kulcsot, és elindult lefelé a lépcsőn. Gyomrában ott verdesett az előtte álló nap várakozása, a sok hetek óta maga előtt görgetett, elvégzendő feladat megannyi részlete és kihívása. Már előre rettegett, mi fogja odabent az irodában várni. A szagtól félt, a bútorlakk ideiglenességet árasztó csípős szagától, félt attól az érzéstől, ami az irodában fogta el általában, mert elég volt belépnie, egyből azt érezte, hogy érte nyúlnak a tárgyak, mintha egy forgósél fújna be közéjük, levegőbe emelkednek a papírosok és az akták, remegnek a falinaptárak és a kirajzszegezett, össze-vissza firkált, végtelen feladatlisták, ahogy minden feléje indul, közelít, rácsimpaszkodik, minden a bőre alá kúszik, és foglyul ejti. De leginkább a kollégái tekintetétől rettegett, attól, hogy rászzegeződnek, amikor belép az irodájtón, ahogy lemeztelenítik őt ezek a tekintetek, mint egy elítéltet némán a helyére kísérik, miközben kajánul azt suttojják maguk elé: „megint elkéstél.”

„Ma azért sem!” – mondta dühösen magában, miközben látta, érezte maga körül a sompolygó tekinteteket, s mintha sietésével lerázhatná magáról őket, felgyorsította a lépteit.

Talán a gyorsaság tette, a kapkodó, természetellenes heveség, mert egyből nem látta meg az állatot, amint a lépcsőház előtti járdát szegélyező kerítés egyik résén próbált éppen átbújni. De nem is igaz, hogy nem látta, csak éppen a lépcsőházajtót az autójától elválasztó tízméternyi távolság nem volt elég arra, hogy tudatosítsa magában a látványt. Ehhez az kellett, hogy már bent üljön a kocsiiban, kezével kapkodóan megpróbálja az indítóba illeszteni az autókulcsot, de csak a sokadszori sikertelen próbálkozás után ébredt rá arra, hogy ez azért nem sikerül, mert a tekintetéből nem tudja kivenni az előbb látott furcsa és érthetetlen jelenséget, egy hatalmas, foltos szőrzetű anyamacskát, amint szájában halott kölykével megpróbálja magát áttuszkolni a kerítés résén. Valamiért ez nem akart a macskának sikeredni. Talán a rés volt túl keskeny, vergődött a macska a nyílásban, így az egész igyekezetet ez a kétségbeesett görcsösség tetőzte, próbálta tovább is bekínlódni az indítóba a kulcsot, miközben másik kezével a kormányt szorongatta, és azt kérdezgette egyre hevesebben magától: vajon hová igyekszik ilyen kétségbeesetten ez az állat, hová és miért hurcolja magával döglött gyermekét, és ha átjut – lágyult el benne a kérdés – vajon akkor könnyebb lesz-e neki?

Végre bent volt a kulcs az indítóban. Az autó elindult, de a macska képe csak nem akart a fejből kimenni, mintha rávetítették volna, ott vibrált a szélvédő jobboldali részén. Ezért az ablakon bevillanó külvilág elvágta az elvágta képét sem tudta igazán érzékelni, pedig szüksége volt erre a látványra, ahogy mindenre, ami csíkozott, vonalkázott, rovatolt volt, az uszodában a vízre fektetett stadionban, ahol ritkán kocogni szokott, a sávok csíkozása, az útfffestés szóközeire, az autótut szegélyező fák felkiáltójeleire, kellett a ritmusosan érkező és elsuhanó vonalak és csíkok, hiszen ezek, miközben nézte, érzékelte őket, egyedül voltak képesek kifésülni, felol-dani az agya szövetségében tekerző görcsöket.

De most nem volt semmi, ami megnyugtatta volna felajzott idegeit. Az anyamacska ug-ráló képe kiszorította a külvilágot, a kormányba kapaszkodva csak az útra tudott figyelni, ez pedig kevés volt ahhoz, hogy rátaláljon a helyes ritmusra, ami át szokta vezetni a házát

a munkahelyétől elválasztó öt kilométeres szakaszon. Néhány pillanat után nem is a macskára gondolt, hanem csak a kínlódását, űzöttségét érezte át, legalábbis arra próbált fókuszálni, mert akkor legalább szánhatta, sajnálhatta, és nem kellett szembenéznie azzal, ami mindennél nyugtalanítóbban a látvány része volt. Mert az a rész is ott volt, benne volt az egészben, de valahogy mégis az egészen kívül állt, mintha az eredeti képre utólag, hanyagul és sikertelenül montírozták volna rá, de aztán mégis nem egy utólagos toldalékként ragadt ott, hanem, sugárzó erejénél fogva, átvette az egész fölött a hatalmat. Próbálta sajnálni a macskát, szánni kétségbeesett vergődését, de egy idő után nem bírta nem észrevenni, hogyan dübörög az érzékeinek a peremén valami más is, olyasvalami, ami hiába látszik, mégis valamiért nem tud testet öltetni, mert ha nem is láthatta, nem is mondhatta ki, mégis érezte, hogy *a halál sugárzik ki a képből*, az üresség, ami egy mereven alálógó, halott kiscica képében mutatkozik meg. Habár felfogni nem tudta, riadtan kellett tudomásul vennie, hogy hiába van ott a halál, azt képtelen látnia, csak azt a fénylő, megígéző ürességet, amit magával vonszol az anyamacska, amivel át akar jutni a kerítés lécei között, ő pedig igyekezett semmit se látni az egészből, semmire se gondolni, csak kapaszkodott a kormányba, kifehéredő ujjbegyekkel szorongatta azt, nyomta a gázpedált, valahogy átkormányozta az autóját a városon, majd leparkolta a bank mélygarázsába; sikeresen megérkezett, de már úgy lépett át irodája ajtaján, mintha ő lett volna az anyja szájában a halott macskakölyök.

Megpróbált a helyére osonni. Észrevétlenné válni. Mégsem tudott elbújni a kollégái gunyoros pillantásai elől, amelyek, mintha éles jég szemek lettek volna, úgy ütköztek neki. De különös módon ezek a felsebző pillantások most nem érték el őt, mintha egy burokba került volna bele, amiről lepattan minden gonoszság, minden rosszindulat, ennek a buroknak a védelmében tartott a helyemellé állított forgószekere, de nem bújt el a monitor mögé, ami az elmúlt években szokásává vált, hanem, mint akinek nincs semmi veszténivalója, felemelte a tekintetét és szétnézett az iroda terében.

Hatan voltak az irodában. Két sorban, egymással szemben ülve, megfeszített tempóban dolgoztak. De közben folyamatosan szemmel tartották egymást, leskelődő, kajtató pillantásaikkal ide-da repkedtek, mint feszes, csillogó pókhálófonalak hálózta be a teret, amiben ha valaki mozdult, ha valaki lélegzethez próbált jutni, nem tehetett mást, egyből felfedte magát.

Hiába riasztotta, hiába borzongott tőle, kellett neki ez a háló, amit az ő pillantásai is szőttek, tovább erősítettek. Hiszen kellett az észrevettség, a folyamatos visszaigazolás arról, hogy létezik, mert erre használta a kollégáit, ezért kereste, sokszor még viszolygva is, a társaságukat, hogy bizonyíthassák neki, amit tesz és gondol, ami benne rezonál, mind létezik. Mintha, hasonlóan a visszagördülő hullámokhoz, bennük térülhetne vissza cselekedeteinek esdeklő sugárzása. Ami benne lötyögött, tétován verdesett, egy másik tekintetben bizonyosságra találhatott. De hozzájuk szólt, hozzájuk menekült akkor is, amikor rátört az, amit magában, jobb szó híján, „valóságvesztésnek” nevezett. Ilyenkor nemcsak magában, esetleg egyik vagy a másik dolgában bizonytalanodott el, hanem mindenben. Ez az elbizonytalanodás pedig, mint a hidegrázás, bármelyik pillanatban rátámadhatott. Elég volt egy ártatlan „hogya vagy?”, egy neki se szánt, vállait éppen súroló, gyöngéd érintés, ami valahogy az egész lényét szólította meg, erre azonban nem tudott felelni, nem tudott reagálni, hanem, mint akit valamilyen alantas tetten kaptak rajta, egyből kipenderült a mindenségéből, furcsává, visszataszítóvá és élettelené vált minden körülötte: a tárgyak elveszítették megtartó vonatkozásaikat, az emberek – de hogy emberek, tátogó fejek, egy barlang falán repdeső árnyak –, mintha a túlvilágról tekintettek volna vissza rá, a teste pedig, mint egy földre hajított és összement kabát, levált róla. Egy rettenetes idegenségbe csúszott át, ahol minden, ami körülvette, elérhetetlen messzeségbe került, de az egész mégis ott forgott-pörgött, pulzált sikoltó tekintetében. Ilyenkor kellett a többiek, ilyenkor volt a legnagyobb szükségük rájuk, hogy ismerős mozdulataikkal, otromba kacajaikkal visszatessék eléjük őt a valóságba, hogy megint magán érezhesse leskelődő, kajtató pillantásaikat; hogy megint újrakezdődhessen – már itt a földön, az irodában – minden.

Most azonban mintha képes lett volna kívülről látnia őket. De nem is őket látta, hanem először is a saját nézését érezte, érezte, ahogy nézése leválik a fejről, elhagyja meggyötört koponyáját, ami a testéhez képest egy túlnövekedett, különállóan dolgozó szervként működött. „Ez a fej” – mondta magában, miközben rettenetesen fáradtnak és üzőtnek érezte magát, érezte, ahogy az arcbőrén végiggöngyölődik a kimerültség és merevség áll bele a szemgolyóiba. Masszírozni kezdte a nyakát, két kezével végigsimította az arcát, de csak fejének lüktetését érezte a tenyerei alatt. Túl sok mindent tett bele ebbe a fejbe, kezdte sajnálni magát, túl sok mindent tömködött, passzírozott bele. Mint a hideglelés tört rá a felismerés. „Mindig egy fejben fogok élni”. „Ebben az undorító, kerek golyóbisba zártan.” És érezte, hiába nézeget kifelé, hiába meresztgeti kocsonyaszeméit, kijutni nem fog. Sőt még rosszabb. Mindent, amit megpillant, a felkelő napot, a tágas búzamező ringását, a gyönyör szégyenlős pírját egy férfi arcán, mindent a fejébe zár be, és erőlködésével, hogy felfogja, mi is ez a minden, kínlásával, hogy magához igazítsa, teljesen eltorzítja, meghamisítja.

Itt azonban nem volt felkelő nap, nem volt tágas búzamező, se szégyenlős pír egy férfiarcon – tért vissza az irodába. Egyelőre a monitorjaik mögött ücsörgő, látszólag szorgosan tevékenykedő kollégáinak a fejét kellett néznie. Ezek a „kapingáló alakokon” ütközött meg elárvult tekintete, majd tért vissza saját meggyötört fejéhez. Megint eszébe jutott a halott gyermekét cipelő anyamacska. Mintha benne is ugyanazt a kiismerhetetlen és letehetetlen terhet cipelte volna valaki. Próbálta volna átjuttatni egy láthatatlan résen. „Nem tudom ezt a sok mindent elrendezni” – nyögött fel magában, és nyugtalanul rázni kezdte a karjait. De végre azt is érezte, amit még soha, hogy most nem állhat meg, túl nagygyá növekedett benne a teher, miközben a fényt is el kellett viselnie, a macskák látványáról szétsugárzó ürességet, ami valahogy átvilágította őt, áttetszővé változtatta, és, mint egy felgombostűzött rovar, belenyomta a forgószekébe. Érezte, ettől valahogyan pontosabban lát. Hogy végre tovább hagyhatja megállapodni tekintetét a fejekon, nem kell megmerítkezzen az onnan elinduló pillantásokban, elég, ha megpróbálja kiállni a zavart érzett a levegőben, zavart és nyugtalanságot, amit már nem tudtak a társai előre elrejtteni, hiába püfölték olyan hevesen, célirányosan számítógépjeik billentyűzetét. Tekintetük mélyéről egy riadt és sóvárgó állat nézett kifelé. És innen már mintha többet látott volna annál, mint ami a szeme előtt megjelent. Mert látta, hogyan torzul el bennük az igyekvés, hogy valakik legyenek. Hogyan csordul túl rajtuk a görcsös akarás. Megfeszített figyelmük mint ha bomlottságukra lett volna rácsavarodva. Mindhiába fegyelmezték magukat, összevissza kalimpáló kezeikkel, a rángatózó, nagy akarástól eltorzuló arcvonásaikkal egyből felfedték előtte az önfegyelmük mélyén kavargó kétségbeesettségüket. Végre egy olyan ember szemével tudta nézni őket, mint aki a Hold túlsó oldaláról érkezett vissza. És végre kimondhatta, magában hangtalanul harsoghatta, amit régóta sejtett, érzett és élt.

„Ezek örültek.”

Majd várt egy percet, hogy leszűrje végérvényesnek tűnő következtetését.

„Nem csak ezek. Mindenki örült.”

Mintha új szemekkel nézett volna kifelé. Ezekkel a szemekkel fogja tetten érni az emberekben bujkáló örületet, kezdett magában megerősödni. Hiába próbálják elrejtteni előle, maguk elől. Mert nem mindig látszódik az örület az embereken, kellett megállapítania. Amikor feloldódnak egymás közelségében, amikor elkábítja őket egymás testmelege, csak atomok egy náluknál nagyobb szerkezetben, ami nemcsak elrendezi, hanem védelmezi is őket. De amikor nem képesek egymásra hagyatkozni, mert maguknak kell megnyilvánulniuk, magukat kell állítaniuk, akkor tűnik elő végzetes hasadtságuk. Hiába próbálnak kétségbeesetten kontroll alatt tartani mindent, csak van bennük egy rejtegetett, dugdosott pont, ami kihagy bennük. Ami ürességet takar. Amitől lemeztelenednek. Szinte hallotta, hogyan omlik alá bennük egy iszonytatos teher. Mintha egy hatalmas, éppen leomló torony teste adott volna ki csikorgó, dübörgő hangokat. Két kezével tapasztotta be a füleit. Megpróbált elbújni a felismerési elől. Mert érezte, valami olyasmihhez lett hozzáférése, ami egy még hidegebb, kietlenebb pusztaságba űzi ki őt, mint ahol eddig kellett

időznie. Mintha nem is az ő gondolatai futottak volna át a fején, valami látta, gondolta benne ezeket a rettenetes dolgokat, egy szögletes és szúrós erő, ami belülről őrlötte, transzírozta, amihez nem volt hoz-
gatottan, reménykedve, hogy
ta, szólongatta valami – ta-

A felismeréseitől remeg-
a kollégái szemébe néz-
nia, leszegte a fejét, mint aki
olyasmit tudott meg az embe-
télyt, amit innentől magával kell

nem a végső, nem lehet az, valahol léteznie kell egy tágasságnak, ami lehet hasadt és sérült, de ez a tágasság hordozza ezt a titkot, ez adta át a világnak, ez adta át neki is, hogy benne is munkálkodjon, hajtsa előre, űzze, kergesse. „Őrülnék én is?” – próbálta magát kérdezgetni, azonban a kérdése fennakadt a levegőben, nem tudott közel kerülni hozzá, ehelyett azt érezte, megint kezd átcsúszni az idegenségbe, kezd kipenderülni a mindenségéből, de most nem adta meg magát ennek az érzésnek, összeszorította a fogát, s mint aki egyetlen járható útján indul el, csak befejezte a feladatát, amivel a főnöke megbízta, begépelte a levelet a számítógépbe.

Innen már gyorsan eltelt a nap. Feladatról feladatra törte át magát az időn, csak azt várta, hogy vége lehessen az egésznek, hazamehessen, belefúrja magát a piros, öblös foteljébe, és elbújjon minden elől. Most itthon volt, lábait maga alá húzva, fent kuporgott a fotelban, de hiába ment le a nap, hiába jött el az este, a védettséget nem találta. Úgy érezte, fájnak a lábai, ezért térdeire és lábfejeire lehúzta a magas nyakú, fekete pulóverének alsó részét, meggyújtott egy gyertyát, letette az apjától megörökölt, horpadt tetejű íróasztalra, majd lekapcsolta a villanyt a szobában. Valahogyan jobban talált ez a pislákoló fény a benne terjedni kezdő derengéshez. A puhán rebzselő fényben a szoba tárgyai is egy konok töprengésbe húzódhattak vissza, lágy árnyékok tapadtak hozzájuk, amelyek feloldották körvonalait, így nem kellett ott-létükkel feleslegesen tüntetniük. Hagyták, hogy takarásukból jobban előbújhasson a szobában terpeszkedni készülő üresség, elfoglalja az őt megillető helyet. Ebben az általános elengedésben egy kaparászó érzés kezdett benne felszakadozni, fájdalom járta át, amely, mintha a torkán akadt volna, csomósodni kezdett, kierősödni. Nemcsak az egész mai nap fájt benne, nemcsak az egyes dolgok, bántó részletek, a már elmúlt, elfelejtett események hasogatták, hanem, úgy érezte, ő az, aki fáj, ő az, aki fájdalomban van, teljes lényével. De azt is érezte, hogy először az életében, nem akar elmenekülni a fájdalom elől, nem akar megszabadulni tőle, hanem egy ismeretlen eredetű konoksággal bele akar mélyedni, vitetni akarja magát ezzel a fájdalommal. El akar jutni a fájdalom forrásaihoz. Honnan van ez a fájdalom? Hogyan lesz több belőle? Jártatta fel-alá a szeméit a szobában. A szobát meg-
ból két bútor vált ki, a fotelje mellé párhuzamosan odaál-
piros fotel, és az íróasztal elé letett kék színű, háromlá-
Nézte ezeket a bútorokat és megpróbálta elképzelni, mi
a benne felgyülemlett fájdalmat átpakolná erre a két ülő-
tosságra. Felpúpozná, magasan felhalmozná azokra, és ke-
emberi alakot formálna meg belőle. Egy férfit a piros karos-
kislányt a kék kisszékre. Egy fájdalomférfit és egy fájdalom-
után hárman ülnének ott a szobában, hárman laknák be az ürességet. Vajon ha ezt tenné, jobban fájna-e benne minden? Szembenézhetne-e azzal, ami űzi, gyöttri? Láthatná-e, mit veszített el? Mit veszít el folyamatosan, percről-percre?

Nem csak kérdezett, hanem megpróbált a kérdésekkel maga után nyúlani. De csak a semmi áttetsző falát karcolta meg ezekkel a kérdésekkel. Mint, akit egy átlátszó üvegfal mögé bujtattak el. Akit, hiába látszódik, megérinteni nem lehet. Emlékezni kellene – villant beléje. Testet adni ennek az árnyéknak. De nem tudta, hogyan kezdje el. Távol álltak tőle az emlékei, mintha nem is vele estek volna meg, ott hányódtak, mint holmi kacat, leválasztva életéről. Pedig valahogy érzékelte, látta őket, a szobában is ott voltak, odatapadva a bútorokhoz, a lakás szűkös fordulóihoz. Mintha valaki egy régi, számfűrés kockásfü-

zetbe skiccelte volna fel kontúrjaikat. Képeket látott, apró, elnagyolt, töredezett részleteket, amelyek zuhogni kezdtek feléje, de nem ütözködtek neki, mintha egy szellem lett volna, úgy csusszantak át rajta, ezért átélni sem tudta őket.

Aztán mégis kitisztult, kierősödött egy kép. Egy tíz év körüli kislányt látott egy tömbház balkonján. Leguggolva, összehúzza magát, háttal támasztotta a balkon ház felőli oldalát. Egy túl hosszú, virágmintás hálóing volt rajta, ami mégsem takarta el a lábfejeit, így láthatóvá vált, hogy nem visel rajtuk semmit, hanem meztelen talpakkal áll a balkon cementjén. Ez azért volt furcsa, mert hideg volt odakint, a balkon pedig nem volt beüvegezve, az odakint kavargó szél kövér hópelyheket sodort be a balkon terébe, amelyek ott olvadoztak a szürkés-kék cementen.

Dühös volt a kislány. Rövid, körbenyírt haja látni engedte felhő a lábfejeit. Tenyereit hol a lábfejen nyugtatta, hol a homlokára tette, mintha növekedő lázát akarná ellenőrizni. Közben talpait szorosan a balkon aljához nyomta, két lilás talpéle mint két szívkörong tapadt a hideg cementhez, mintha a hideget próbálta volna onnan minél hamarabb felszívni, magába kényszeríteni. Valamit kért, követelt haragos, összezúzott tekintetével, hiszen közben nyugtalanul a balkonajtó felé tekintgetett, mint aki várja valakinek az érkezését.

Kívülről látta az egészet. Látta a mérhetetlen dühöt, amit magára mért ki a kislány, ami teljesen összezavarta, kivitte a balkontra, ki a csontig vájó hidegbe.

De hiába látta a kislányt, nem érzett a dühéből semmit magában, nem érzett semmit a kislány önmagára visszafordított gyűlöletéből, csak önkéntelenül megint a fekete pulóveréhez nyúlt, hogy jobban ráhúzza a lábfejeire, a lábujjainak a körömágyai kezdtek bizseregni, fészkelődött tovább, mintha lábaival egy fagyos és rossz szagú birodalommal érintkezett volna, mintha egy tejszínű ködbe kellett volna betartania meztelen lábfejeit, húzta össze magát még jobban a piros fotelben, miközben önkéntelenül, egyhangúan, de feszülten kérdezgetni kezdte: miért nem figyel rá senki, miért nem hiszik el, hogy beteg, miért nem fogadják el soha azt, amit mond, miért, miért?

Mintha hátulról hirtelen egy éles fénnel világítottak volna meg, nézett hátra a kopottas festésű falon ugráló árnyékára, pedig csak a gyertyaláng lobogott a szobában, azt mozgatta a lakása rosszul illeszkedő ajtaja és ablakai résein betörő huzat. „Nem volt képes megjavítani”, mormogta maga elé, de hogy ki, azt már nem mondta ki, továbbra is a fény erejét érezte magán megülni, a fényt látta megint, s benne állni a kislányt, amint az előszobában egy hatalmas tükör előtt próbál a kék színű, háromlábú kisszékre fellépni.

Legalább tizenöt éves lehetett. Nem is kislány volt már, most lépett a nővé válás küszöbére, amikor a test egy ígéretet tesz, hogy vonzóvá, kívánatosá fog válni, de még nem tudja beváltani ezt az ígéretet, mert minden túl hosszú, elnagyolt, lapos rajta. Ritkás, szíjnű haja a válláig volt lenőve, az keretezte merev arcvonásait, amin most mégis az ünneplésnek a lehelete volt felismerhető. Talpig feketébe volt öltözve. Mindössze fekete zokni, fekete, kopottas farmernadrág, és egy több számmal nagyobb, combközépig érő, magas nyakú, fekete pulóver tette ki puritán öltözékét, csak a feje, az alaposan kifésült haja volt fedetlen, mint aki fedetlen fővel akarja a tiszteletét tenni egy nálánál nagyobb hatalom előtt. Elrugaskodott az előszoba szőnyegéről és fellépett a kisszékre. Lábait, sarkait összezárta, picit kihúzta magát, fejét fel-tartotta, ujjait pedig összekulcsolta a mellkasa felett. Háta mögött, fent-ről a plafonról, egy lámpaernyő nélküli negyven wattos égő sárgás, be-teges fényt szórt alá. Ez a fény szórt alá. Ez a fény ben.

Nem értette mit csinál ott a kisszék-mereven, feketébe öltözve, a földtől el-ken a kislány. Miért áll olyan emelkedve a tükör előtt. Minálta a kislány, hosszasan le-körbe mélyedt, zavartan megrázza a fejét, majd megint lecsukta a szemeit, mint aki a lehetetlent akarja megvalósítani: csukott szemmel látni, elengedni azt, amit a tükör magába nyel. Érezte a kétségbeesést a kislányon, az erőltetett ünneplésesség, szertartásosság mögé rejtett elveszettséget. Majd,

mint aki egy másodperc alatt képes egybelátni azt, ami különben a világegyetem két szélő pontján időzik, döbrent rá, mit is csinál a kislány.

„Temeti magát.”

Mintha ledöfte volna magát ezzel a felismeréssel. Mert hirtelen érezni kezdte, mi dolgozhat, feszülhet a kislányban, ott a tükör előtt. Mi az, ami odaállította ennek a falánk felületnek a vonzásába. Az egyetlen felület elé, amiben egybeláthatta, egésznek láthatta magát, hogy végre megválhasson attól, aki ott úszik előtte, abban a halottas fényárban. Csak a tükör képes mindent magába fogadni, képes akár a végtelent is magába omlasztani, dobozolni, temetni. Most végre őt is. Hiszen csúnya, ügyetlen és jellegtelen.

Már úgyszem létezik.

„Halott.”

Mondta ki magában az ítéletet, és elkapta a tekintetét a magát tükörbe temető kislány látványától. Hirtelen egy másik kép ragadta el a figyelmét, más képek kezdtek a szemében cikázni, rettenetesen sok kép, részlet, töredék, ezért erőltetnie kellett a szemeit, hunyorítania kellett, hogy a megfelelő irányba tarthassa a tekintetét, a konyha ablakfelőli végződése felé, ahol újra feltűnt előtte a kislány.

Még csak hat-hétéves lehetett. Igazi kis vézinaság. Csak a feje volt túlméretezett rajta, meg a két kikerekedett, fátyolosan csillogó szeme, amiben furcsa módon most dacosság és könnyöngés kavargott egyszerre. Ott állt az ablak alatti fűtőtest mellett, de nem is állt, látszott, oda menekült, a szobához képest a lakás legtávolabbi pontjához, mint aki menekéket keres egy ketrecben, ahová bezárták. Hangok szűrődtek ki a szobából. Két felnőtt, egy nő és egy férfi, fojtott hangon beszélgetett odabent, de hamarosan kiabálni, ordítózni kezdtek, dulakodás hangjai hallatszottak, amit egy döndülés követett, az egyik fotel borulhatott fel, gondolta a kislány, majd a nő sikoltozni kezdett, „utállak, utállak”, a férfi pedig sírós hangon könnyörögni.

Ott lapult a konyha sarkában a kislány, szinte rajta feküdt a lepattogzott festésű fűtőtesten, mintha a szobából kiáradó hanghullámok döntötték volna oda fel. Látszott, menekülni szeretne onnan, ide-oda kapkodta a fejét, zihálni, nyöszörögni, szűkölni kezdett, de a veszekedés csak nem szűnt meg odabent, „elhagycsős zokogámarkolásza, medt, abbare látott volnetes üresség leeresztett fonalakkal igazgatnak, lassan, kifehéredett arccal, odalépett a konyhaszekrényhez. Kihúzta a felső fiókot, benyúlt, egy hosszú, fanyelű konyhakést vett ki, odabotorkált a szoba ajtaja elé, feltárta, apró terpeszbe állt, két marokra fogta a kés nyelvét, hegyét odaigazította a szíve fölé, és rövid, ismétlődő mondatokban beszélni kezdett.

Mintha a víz alól beszélt volna ki, az elején nem hallatszott semmi abból, amit mondott, de aztán, ahogy a légbuborékok is felimbolyognak a felszínre a beléjük zárt üzenettel, sikítás tört fel belőle.

Hagyjátok abba.

Majd megismételte, újra és újra, vérbeforduló szemekkel, mint aki nem tehet mást, mint aki nem tudja befejezni. Hagyjátok abba. Hagyjátok abba.

„Hagyjátok abba”.

Sikított fel ő is a piros fotelben. De nem is ő sikított, hanem úgy érezte, valaki más használja a hangszálait, a torkát, az a kislány a konyhából, a balkonról, a tükör elől, aki végre szavakhoz jutott általa, szavakhoz jutott benne, aki, tudta, több mindent is elmond, elmesél neki, mint amit ő eddig felismert és értett. Az emlékeit hozta el neki a kislány, ismerte fel, a lehetetlen emlékeit, amelyek hiába voltak ott mögötte, valamiért nem volt képes rájuk emlékeznie. Azt érezte, a homályba tartódnak bele az emlékek, egy szinte tapintható sötétségbe, ebből a tömör háttérből váltak le, abból emelkedtek ki, és váltak fénylő metszeteivé a sötétség tömbjének. De mindhiába, mert mégsem tudták őt megszűlni, elhordozni, hanem csak odalökték egy hatalmas erő karjaiba.

Hirtelen ezt az erőt érezte meg. Megérezte rettentő hatalmát. Ahogyan keresztülhúz, keresztülfúj az életén, a világon, ahogy mindent megtép, felborogat, felbomlaszt, megsemmisít, mert hatalmasabb mindannál, amit az ember létrehozhat, megálmodhat. Egy pusztaban álldogáló, szélrángatta fának érezte magát, amit hamarosan fel-dönt a vihar. Az ürességből tört fel az erő, ott fújt az emlékcserépeinek réseiben, minden egészet megsebzett, el-tört, vérezni kényszerített. Mintha a meggyötört, megalázott feje tágult volna ki végtelen-né, mert egy tölcsernek kezdte látni az erőt, amiben minden le-felé tart, lefelé fut, aminek örvénye, döb-bent rá, nem is látszódhat-na, ha nem lennének emlékei. Látni kezd-te, hogy mindenki ez ellen az erő ellen védekezik, ezt az ürességet próbál-ja áthidalni, ahogy mindenki a saját fejében, a nem létezőben építkeznek, az üresség fölé próbál hidat emelni felesleges ka-catokból, elmúlt, vágyott, remélt dolgokból. Menekülni próbálnak az emberek a tölcserből, ki akarnak jutni, közben a semmit tapossák lábaikkal, hajuknál fogva próbálják kirángat-ni magukat onnan, mindenki ezt teszi, a kollégái is, jutott eszébe délelőtti iszonyata, fel-ismerése, akiknek örülete most más értelmet kezdett nyerni. Mert nemcsak magában, ha-nem mindenben, mindenkiben látta munkálkodni az erőt, ugyanakkor látta a kétségbe-esésből emelt falakat is, amelyeket ennek az erőnek a megfékezésére, megállítására emel-tek, emelnek az emberek, amelyeket odahazudtak maguk köré, ki a kicsit, a jelentékte-lent, ki a nagyot, a hatalmasat, mindenki önmagát próbálja az erő útjába állítani, gondolta, innen a görcs, a kétségbeesés, csak ő nem csinált semmit, ő nem védekezett, csak mene-kült egész életén át, pakolt és rendezett, elveszített és megtalált. Nem áll senki az emléke-iben, ismerte fel, s megint maga mellett érezte a kislányt. Nem állhat ott senki, aki befed-hetné az ürességet, az ő emlékei nem takarták el az ürességet, hanem széthúzták, szétszag-gatták az üresség fátylát, s most végre valahára, látni engedték teljes, irtózatosságot.

Innen már nincs tovább, jött rá. Nem kell tovább menekülni, sietni, pakolni, rendezni. Hirtelen megint a macskára gondolt, s szájában a szegény halott kölykére. Tudta, hogy át-jutottak. „Ez az én örületem” – kiáltott fel boldogan, s mint akinek már nincs rejtegetniva-lója, mert az utolsó ruháját is hátrahagyta, felszabadultan, könnyedén belépett az ürességbe.

Mintha a vihar szemébe érkezett volna meg.

Minden ott volt körülötte, amit eddig átélt, látott, de már semmi sem bán-totta. Egy ha-talmas, végtelen térnek érzekelte az egészet, amelyben bármerre elin-dulhatott, amiben bármit megtehetett. Tudta, elég rá-gondolnia, egyből valóra válik az. Minden, ami eddig gyötörte, kínoztta, ami űzte, hajtotta, valami jónak, szépnek, hatalmasnak a lehetősége-ként tűnt fel előtte. De át tudta élni a benne működő, továbbgördülő életet is, érezni, hogyan ért el őhöz az élet az amő-bák, füvek, fák, di-noszauruszok, majmok láncolatán keresztül, hogyan pró-bálta ki magát benne, hogy kidolgozhassa továbbhaladásának egy új alakzatát. Mintha a fotonok szemszögéből nézett volna alá, látta, hogy az univerzum ugyanabban a pilla-natban születik, nő fel, és pusztul el. Már el tudta viselni a mindenben ott munkálkodó születést és pusztulást, az élet bolyongó körforgását. Érezte, ha akarná, a világ keletkezé-sén is túlláthatna, de nem akart odáig ellátni, csak az ő vérző, töredezett emlékeit vette újra szemügyre, azok vonzották magukhoz a tekintetét.

Különös állapotban találta az emlékeit. Az előbb őt fojtogató képek részletei egy alig észlelhető távolságra kerültek egymástól, szétfeszítette, fel-lazította őket a ha-talmas erő. Ettől átjárhatóvá váltak a képek, kereteik feloldódtak, lát-hatóvá tették még azt is, amit eddig eltakartak, ami rajtuk túl van.

Ezért kuporodhatott le a balkonon a kislány mel-lé, és simo-gathatta meg átfagyott lábfejeit, tüzelő homlokát. Ott volt, lát-hatta, amikor a kislány apja feltárta a balkonaj-tót, és aggó-dó hangon kiszólt: „gyere be kislányom, mert meg-betegedsz”. De a tükör elé is odaállhatott, hogy átérezze az onnan fel-támadó ragyogást, ahogy ez a ragyogás mélységet, nagyságot kölcsönzött az alak-jának. Mintha az a sok kép, amit elnyelt, elpusztított a tükör, tértül volna vissza hozzá, ütközött volna meg rajta.

Csak a szobába nem tudott belépni, hogy szétnézhesen, mi történik odabent. Útját állta a kislány, ahogy apró, de kimozdíthatatlan terpeszével belemerevedett az ajtókeretbe, ahogy kezeivel görcsösen kapaszkodott a kés nyelébe, és égő, mocsanatlan tekintetét belefúrta az előtte elzárt távlatba. De hamar rájött, mit tehetne. Odaállt melléje, testét szelíden félretolta, nehezen, de valahogy lefejtette újait a kés nyeléről, kivette a kezéből a kést, a helyére lépett, terpeszbe állt, a kés hegyét a saját szíve fölé igazította és benézett a szobába.

Más volt a szoba, ahhoz képest, amire emlékezett. Valahogyan szellősebbnek, tágasabbnak tűnt, a bútorok otthonosan töltötték ki a teret az engedékeny gyertyafényben, mert igen, gyertya állt a horpadt tetejű íróasztalon, annak remegő fénye körül ült ott az egész családja, az apja és az anyja a két piros fotelben, míg ő a kékszínű, háromlábú kisszékre volt lekuporodva. Milyen kicsik, milyen védtelenek – lapította meg, mint ha valahonnan magasból, felülről látta volna őket, de szíven ütötte, ahogyan a szoba mélyén, a táncoló fénysugarak védelmében kedélyesen diskuráltak, nevetgéltek. Aztán fordult egyet a kép, s már fel- nőtten látta magát vissza, most ő ült a piros fotelben, mellett a férje, a kisszéken a kislányuk, a gyertya csak ott lobogott az író- asztalon, ugráló fénykarikákkal lépve be az egész szoba- bát. Érezte, hogy mennyire hiányoztak, hiányoznak neki, hogy mekkora tévedésben töltötte eddig az életét, mekkora távolságban tőlük. Többé nem bírja elviselni ezt a távolságot, dobbantott egyet a lábával. Egy percig sem. Már sírt, folytak a könnyei. Kinyújtotta a kezeit. Majd, mintha a könnyörület lökte volna előbb, egyet lépett feléjük. Közelebb került hozzájuk, szinte elérhető távolságra. Boldog volt, mosolygott. Nem érezte, hogy ezzel a mozdulattal magába húzta a kést.

Átdöfte a szívét.

Haza diszkréten, de folytonosan

Értelmező suttogással, derékból enyhén előredőlve

És kemény mag és lágy maszat,
és ismerős arcok és idegen néni,
és földhöz ragad és égbemenekszik,
és anyanyelv és apatriót,
mind – és ezért jaj, feszely, s talántán,
hogyan értenék bár egymást,

feleim, nemnulla, nemnegatív,
racionális és irracionális magyarok,
negatívok, ti is, csak természetes,
transzcendensek is, hogyne,
egészek, megtörtek,
párosok, páratlanok,

szorgos kommutatívok,
nagylelkű disztributívok,
okos asszociatívok,
ismerősök, sok ismeretlen,

és persze prímekek és primák
karbakar, ti is, komplexek,
egyenlők, kisebbek, nagyobbak,
számtalan valós, a halmaz
határán innen és az unióén is túl,
hogyan hátha most, de oly nehéz,

s nem egyszerű, mert nem jön el
Egyszeregy királyfi,
hogyan levezesse, megértesse,
mi fejben kell menjen: hogyan mi az
abszolút érték és mi nem az,
mi a nagy szám és mi nem az,

hogyan mért nem elég, ha csak
a szöveges feladatok mennek,
az egyszerűsítés meg
az egyszerű behelyettesítés,

és bár van egy valószínűsége,
hogyan eljön, hogyan levezeti,
hogyan megérteti, hogyan megértődik,
hogyan szeretnének számtani,
vagyis, hogyan munka végződik,
hát az nem 1 (hatalántán nem is 0),

akárhogyan is, ha előbb nem,
akkor és csak akkor,
találkozunk a végtelenben,
ahol mindenki egyformán számít.

352.

*Rémlik (így mondta a zeneszerző),
törte olykor pálcáját seggemen
apám (így még), de nem gondolt ám ő
hosszan ezekre, túlvolt ezeken*

*és ösmét kottáinak adta át
hiábavalóan maga magát,
a fejét, combjait, s úgy komponált,
hogy őt hallottuk, nem a harmóniát;*

*a legszentebb pillanatokban mégis,
dolog és ebédidő peremén is,
mégis, mondom, átküldetett, behítt:*

*az, amire vártunk: elkészült a mű,
nem gyakran, ilyenkor volt benne derű,
emlékezünk, mindegy, sokat nem írt.*

Szájában korongecset, lábán vasfazék

Szájában korongecset, lábán vasfazék;
elnézik, amilyen, hiszen lényegtelen.
Ha első közöttük, utolsó mögöttük,
ha egy közülük, akkor is idegen.

Szájában korongecset, lábán vasfazék;
ő maga kérdőjel, hiánya megnyugvás.
Hogyha elfogadni vélik: csak túrve van
nyomában indulat vagy juhos szemhuntyás.

Szájában korongecset, lábán vasfazék;
hogy van, az kérdés, hiánya ősi rend.
Bóg az elvárás: a türelem árulás,
a tömeg vonz és felold, ha sújt, ha kileng.

Szájában korongecset, lábán vasfazék;
kérdézzük meg: hol lesz újra, hogy bűn a lét?

Nattán Balázs: 1975-ben született Budapesten.
Mérnökként végzett, tíz éve ír verseket.

A svéd lovas

... ahogy ott állt az ajtó előtt, s már kopogni akart, mint olyan valaki, aki semmi rosszat nem forgat a fejében, hirtelen kinyitották az ajtót, és két dragonyos lépett ki rajta – a tolvaj és a hozzá hasonló nincstelen csavargók halálos ellenségei. Kezükből lámpás és abrakostarisznya. S a tolvaj, miközben nézte őket, egykettőre elfelejtette, hogy tisztességes emberként jött ide, ismét úrrá lett rajta a mélyen gyökerező tolvajfélelem; megugrott és futott, rohanva kerülte meg a ház sarkát, a dragonyosok pedig az abrakostarisznyákat eldobva utána vetették magukat. – Ki vagy? Felelj!! – hallotta a kiáltásokat, amiként azt is: – Állj vagy lövök! – Neki azonban esze ágában sem volt megállni; már túl járt a ház sarkán, az életéért rohant; ekkor azonban a másik irányból is hangok ütöttek meg a fülét.

Megtorpant. „Hová?”, zihálta, „Most hová?” Épp ott, ahol állt, a szolgák halomba kötötték össze a havat. A földre vetette, és amennyire csak tudta, a hóba fúrta magát. Mozdulatlanul lapult, a dragonyosok pedig elszaladtak mellette. – Hová lett a fickó? – hallotta a kiáltást. – Az ördög vitte el, vagy mi!? – Amikor aztán újra csend lett, fölemelte a fejét; nem látta a dragonyosokat, de bármelyik pillanatban újra itt lehettek. Előmászott a hókupacból. „Hová?”, kérdezte újra magától. A házon, csaknem kétszeres embermagasságban, széles párkányú ablakot látott maga fölött. „Ha oda föl tudnék jutni!”, villant át az agyán. Nekifutott és fölugrott a magasba; sikerült megkapaszkodnia az ablakpárkányban, amely üvegcserepekkel és hegyes szögekkel volt telehintve; véresre is sebeztek a kezét. Nem törődött a fájdalommal, elszántan kapaszkodott, és lassan felhúzódkodott. Amikor odafönt volt, tolvajmódrá kinyitotta a törött ablaktáblákat, bedugta a lábát és addig nyújtózott vele, míg padlót nem érzett alatta.

Így: átázva és félig megfagyva, sípoló lélegzettel, a tüdejében szúró fájdalmat érezve, reszkette a félelemtől és a hidegtől, üzötten, holtfáradtan és vérző kezekkel; így érkezett meg a tolvaj először abba a házba, amelyben két évvel később mint a ház és a birtok ura parancsolt.

Egy darabig csak állt a kis szobában, amelynek az ablakán becsusszant, mindenféle limlomok közt, s nem gondolt másra, mint hogy kegyetlenül fázik, és hogy – miként már annyiszor e hányatott életében – megint hajszál híján menekült meg az akasztófától. De va-

jon mennyi időre? Meg kell találnia von Krechwitz uraságot, és beszélnie kell vele, csak-hogy ebbe a házba ősellenségei, a dragonyosok kvártélyozták be magukat, így az a veszély fenyegetett, hogy másodsor is a karjaik közé szalad. Hát aztán?! Meg kell próbálnia szót váltani a birtok urával; enélkül nem tud és nem is akar visszamenni. Mozdulatlanul állva megvárta, míg lecsillapodott a zihálása. Utána beljebb ment. Amint hozzászokott a sötét-hez a szeme, egy nehéz, vaspántos ajtót pillantott meg maga előtt, amely nem volt bezárva, csak be volt téve, s a résen, szinte észrevehetetlenül vékony és halvány, rőtessárga fénysugár derengett ki a belső helyiségből. Nem olajlámpás fénye volt, és nem is gyertyaé, ezt rögtön látta a tolvaj. Az ajtóval szemközti kályhában tűz égett; ez volt minden, semmi egyéb nem adott fényt a szobában. És ahol nincs fény, ott nyilván emberek sincsenek, mondta magában a tolvaj, senki nem szeret sötétben üldögelni. Halkan és megkönnyebbülten sóhajtott. Egy üres szoba melengető kályhatűzzel – ez pontosan az volt, amire a leginkább vágyott e pillanatban. Át akart melegedni, és meg akarta szárítani a ruháit.

Egy percig csak állt és fülelt. Azután óvatosan nekifeszülve benyitott a nehéz ajtón, és zajtalanul átsurrant a küszöbön.

Igen, a kályhában fahasábok égtek, és gyengén derengő fény vetült a falon egy kis ezüst-szekrényre, amely azonban üres volt. A tolvaj elhúzta a száját, de aztán eszébe jutott, hogy nem lopni jött.

„Ahogy az az Iskarióti mondta odalent.

Von Krechwitz úr mindent eladott a zsidónak; a gyűrűket, a nyakláncokat, az ezüst-tányérokat és a mosdótálakat. Hanem azért élni mégiscsak tud ez a Krechwitz uraság.”

Mélyet szippantott a levegőből. Bor, friss kenyér és sült hús szagát érezte. Itt valaki vacsorázott, s meghagyta neki, a tolvajnak a részét. Az asztalon tálak, tányérok, poharak és egy boroskancsó. Vajon hol lehet most, akinek megterítették az asztalt, és akinek a kedvéért lobog a kályhában a tűz? A tolvaj egyetlen pillantással felmérte a helyiséget. Az egyik széken egy kard pengéjén villant meg a tűz fénye. A kályha mellett egy fél pár magasszárú lovaglósizma állt. A két ablak között pedig egy ágy volt, és ebben az ágyban – a tolvaj visszafojtott lélegzettel konstataulta –, ebben az ágyban egy ember feküdt.

A tolvaj nem ijedt meg; hozzá volt szokva az ilyen véletlenekhez. Átlopakodni egy szobán anélkül, hogy fölébresztené az ott alvókat, a mindennapi mesterségéhez tartozott.

Ám aki ott, az ágyban feküdt, nem aludt, és nem is volt egyedül. Ketten feküdtek az ágyban, egy férfi és egy nő.

A tolvaj nem moccant. A férfi az ágyban bizonyosan von Krechwitz uraság. Korán visszavonult a szobájába, kiadósan evett és ivott, és most az oldalbordájával múlatta kedvére az időt. Az ő számára volt fontos közlendője a tolvajnak, aki most azon törte a fejét, hogyan vétesse észre magát és hogyan fogjon a beszédébe.

„Kegyelem és béke Krisztus, a mi Urunk által”, mondta meghajolva, de egészen halkan, csak magának. „Huj, hogy ki fog pattanni az ágyból, ha megtudja, hogy lépfene esett a juhtenyészetébe! De evvel várok még, nincs még itt az ideje; előbb látni akarom, miféle selymet is szövögetnek ezek ketten az ágyukban.”

Hallgatózott; széles jókedve kerekedett attól, hogy a szerencséje ilyen egykettőre elvezette ehhez a von Krechwitz urasághoz. Először csupán zizegést és suttogást hallott az ágy felől. Azután elfojtott ásítás következett. A férfi fölült az ágyban, fölemelte és kinyújtotta a karját.

„Kegyelem és béke Krisztus, a mi Urunk által”, készülődött neki közben a beszédének a tolvaj. „Kegyelmes uramék itt fekszenek az ágyban, nem tudván, hogy a juhakolban felütötte a fejét a lépfene. A béresek és a cselédek mind egy szálig semmirekellők. Mindegyiket el kellene... Nem!”, szakította félbe önmagát, „Így nem kezdhetem. Nem ronthatok így ajtóstul a házba. Előbb el kell mondanom neki, honnan jövök, és ki küldött.”

– Mit ásitozik itt egyre-másra az úr? – kérdezte hirtelen az ágyban fekvő nő. – Ez az úr egész művészete? Most miért nem hív a legdrágábbjának, az angyalának, kincsenek, cicuskájának, rózsafácskájának és a legfőbb örömének? Nem tartott valami sokáig az úr nagy szerelme!

„Kegyelem és béke Jézus Krisztus, a mi Urunk által”, kezdte újra magában suttogva litániáját a tolvaj, „Von Tornefeld úr küldött ide, a kegyelmes úr keresztfia; most a malomban van...”

– Egy lovastiszt szerelmét ígértem neked – mondta a férfi az ágyban, – De a lovastisztek szerelme nem tart sokáig; ugyanúgy nem maradhat meg, mint a fűszál a mezőn és a harmat a szántóföldön.

– Úgy, tehát nem vagyok már az úr kincse és cicuskája, rózsafácskája és öröme?

– Téged örökösen úgy kell kényeztetni szép szavakkal, ahogy a gyerekek száját kenik körbe édes zabkásával. Nem ajándékoztam tán neked selyemszalagot, hét rőf hosszút, meg két zacskó cukrot, meg egy ezüsttallért a Szent György képével?

– De igencsak hamar belefáradt a játszadozásba az úr. Elfogyott az olaj, a lámpácska ki-aludt; bizony nem sokáig égett.

„Von Tornefeld úr, hiszen ismeri méltóságod”, mormolta a tolvaj, „a malomban ül, egy alamode-kabátot¹ kíván, egy paszományos kalapot, meg pénzt, kocsit és lovakat.”

– Igen; a böjtöléstől van – mondta a férfi, – megtartok minden böjtnapot, mert úgy vadászom az égi öröme, amilyen elszántan a vadász üldözi a vaddisznót. Ilyenkor könnyen megfélemezik az ember a hús bűnéről. Ha gazdag leszek, káplánt fogok magamnak tartani, hogy imádkozzon és böjtöljön helyettem.

– Inkább olyan káplánt kéne tartania az úrnak, aki a szűzleányok mellett hál őhelyette.

– Elhallgass! – ripakodott rá hirtelen feldühödve a férfi. – Hogy mi volnál te? szűzleány?! Azt hiszed, nem vettem észre, hogy nem vagy érintetlen? Nem volt érdemes leszakítani a virágocskát.

„Ám ez még nem minden”, mormolta, gondolatban von Tornefeld úrnál időzve a tolvaj, „egy selyem hálóköntöst is akar, tudatnom kell méltóságoddal, harisnyákat, nyakbavaló kendőket és két parókát.”

– Micsoda goromba beszéd ez! – kiáltotta az asszony az ágyban. – Ha szűz, ha nem szűz... az úrnak talán mindene megvan?! Füle is, szeme is csak egy van.

– Ezek a harcban szerzett hiányosságok az ellenségeimtől valók – mondta a férfi büszkén, de továbbra is haragosan.

– Az enyéim pedig a barátaimtól – nevetett föl a lány, mire a férfi is harsogó nevetésben tört ki, s egy ideig nem vették észre, hogy hárman nevetnek, minthogy a tolvaj szerfölött mulatságosnak találta, amiket azok ketten az ágyban egymásnak mondtak.

– Csitt! – kiáltotta váratlanul a lány. – Mi volt ez? Van valaki itt a szobában.

– Ostoba jószág! – mondta az ágyban heverő férfi. – Ki lenne a szobában?! Mégis hogy jött volna be?

– Van valaki a szobában – ismételte makacsul a lány. – Hallottam, hogy nevet. – Felült, kutató pillantással meredt a sötétbe; fehérlett a melle a kályhatűz halvány derengésében.

– Feküdj vissza, és hagyj nekem békét! – háborgott a férfi. – Itt posztol egy dragonyosom az ajtó előtt, az nem ereszt be senkit. Hanem neked olyan füled van, hogy hallod a vízben a halakat énekelni.

– Ott, ott áll! – sikoltotta éles hangon a leány, egyik kezével megragadva a férfi karját, a másikkal a sötétségbe mutatva. – Ott áll! Ott, a falnál! Segítség! Segítség!

A férfi kitépte magát a szorításából, kiugrott az ágyból, és egy szempillantás alatt már a kezében is volt a kardja.

– Hé, te ott! – kiáltotta. – Ki vagy? Mit akarsz? Maradj ott, és meg ne moccanj, vagy úgy fölprítlak, hogy darabokban visznek el innen! Maradj ott, ahol vagy, különben a hasadba szalad a pengém!

Látta a tolvaj, hogy a dolgok nem egészen úgy alakultak, ahogyan várta, legfőbb ideje hát, gondolta, előlépnie a sötétből, és megmondania az uraságnak, mi célból jött, és ki küldte.

– Kegyelem és béke Krisztus, a mi Urunk által – mondta gyorsan, mély meghajlás kíséretében, amelyet senki nem látott. – Kegyelmes uram keresztgyermeke küldött, s itt vagyok szolgálatára a kegyelmes úrnak; a keresztfia ott van a malomban, és arra vár...

– Balthasar! – kiáltotta a kardját fenyegetően tartó férfi – Gyere csak, és gyújts világot! Hadd látom, ki ez itt, aki Krisztusról és a keresztfiáról fecseg nekem.

1 à la mode-, azaz divatos kabátot [a ford.]

– Fényt ne! Fényt ne! – sipította a leány. – Meztelen vagyok, mint Éva.

– Ha meztelen vagy, mint Éva, akkor eridj a Paradicsomba! – mondta a férfi, visszalökte az ágyba a lányt, és a fejére dobta a takarót. Közben a dragonyos belépett a szobába, s a következő pillanatban már égtek a viaszgyertyák az asztalon. A tolvaj egy alacsony, zömök figurával nézett farkasszemet, akin mindössze egy ing volt, és a kardjával hadonászott.

Megdermedt a rémülettől.

Ismerte ezt az embert. Nem volt más, mint a dragonyosok kapitánya, akit az országban széltében csak Haramiákréme Kapitánynak neveztek.

Ide volt bekvártélyozva az embereivel.

Haramiákréme Kapitánynak nevezték, mert eltökélte, hogy kiirtja a Sziléziában és cseh-földön garázdálkodó rablóbandákat. Maga a császár ruházta föl bíraskodási hatalommal. Folyvást járőrözött dragonyosaival az országban, és ahányan csak idegen javakból éltek, a csavargók, a csirkefogók, az útonállók és a piaci tolvajok, a kis és a nagy gonosztevők – mindnyájan úgy rettegtek őt, akár a Sátánt. A kíséretében lévő hóhérnak soha nem volt elég kötele a megcsípett jómadarak számára, az irgalom pedig abban állt nála: tüzes bélyeg a delikvens homlokára és élethossziglani rabság a velencei gályákon. Előle és a dragonyosai elől akart a tolvaj, hogy az életét mentse, a püspök perzselő poklába szökni. S most balvégzete épp ebbe a szobába vezette, és ott állt öt lépésre a Haramiákréme Kapitánytól; arra, hogy megpattanjon, gondolnia sem lehetett, a ház tömve volt dragonyosokkal: sehol semmiféle egérút. Kővé dermedten állt ott a tolvaj, ám félelmébe csodálkozás is vegyült, látván, milyen kis termetű a kapitány, és hogy a melle meg a lába olyan szőrös, akár egy majomé.

Közben a kapitány a bal szemére húzott egy szalagra erősített fekete posztódarabot; ezzel kezdte a toalettjét. Ezután átvette a dragonyostól a bőr lovaglónadrágot és a derékszíját.

– No, lássuk csak, ki vagy? – mondta. – De jól vigyázz, fickó! Látod a kardomat, igaz?

A tolvaj belátta, hogy itt csak a kurázsi segíthet rajta. Ha kiütközik rajta a félelem valamilyen jele: elveszett.

– Látom az úr kardját – és mi van akkor? – felelte. – Elfér rajta három tucat veréb. Hét káposztát tud egyetlen csapással lefejezni vele az úr.

– Tücsköt-bogarat összehord, a szeme meg úgy ugrál ide-oda, ahogy egy zabolátlan ló harapdál maga körül – mondta a dragonyos, aki a kapitány előtt térdelve a csizmáját húzta föl parancsnoka lábára. – Ha tudná, kivel áll szemben, másképp beszélne.

– A fejed bánja, hogy beszélsz, fickó – mordult rá a tolvajra a Haramiákréme Kapitány. – Még egy ilyen szó, és úgy kezelésbe vétetlek odakint, hogy a saját testvéred sem ismer rád!

– Hagyjon békét nekem az úr – dörögte a tolvaj, – Nincs semmi dolgom az úrral; az urat én nem kerestem.

– Hogy beszélsz egy nemesemberrel, aki ráadásul tiszt is?! – reccsent rá a Haramiákréme Kapitány. – Látom már: először reverenciára és illemre kell, hogy tanítsalak, hogy azután, ha majd fölakasztatlak, megfelelő modorban ajánlhasd magad az ördögnek a pokolban. Mit kerestél a szobámban, felelj!

– Mit kerestem? Az uraságot kerestem, ki mást? – mondta a tolvaj kelleetlen és türelmetlen hangon, akárha nemigen volna már ideje a kapitányra és a kérdéseire.

– Úgy!?! Az uraságot kerested? – kiáltotta a Haramiákréme Kapitány. – Margret! A birtokról való a fickó? Ismered?

Közben újabb dragonyosok jöttek be a szobába, amelyet mindinkább betöltött fáklyáik és égő fahasábjaik csípős füstje. A lány, aki az imént fölfedezte a tolvajt a sötétben, most az ágy szélén ült. Míg a dragonyosok nem figyeltek oda, sietve magára húzta az ingét, szoknyácskáját pedig a térdje között tartotta. Beletelt néhány pillanatba, amíg válaszolt:

– Nem, nem innen való. Nem ismerem.

A kapitány felállt, és odalépett a tolvajhoz. Csikorgott a csizmája.

– Tetves, ótvaros, lompos és rongyos – állapította meg nevetve. – Nem úgy néz ki, mint akit a püspök úr udvarából küldtek, hogy hívja meg vacsorára az uraságot. Kutassátok át a zsebeit! Biztosan a fekete Ibitz bandájából való.

Két dragonyos ragadta meg a tolvajt, a zsebébe nyúltak; egyikük megtalálta és felmutatta a kést, amelyet a tolvaj folyvást magánál hordott.

– Nem megmondtam? – kiáltotta a Haramiákréme Kapitány. – Le akart döfni. Na, fickó, most beszélj: mit keres a kés a zsebedben?

– Ritka darab – dadogta a sarokbaszorítottak kínos nevetésével a tolvaj, – az Újvilágból hozattam a spanyol flottával, hogy kenyeret és sajtot vágjak vele.

– Nem sok kenyeret és sajtot fogsz te már vágni – mondta a Haramiákréme Kapitány. – Belopózkodt a szobámba, meg akarta várni, míg elalszom, hogy aztán leszúrjon a késsel. Lienhard, gyere csak; te három napig a fekete Ibitzék foglya voltál. Nézd meg ezt a fickót, vajon a banda tagja-e.

A dragonyos a tolvaj arcába világított a fenyőfáklyával.

– Nem a fekete Ibitz bandájából való – mondta aztán. – Azokat mind ismerem: az Afromot, a ferde Michelt, a Kanbaglyot, az Akasztott Ádámot, a Bors-Sihedert és a Brabantit. De ezt itt nem ismerem. Ezenkívül pedig, kegyelmes kapitány uram, bekerítettük a bandát, senki nem surranhat ki a gyűrűből.

– Egy-egy fickónak nem lehetetlen átcusszannia az őrszemeink között – vélte a kapitány. – A házba is észrevétlenül lopózott be, nem? Higgyen neki az ördög, én ugyan nem bízom benne.

– Akkor sem az Ibitz emberei közül való – jelentette ki nagyon határozottan a dragonyos. – Azok huszan vannak, és mind egy szálig ismerem őket; a Cinnöntő Hannest, a Megkeresztelt Jonast, a Klaprothot, a Veilandot, a Borostyántüskét és a Félnótás Mathes-t, de ezt itt nem ismerem.

– Akkor ki vele, ki küldött? – rivallt rá a Haramiákréme Kapitány a tolvajra. – Vagy felóvatva himbáltatlak és nyújtatlak; Isten engem úgy segítjen.

– Egy nemesúr küldött; az ő szolgálatában állok, kegyelmes uram; igazat beszélek – mondta lassan nekibátorodva (hiszen nála volt Tornefeld címeres gyűrűje, annak bizonyosságul, hogy igazat mond) a tolvaj. – És e ház urával azt kell közölnöm, hogy...

– Ki a gazdád? – szakította félbe a Haramiákréme Kapitány. – Istenemre, furcsa szolgákat tartanak errefelé a nemesek. Ki az a nemes úr, aki ilyen toprongyos fickót tűr a kenyerén?

– A kegyelmes uraság keresztgyermekét szolgálom – mondta a tolvaj. – Az uraság tartotta őt keresztvíz alá. Nekem pedig azt kell az úr tudtára adnom...

– Úgy??! Az uraság keresztgyermeké küldött? – kérdezte harsány kacagással a kapitány. – A gutába! Hát így áll a dolog! No, akkor Isten hozott ebben a házban! Legyen Isten áldása az eljöveteleden, ha az uraság keresztgyermeké küldött. És mennyi idő ez a keresztgyermek, a bájos fiúcska?

– Tizennyolc vagy húsz évesre taksálom; nem régóta ismerem – mondta a Haramiákréme Kapitány nevetésén és különös viselkedésén csodálkozva a tolvaj.

A lány, aki időközben teljesen felöltözött, átcusszant a dragonyosok között, és a tolvajhoz lépett.

– Szegény ember, nem tudsz hazugságokkal kibújni ebből a hurokból. Hagyd a hazudozást, inkább hullj térdre, és könyörögj összetett kézzel keresztényi irgalomért.

– Ezer ördög; nem! – kiáltotta a Haramiákréme Kapitány. – Látni akarom, ahogy izad, akár a pecsenye a tűz fölött. Folytatódjék csak a tréfa! Azt akarja, vezessem az uraság elé; legyen, ahogy kívánja! Újságolja csak el az uraságnak, amit a keresztfiától hallott. Fickó, velem jössz! – Balthasar! A kesztyűmet és a vállszalagomat!

A tolvaj két, viaszgyertyával világító dragonyostól közrefogva, megkötözött kézzel föllépdelt a lépcsőn a Haramiákréme Kapitány nyomában, s most, odáig jutván a dolog, hogy végre odaállhat von Krechwitz uraság elé, még jobban gyötörte a kíváncsiság, mint eddig, minthogy új rejtéllyel találta magát szemben: miért nevetett a Haramiákréme Kapitány, akit mint halálos ellenségét és őszülődjét legalábbis Törökországba kívánt; miért nevette hát ez a kapitány olyan dévajul-kajánul, amikor ő azt mondta, az uraság keresztfiától jön? És a szolgálólány, aki egy ágyban feküdt a kapitánnyal, és ezt mondta: – Szegény

ember, te; az égadta világon semmiféle keresztgyermek nincs az uraságnak. – Miért? Milyen ember lehet az, akinek sehol a világon nincs egyetlen keresztgyermek sem? Amikor még a legszegényebb napszámosnak is van. Olyan mindentől elrugaskodott, durva ember ez a von Krechwitz uraság, hogy nem akadt egyetlen anya sem, aki vele akarta volna keresztvíz alá tartatni a gyermekét? Vagy... még csak nem is keresztény? Egy török vagy tatár avagy egy mór a birtok ura? Vagy olyan mértéktelenül zsugori, hogy még a keresztelői tallért is sajnálja; vagy...?

A tolvaj egy pillanatra megtorpant a megdöbbenéstől. Most rájött, igen, tudta már, hogyan áll a dolog, s ha nem lett volna hátrakötve a két keze, a homlokára csapott volna. Már minden világos volt számára. És azt is értette már, miért nincs egyetlen becsületes ember sem ezen a birtokon, miért nincs nyoma sem a szolgák között a fegyelemnek és a rendnek, miért silányodtak el a szántóföldek, és ütötte fel a fejét az istállóban a lépfene – s magában ostoba fajankónak és bolondnak címezte magát, amiért nem gondolt már rég erre a magyarázatra. „Egy szegény kis bárány, akinek könnyűszerrel nyírja-fosztogatja a gyapját, aki csak akarja”, mondta magában dühösen nevetve, és már ott is állt egy félig nyitott ajtó előtt; a Haramiákréme Kapitány bekopogott, majd tisztességtudóan és a nemesember magabiztosságával lépett az uraság termébe; mögötte két dragonyos betaszította a tolvajt.

Igen, úgy volt, ahogyan gondolta. Egy gyereklány állt a szobában, egy hamvas gyermek; legfőljebb tizenhét esztendőös leány, karcsú és törekeny, s oly szép, mint a szentnek teremtett angyalok – ő volt a Kleinroop birtok ura. Könnyes volt a szeme, ezt rögtön észrevette a tolvaj, s vele szemben a kandallónak támaszkodva kecskeszakáll állt, a nemesleveles uzorás, von Saltza auf Düsterloh und Pencke báró, akinek a számtartó a vadászskutyát és a hátsalovat eladta.

A Haramiákréme Kapitány tollas kalapjával a kezében szétterpesztett lábbal állt meg a szobában, és köszönt.

– Rosszkor jövök? – kérdezte, majd így folytatta: – Kegyes bocsánatában reménykedem, hogy ilyen kései órán inkommodálom a nagyságos demoiselle-t, de holnap pirkadatkor azonnal nyeregbe kell szállnom s föl kell kerekednem, és nem fogynék ki a saját magamnak tett szemrehányásokból, ha előtte nem tenném tiszteletemet a demoiselle-nél. Remélem, jut egy kis hely számomra a demoiselle jó emlékezetében.

A leány mosolygott s kissé előrehajtotta a fejét.

– Érdememen felül megtisztel az úr – mondta halkán, finoman csengő hangon. – Fájdalommal hallok, hogy itt készül hagyni minket. Nem volt meglegedve azzal, amit házunk nyújtani tudott?

A tolvaj le nem vette a szemét a leányról. Minden terve egy szempillantás alatt kútba esett.

„Átok és balsors”, mondta magában, „olyan fiatal; ha elmondom neki, hogy tolvajlást és haszonleső kópéságokat tudok rábizonyítani a szolgálaira, nem fog hinni nekem; gyermek még, és azt hiszi, becsületes a világ. És ha számokkal kimutatom neki, hogy csak a tejből és a szárnyasjóságból el tudná látni magát az embereivel együtt, és még fölösleg is jutna a piacra, nem fog hinni nekem; a számtartója annyit duruzsolta a fülébe az ellenkezőjét; kár lenne minden szóért. Hanem szépnek szép ez a gyereklány; istenúgyse, életemben nem láttam még szebbet.”

– Kitűnő volt a szállás; kívánni sem tudnék jobbat – mondta meghajolva a Haramiákréme Kapitány –, minden a legpompásabban volt elrendezve és à point². Mégis mennem kell; legfőbb ideje, hogy lehántsam a haramiák irháját. Bekerítettük a fekete Ibitzet és bandáját a Róka völgyben. Vissza kell mennem az embereimhez, mert holnap hajnalhasadáskor kezdődik a hajtóvadászat és a tánc.

– Ez a világ sora – mormolta magában a két dragonyostól közrefogva az ajtónál álló tolvaj –, a Rókalyukban tanyázó rablókat tüzzel-vassal üldözi, pedig azok csak nélkülöző szegény ördögök, de itt a házban a rablókat, akik gátlátalan elbizakodottsággal fosztogatják és prédálják az uraság javait, ezeket nem látja, nekik békét hagy.

– Kívánom a kapitány úrnak, hogy dieu aidant³ jó véget érjen a vállalkozása – mondta a leány. – Cudar dolgokat műveltek, a fekete Ibitz meg a bandája, itt, a mi környékünkön és odaát, lengyel földön is: fuvarosembereken ütöttek rajta, elhajtották a parasztok teheneit; nap mint nap hallani lehetett ilyenekről. A kapitány úr valóságos új György lovag.

– Szegények, ennyi az egész – mormolta a tolvaj, miközben a kapitány a bók feletti büszkeségtől elteltén simogatta bozontos bajuszát. – Ha annak idején jutott volna minden nap egy falat kenyér a szájukba s egy szalmatető a fejük fölé, tisztességesek maradtak volna. De a világ már csak így megyen! A cselédség itt a házban...

– Kérem, bocsásson el a demoiselle – hallatszott most a kecskeszakáll csikorgó hangja. – Gondolnom kell arra, hogy időben hazaérjek. Ha a demoiselle meg akarná változtatni opinóját⁴, holnap is megtalál, és állok rendelkezésére.

– Ha nemes keresztatyám hajlandó lenne meghagyni nekem Jasont és Dianát... – mondta a leány, s közben ismét elfátyolozták a szemét a könnyek.

– A demoiselle-nek annyi hátsalva lehet, amennyit csak óhajt – biztosította a kecskeszakáll –, egyedül rajta múlik. Meg szép ruhái, láncai, gyűrűi; mindennap nagy vendégség, s elkápráztathatja az előkelő társaságot – csakis rajta múlik.

– Végtelenül szomorú és fájdalmas számomra, hogy nem tudok keresztapám kedvére tenni – mondta a leány, s most egyszerre sokkal határozottabban csengett a hangja. – Keresztatyám tudja, hogy ez lehetetlen. Előbb változtatja meg a Nap futását az égen, hogysem ez megtörténhetnék. Másnak ígértem, hűséget fogadva, a szívem és a kezemet; rá fogok várni, ha kell, az ítéletnapig is.

– Sok szerencsét kívánok a demoiselle-nek ehhez az elhatározásához – mondta kurtán és szúrósan a kecskeszakáll. – Addig is bátorkodom ajánlani magamat demoiselle-nek. Befogtak már?

„Óvja mindahány angyal ezt a gyermeket!”, suttogta magában elszörnyedve a tolvaj. „A szeretőjének akarja ez a vén kecske ezt az ártatlan leányt?! Hiszen úgy illik hozzá, mint a fenyőkorom a patyolat hóhoz.”

– A szán befogva áll odalent az udvarban, a kocsis pedig vár – felelte a leány. – Minden reményemet keresztapám-uram nagylelkűségébe vetettem. Ha keresztapám meghagyná nekem Jasont!

– Teljességgel imposszibilis – recsegte a kecskeszakáll. – Megvásároltam a hátsalvat és a kutyát; jó pénzt fizettem értük. Ha megtanultak volna takarékoskodni ebben a házban, nem fajultak volna idáig a dolgok. Egyik krajcár hozza a másikat, egy aranytallér nyomában kettő gurul. De erről itt a házban mit sem tudnak. Ha itt nem akar lángra kapni a fa, a konyhalány fonszámra veti a tűzbe a vaját.

– Mi szüksége van az úrnak arra a nemes ebre? – kiáltotta az ajtótól a Haramiákréme Kapitány. – Az úrnak egy korcs parasztkutya is megtenné a vadászatra.

– Lekötelezne az úr, ha a saját dolgaival törődne – mondta csikorgó hangon az uzsorás-keresztapa. – Én sem avatkoztam soha a kapitány úr ügyeibe. Tudom, hogy sok ellenségem van errefelé, de sokan cserélnének szíves örömeim velem.

A kapitány megvetően elhúzta a száját, és büszkén fölvetette a fejét.

– Szegény ember vagyok – mondta –, aki nem mondhat egyebet magáénak, mint a császári pátiensét és a jó katonai minősítését. De ezer tallérért sem bűnjék az úr bőrébe.

– Az úr törődjön csak a maga bőrével, az enyémet nem eladó! – ordította kivörösödött képpel és kidülledt szemmel a kecskeszakáll. – Táguljon az útból az úr! Távozzon!

– Mit kiabál az úr?? Az agyára húzódott netán valami rossznyavalya? – kérdezte fesztelen csevegő modorban a Haramiákréme Kapitány. – Csak ne fújja föl magát az úr, mert még megreped a végén, akár Júdás a kötélén.

– Mint Júdás a kötélén? – kapkodott levegő után a kecskeszakáll. – Az úr elfelejti, ki vel beszél. Én is nemesember vagyok, nekem is van kardom, és egykönnyen kikívánkozik a hüvelyéből.

3 Isten segedelmével (fr.)

4 vélemény, álláspont (lat.)

A Haramiakréme Kapitány félreállt az útból, és a nyitott ajtóra mutatott:

– Máris teljesülni fog az úr kívánsága. Megteszem az úrnak azt a szívességet, hogy lent az udvaron megverekszem vele, amint az nemesemberek közt szokás.

– Isten áldja, Isten áldja! – kiáltotta a kecskeszakáll, aki tüstént kihasználta, hogy szabaddá vált az út az ajtóhoz. – Nincs időm tovább hallgatni az urat. Majd legközelebb; mára elég volt, sürgős ügyek szólítanak.

S olyan mereven, mint aki karót nyelt, ám oly szaporán, ahogy csak bírt, lesietett a lépcsőn.

A Haramiakréme Kapitány egy pillanatig némán nézett utána, majd ismét a leányhoz fordult.

– Kérem a demoiselle-t, bocsássa meg, amit mondok – szólt meglepetve a kalapját –, de a kisasszony keresztapja ura, respektussal és devotióval szólva is, gyáva himpellér. Még egy kardszúrásra se méltó. A legkisebb utcagyerek, akibe véletlenül belebotlom, koppintson az orrára, az dukál neki.

– Azzal üldöz, hogy legyek a felesége – mondta bágyadt mosollyal a leány. – Azt mondja, megboldogult atyám iránti barátságából teszi, hogy semmilyen szükségét ne szenvedjek többé.

– Ha ez a barátság – kiáltott a kapitány –, akkor ezentúl a farkasok közt az erdőben keresek barátot magamnak! A demoiselle azt mondja, elígérkezett valakinek. Szabad megkérdezni, ki az a szerencsés, aki a demoiselle vonzalmával dicsekedhet?

A tolvaj mintha álomból rezzent volna föl. Különös gondolatot kapta rajta magát: mint ha egyszeriben egészen másvalaki lett volna; nem a tolvaj, hanem az, akinek ez az előkelő születésű gyermek odaigért a kezét, akit mintha a karjaiban tartott volna, s mintha orcája az övéhez simult volna.

Ijedten eszmélt föl, s hangtalanul, de mélyen sóhajtott.

„Nem! Nem!” suttogta magában. „Ami nem lehet az enyém, attól fordítsa el szívemet a kegyelmes Isten.” ■ ■ ■

Tatár Sándor fordítása

Leo Perutz (1882–1957): osztrák író Prágában született, ám hétéves korától már Bécsben élt; íróként is a bécsi kávéházi miliőbe nőtt bele, abban is érezte otthon magát. Mielőtt az írásaira alapozta volna egzisztenciáját, biztosítási matematikusként dolgozott; ugyanakkor a társaságnak, amely Franz Kafkát is alkalmazta. Perutz a két háború között a német nyelvterület legtöbbet olvasott szerzői közé tartozott. Az Anschluss előtt Tel Avivba emigrált (inspiráció és közönség nélkül maradván nem érezte jól magát Palesztinában); a háború után, amikor írói pályáját is mintegy újra kellett kezdenie, gyakran látogatott haza, Ausztriába; a halál is Bad Ischlben érte. Néhány könyve még életében megjelent magyar fordításban; azóta *Az Utolsó Ítélet mestere* c. regénye látott napvilágot. (A *Kalligramban*: *A pálinskáskorsó* [regényrészlet; 2008/3])

Tatár Sándor: 1962-ben született Budapesten; Törökbálinton él, az MTA Könyvtárában dolgozik. Legutóbbi verseskötete: *Bejáró művész* (2007). Kötete a *Kalligramnál*: *Requiem* (2006).

Jövevény voltam idegen földön

*Jövevény voltam idegen földön
Jövevény voltam
Idegen voltam
Idegen földön jövevény voltam*

Ez a virtuálgraffiti vibrál a hírfolyamban. Ha lecsukom a szemem, akkor is ezt látom.

Nem vagyok otthon. Ezt érzem, ez dübörög a véráramomban alkohol és heroin és kristály és rivotril és kínai mocsok helyett. Felébredek Budapest belvárosában, a bulinegyedben bérelt lakásban és fojtogatnak a falak. Nem tudom, mióta utazom, nem állok meg, megyek mint a gép, hirdetem, amit fontosnak tartok, ami éltet, ami levegőt ad, beszélek, megyek, megyek, megyek és megyek és mindig ide érek vissza, itt alszom, itt kefélek, kábé ennyi, unalmas. Nyár van. Meleg. Forróság. A tavasz vége.

Lénával nem messze tőlem fogunk találkozni, egy parkban a város közepén, ahol tinnik isznak, szívnek és dugnak, hajlékonyak tarhálnak és kukáznak, zsigong éjjel, feltúrják nappal, és szép lassan elrohad az egész, leépül, mint minden, ami a nagy gödör felett van.

Léna a húszas évei elején jár, a haja vörös, mint a radioaktív éjszaka, a tekintete pedig állandóan izzik. Vagy frontintól, vagy fűtől, vagy alkoholtól, vagy mert már egy hete nem aludt, hogy leadjon valami makettet az építészeti egyetemen. Amikor tiszta, akkor precíziós szorongógépnek tűnik, és sokszor megállapíthatatlan, éppen mitől vagy kitől van beállva. Sok arca van, és én egyelőre csak párat ismerek. Hogy őt magát honnan? Jó kérdés.

A város felett koszos felhők suhannak, mögöttük tompán, teltsárgán izzik a nap.

A férfi átvág az úton, lassan vándorló autók és szédelő gyalogosok közt. A fejét leszegi. Szorongás látszik rajta és unottság, pattanásig feszült idegek és a mindenmindegy fásultsága.

Míntha egy mátrixban mozogna. Hibás adatcsomag az önmagától hullámzó adatfolyamban. Fekete baseballsapka, napszemüveg, fekete nadrág és fekete trikó. Elnyeli a fényt, de nem sugároz vissza meleget. A parkban törökülésben leül, és az eget bámulja.

Az ég visszabámul rá. A felhők belesorognak a gondolataiba.

Amíg várok a fűvön a kora nyári délután belvárosi fülledtségében, próbálom összerakni, honnan jött ő az életembe és honnan jön most. Öreg vagyok már, az az igazság: har-

mincon túl, krisztusi korban. Sajátos öregség ez, egy kamaszkorból kinőtt kölyök és egy fásult, veterán drogzombi lélekkeveréke pislákol belül. Lénával két éve talákoztunk először. Vagy talán egy éve. Akkoriban jelent meg egy könyvem, tele kábítószerrel és eljutott a vörös lányig, magától, láthatatlan földalatti csatornákon át. Máshogy mennek a napok, amikor ennyire sűrűek, mint most. Máshogy telik az idő, beszikkad és összeáll, mint a fekete lyukakban a gravitáció.

Léna anyagosa volt gimis korában, csak nem tudott róla. Mint egy veterán szpídes, úgy mesélt a moszkvai kamasz-élményeiről az első beszélgetésünkön a Duna-parton. A húsz év körüli kislány, aki jó tanuló, jó házból való és végignyomja a gimis éveit 95%-os lakótelepi amfetaminnal Moszkvában. Itt kezdődött a barátságunk vagy kapcsolatunk, vagy ki tudja mink, ami aztán rendszertelen találkozásokkal és semmitmondó beszélgetésekkel teljesedett ki.

Léna megérkezik.

Már nem az olvasóm, hanem valami csaj, akit ismerek valahonnan, valamennyire, de semmi különös nincs köztünk, maximum annyi, hogy remekül tud birkózni néha az intellektusunk. Szellempetting, Iqfight.

Alig késik, de azért késik.

– Bocs a késésért.

– Semmi gond.

Gond az sosincs, késni meg úgyse késünk le semmiről.

Léna kicsit megbízhatatlan, kicsit szétesett, sokszor nem látja még a határait. Kamuzik összevissza, nekem is nyomta egy ideig rutinból, de már nem csinálja. Mivel felesleges, leszokott róla, ugyanakkor lendületesen pattintja le az ismerőseit fal dumákkal, amikor velem van, szóval, hozza a formát. Profi vetítógép.

A kapcsolatunknak nincs mélysége, ahogy ülünk a Nagy Retkes Gödör felett. Más az életünk, más a világunk, egyedül a motyóval teli könyvem meg az ő motyós múltja, meg egy láthatatlan szál a jövőből köt össze minket.

A vörös hajú nő kinéz a képből.

Égcszínkéék szemei lüktetnek a papírég alatt. Lusta mozdulatokkal turkál a táskájában, kipakolja a fűre a tartalmát. Jegyzetfüzetek, parfüm, víz, egy cannabisos doboz, egy fém tolltartó, és egy könyv, amit nem én írtam. Cigarettafilter, filter, gyenge, finomra vágott dohány kék zacskóban

– Szóval? Mi a terv nyárra? – kérdezi, miközben cigit sodor.

Folyamatos jelen időben vagyunk. A múlt és a jövő összekeveredik, mint a dohány-szemcsék a papírban.

– Semmi. A szokásos. Menni – átvibrálnak a szavak a számon. Én mondom, de mégsem.

– Ugyanez, ugyanez. Moszkvába nincs kedved elutazni? – néz rám.

A szemébe nézek, aztán fel az égre. Bárhova elmegyek, főleg innen.

– Moszkvába? Hogyne lenne, nyomassuk.

Léna a telefonján elindít valami zenét.

Zongora, dob, basszus, bársonyos női hang.

– Úgy érzem néha, mintha az egészet hallucinálnám, ami körülöttünk van – mondja és körbemutat. Nyüzgő emberek, dudaszó.

Tágra nyitja a szemeit.

– Igazából csak egy kórteremben fekszem. Bezártak ide, mert őrült vagyok. Érzékelem, ahogy jönnek-mennek körülöttem az emberek, de én az ágyon vagyok, mozdulatlanul. Beadnak ezt-azt, én pedig hallucinálok tovább.

Nézem a szemeit.

Rávigyorgok.

– Túl sokat tripelsz te józanon is, babám. Talán ezért értjük meg egymást – sugározom felé a félvigyorommal. Léna a New Addiction pszichedelikus-rockos-triphopos stílusirányzat anyja, de a zene még nem született meg. Néha megkavarodik az idő. Rágyújtunk. Valamit kell csinálni az életben, ez van.

Csendben dohányzunk.

V23:24 elojateknak jo

L0:54 aztán a rivo es az orosz vodka kiut

V0:58 ketszer ugyanabban a folyoban nem lehet

L0:59 már hogyne lehetne

V1:05 mar nehogymar, hogy annyi sziv

L1:06 kinek?

V1:08 kinek kinek a magaet

L1:14 most miről beszélünk?

V1:16 beszélünk?

L1:16 miről? mos is bezsélünk technikailag

V1:17 fujja a szel a szank

L1:18 dújja, akár me fújja mindig arra fúja

L1:25 tudod h az egyetlen mód h beszéljek veled az az h szanaszét vagyó

V1:26 miért akarsz?

L1:29 nem, de ilykor mnde felbasz és nem érdekel egysszerrze

V1:32 mit tehetek erted?

L1:35 semmi

utolsó pohár

V1:37 hires utolso poharak

L1:37 mara

V1:38 vigyazz magadra mikor nagy kiserletekbe fogsz, a fagyí az olyan, h visszanyal tovíg

L1:40 tudom, de azt is élvezem egy perverz mód

V1:48 mindig csak a szex

L1:50 persze, mindig csak a sey

V1:53 keress valakit aki szorakoztat

L2:02 í meg ie gr

mar meg is tqqltqm

V2:05 az emlékek jobb mint az unalom

...*Egy meleg tavaszi estén, az alkonyat órájában, a Patriarsije Prudin...*

Khárón vizébe mint lakmuszpapírt dobod be magad, mint Dosztojevszkij Raszkolnyikot. A végtelenség, szenvedélyesség, a kamikaze önfelszámolás és a kifelé irányuló agresszió keveréke, a világforradalom, amiből gulágok lettek, Margarita boszorkányészakája az elnyomott város felett, költők, csövesek, szerencsejátékosok, dandyk és párbajhősök, Tatjana levelén szárított őszi virágok és elfojtott orgazmusok hangjai. Fogalmam sincs Moszkváról, csak annyit tudok, hogy idegen, távoli, mesei, bűnös és bűnhődő élőlény, húszmillió lélekkel, plusz az árnyak városa a város alatt, felett, és benne, több millió cöpis drogzombi, rengeteg szenvedés és szenvedély, jéghideg telek és alkoholmérgezésben kihányt örült ötletek. Se nem élet, se nem halál. Töredékek vibrálnak az agyamban, Raszkolnyikov baltája, Lenin tekintete, kivégzett anarchisták és kommunisták kitörölt fényképei, hatalmas tabló, egy hologramváros szilánkjai.

Oké, menjünk Moszkvába.

– Tegnap éjjel olyan érzésem támadt, ahogy végigmentem a kóli üres folyosóján és lejtetem az üres utcára cigizni és járt az agyam, nem is tudom megfogalmazni rendesen, szóval, hogy nappal is ennyire vagyok itt a világban – mondja Léna. – Tök mindegy, hogy nappal van-e vagy éjszaka. Csak ilyenkor nem kell köszönetni. Valszeg ettől mentem meg anno egy kicsit Moszkvában, túl sokat voltam fejben máshol. De ilyenkor sokkal jobban ébren érzem magam. Mégis álomszerű. Amikor Moszkvában laktam, túl sokat voltam egyedül. Azt érzem, hogy vegetálok. A valósággal párhuzamosan élek.

– Amiben vagyunk, ez az egész cucc is csak egy párhuzamos a valósággal, nyugi. Nem a valóság – mondom vigyorogva.

Lassan szedelőzködnek. Az égbolt papírvékony, a felhők eltűnnek, csak a nap süt a lustán terpeszkedő városra. ■ ■ ■

■ **Kubiszyn Viktor** (1979): Könyvei: *Filmflesskönyv*, 2011., *Drognapló*, 2011., *Foglaltház*, 2013., *Oroszrulett*, 2015.

ÉLETFILOZÓFIA, BÖLCSESSÉG és TANÍTÁS

FÜST MILÁN három kései művében

1. A tanítás szerepe Füst Milán életében és kései munkáiban

Füst Milán második világháború utáni életében és alkotói pályáján egyaránt meghatározó szerephez jutott a tanítás. 1947-ben katedrára léphetett a budapesti bölcsészkaron, és – elveszettnek hitt naplójának gondolatait is rekonstruálva – az itt tartott esztétikai előadásaihoz felkészülést jelentő megfontolásokat foglalta össze *Látomás és indulat a művészetben* című munkájában, amelyet 1948 tavaszán fejezett be. A tanításnak egy másik, az egyetemi előadásokétól jelentősen eltérő formája határozza meg az 1957-ben megjelent *Ez mind én voltam egykor* és az egy évvel később kiadott, alcíme szerint az 1957-es munka második részeként kezelt *Hábi-Szádi küzdelmeinek könyve* fikciós keretét.¹ A két mű között a tanítás formáját tekintve átmenetet képez a *Szexuál-lélektani elmélkedések*². A munka csak a szerző halála után vált a nyilvánosság számára hozzáférhetővé, először a párizsi Magyar Műhely 1970. szeptember 15-én megjelent számában³, majd kötet formájában immár Magyarországon 1986-ban a Helikon Kiadó gondozásában. Mindhárom mű háttérben az elveszettnek hitt napló kézírata állt, amely utóbb nagyrészt előkerült, de tudásunk szerint Füst „haláláig nem nyitotta fel a visszakapott kéziratokkal teli bőröndöket”⁴.

Maga a tanítás mint tevékenység nem előzmény nélküli Füst Milán életében. 1912-től, a jogi diploma megszerzése után 1921-ig a Wesselényi utcai felsőkereskedelmi iskolában és a Mesteri utcai kereskedelmi iskolában tanított. Életének ebben a szakaszában a tanárság társadalmi identitásának legfontosabb eleme volt. A *Nyugatra* és a vele kapcsolatban állókra korlátozódó szűk irodalmi közege kívül környezete elsősorban a tanárt látta benne, és ezzel a szereppel ő maga is azonosult. Állandó tanári kinevezést nem, csak ideiglenest kapott a fővárostól, ami alacsonyabb jövedelmet biztosított számára. A visszaemlékezések szerint szenvedélyes pedagógus volt. Naplójegyzeteiben sokat foglalkozik a tanárok alacsony fizetésével és a tanárság alacsony társadalmi presztízsével, emellett portrékat rajzol egy-egy tanártársáról. Elköteleződését és a tanár-diák, a mester-tanítvány viszony mély átélését pontosan mutatja néhány bejegyzés: „Búcsú, lányiskola: vigyázzon őrangyal lépteikre – semmiféle kürtöző össze nem hozza nekem őket, – az én kis nyájam nem terelődik össze – ha bemegyek, üres az iskola: sose térnek vissza – még a legcsacsibbat is sajnálom, – a Füst tanár úr morcos úr kis szívükben, aki megkínozta őket: szegénykék!”⁵ „Viszont, meleg és érzelmes ember vagyok – ma búcsúztattam katonanövendékeinket s megint sírtam: ti vagytok az én családom, örökké változó család s ha elfeledtek is – hiszek az örökkévalóságban – s ha nem leszek egyéb, mint – válaszüton egy ismeretlen, néma árnyék, névtelen

hajlam – mely jóra int – akkor élek nektek tovább is. (...) Sosem látalak többé ily rendben együtt s az osztályt nem látom többé, melyről oly sokszor fogok még álmodni: elfújta valami vihar! – Nektek még nem fáj búcsúzni, – pedig van-e tragikusabb a búcsúnál: az idő múlásánál van-e jóvátehetősebb!”⁶

Ám a tanításnak azok a formái, amelyek a pálya kései szakaszában főszerephez jutottak, aligha vezethetők le közvetlenül a középiskolai tanári múltból, amiről egyébként sajnálatosan keveset tudunk. Akkor is így van ez, ha az intézményi keretek között zajló és ezeket a kereteket hatásosan fellazító egyetemi előadásoknak van köztük a korábbi tanári pályához, míg a fikciós munkáknak kevesebb. Az idős kori egyetemi tanítás afféle színház lehetett Füst számára.⁷ A három könyv a tanítás tartalmi kereteit tekintve is különböző. Amíg a *Látomás és indulat a művészetben*, valamint a *Szexuál-lélektani elmékedések* tartalmi keretei meghatározottak, addig az *Ez mind én voltam egykor* témájának jellegét a leghelyesebb életfilozófiaiainak neveznünk.

2. A Látomás és indulat a művészetben történeti helyzete

Az intézményes keretektől fakadó követelmények kizárólag a *Látomás és indulat a művészetben* megfogalmazását befolyásolják. A bölcsészettudományok történetében megszokott jelenség, hogy egy-egy egyetemen oktató tudós utóbbi könyv formában is kiadja előadásainak kidolgozott, a tanítás tapasztalatait is hasznosító változatát. A *Látomás és indulat a művészetben* nem ilyen mű. Amikor 1946 áprilisától Füst megkapta a lehetőséget, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarán rendszeres előadásokat tartson, azonnal hozzáfogott, hogy áttekintse és összefoglalja esztétikai nézeteit. Sőt, ezt a munkát minden bizonnyal már korábban elkezdte, hiszen a habilitáció megszerzéséhez már be kellett adnia egy terjedelmes esztétikai munkát, amely a *Látomás és indulat* alapjául szolgált. A kézirat első változata 1947 júliusára készült el, amit Füst ősszel átdolgozott, hogy aztán a könyv 1948-ban jelenjék meg. Az így létrejött mű kiindulópontjává és alapjává vált az új, időskori írói és társadalmi identitás kialakításának.

Ahhoz, hogy mindhárom mű kapcsán érvényesen beszélhessünk a tanítás fogalmáról, és a közelébe jusjunk azoknak a kérdéseknek, amelyek ezeket a könyveket az életmű egészébe illeszthetik, viszonylag szélesen kell megvonnunk a fogalmi határokat. Tanítás alatt esetünkben nem a fiatalok intézményes keretek között folyó oktatását értem, és nem a felismert igazsá-

gok átadását, hanem a személyesen megélt, megtapasztalt dolgok és a hozzájuk kapcsolódó belátások közvetítését a maguk vitathatóságában, kétségeiben. A tanítás ilyesféle meghatározására mindhárom mű hivatkozik a maga narratív keretéhez alkalmazkodva.⁸

A fenti megközelítés két olyan mozzanatot tartalmaz, amelyet érdemes már itt, a gondolatmenet elején kibontani. Az élmény kategóriájának legfőbb jellegzetessége a közvetlenség, a közölhetetlenség és a diszkontinuitás. A narratíva mindhárom munkában a beszédre bízva a paradoxon feloldását, vagyis magának a beszédnek kell olyan élménnyé válnia, amely mintegy jótáll az olvasás, a tudás vagy a bölcsesség megszerzésének közvetlenségéért. Ennek következtében mindhárom esetben az elhangzás jelen idejűségének abszolutizálása uralkodik.

A másik mozzanat, amelyet ki kell emelnünk, a Füst Milán-i tanításban rejlő, antik hagyományokra visszatekintő paideia-programra vonatkozik. A *Látomás és indulat a művészetben* előszava szerint tanító célzatú mű, amelynek egész hangvételét meghatározza, hogy az előadó „nem szakemberek, hanem irodalmilag többé-kevésbé képzett közönség előtt” beszélt a művészi alkotások „misztériumáról”. Füst saját tanítói alakját ebben az összefüggésben „hű papként” viszi színre, ami részint arra utal, hogy bármily idős is, ő maga is mindenkor tanulója maradt tárgyának, tanítóként is az, másrészt arra, hogy tárgyat valóban „misztériumnak”, titkokkal körülvett, rejtélyes dolognak tekinti, saját magát pedig e titkok hivatott őrzőjének és közvetítőjének. A tanító célzat ilyen jellegű felfogásával kapcsolatban érdemes Nietzsche megjegyzését idéznünk az *Emberi, túlon túl emberi* második részéből: „bármily idegenül is hangozzék korunk számára: egykor voltak olyan költők és művészek, akiknek lelke túljutott a szenvedélyek görcsein és rázkódásain, és ezért a tisztább anyagokban, méltóbb emberekben, finomabb kapcsolatokban és megoldásokban lettek örömeiket. (...) A régi görögök azt várták a költőtől, hogy a felnöttek tanítója legyen: de alkalmasint hogy szégyellné magát egy mai költő, ha ilyesmit kérnének tőle számon, tőle, aki magának sem volt jó tanítója.”¹⁰ Nietzsche arról az íróról beszél, akit az öntúllépés igénye vezérel, és e szenvedélyben idegenné, mássá válik, hiszen csak így tud párbeszédbe kerülni az idegennel, a másikkal. Az öntúllépés gondolata Nietzschénél a bölcsességhez és a képzéshez kapcsolódik: „A mai nagy művészek rendszerint az akarat kötelekeinek megoldozói, és ebben az értelemben az élet szabadítói, míg azok a régiek akarat-megkötők, állat-átváltoztatók, emberteremtők és egyáltalán képzők, az élet át- és továbbképzői voltak.”¹¹

Füstnek azokat a szövegeit, amelyekben a tanítás kerül kulcs helyzetbe, a narratív és tematikus személyesség jellemzi, amely közelíti őket szépprózai mun-

káihoz. A személyességet ebben az esetben is retorikai alakzatként értem, amely az egyes művek narratív keretének rendelődik alá. Ezeket a kereteket éppen ezért a későbbiekben részletesen vizsgálunk, mégpedig a bölcsesség és a képzés háttérben meghúzódó problémájával összefüggésben. A személyes tudás és a személyes átéltség nem támaszkodhat semmiféle átfogó világlétre, de Füst esetében nem vonja maga után a vizsgályt az általános állításoktól, és nem riad vissza attól, hogy autoritást tulajdonítson magának. A tanításnak ez a módja ellentétes a szókratészi hagyomány. A görög mester nem előadott, hanem beszélgetett, nem állításokat fogalmazott meg, hanem kérdéseket, amelyekkel abban segítette partnerét, hogy ő alakítsa ki fogalmait a beszélgetés tárgyáról, és eközben Szókratész gyakran állította be magát tudatlannak. Füst viszont számos alkalommal hivatkozik jártasságára, tapasztaltságára¹², korára. Mindemellett azonban tisztában van azzal, sőt hangsúlyozza is, hogy egy-egy megállapítása körül aligha alakulhat ki konszenzus. A személyesség színrevitele polemikus, és polémiát hív elő. Távoll áll tehát tőle mindenféle redukció. A személyes tapasztalatokból leszűrt belátások kiterjesztő jellegűek, de nem állítanak elő rendszert sem az esztétika, sem a szexuálpszichológia területén, még kevésbé az életfilozófián, amely egyébként sem körülhatárolható.

A rendszeresség hiánya természetesen nem menti fel a vizsgálódó olvasót a könyvekben színre vitt nézetek alapos vizsgálata alól. Különösen érvényes lehet ez az esztétika területére. A *Látomás és indulat a művészetben* szemléletéről meglehetősen kevés terjedelmesnek mondható áttekintés¹³, értelmezés született, az elmúlt tizenöt évben pedig éppenséggel egy sem, jóllehet 2006-ban megjelent a mű negyedik, filológiailag minden eddiginél megbízhatóbb kiadása. A kiadás utószavában Kis Pintér Imre „a XX. századi magyar tudományosság alapművének”¹⁴ tünteti fel Füst könyvét. Ez az értékelés meglehetősen túlzónak és megalapozatlannak tetszik, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy nemcsak általában a 20. századi magyar tudományosság történetéről nincs átfogó képünk, de a korszak magyar esztétikai és kritikai gondolkodásának történeti összefoglalása sem született még meg. Kis Pintér Imre iménti szavai – a recepciók helyzet ismeretében érthető módon – még mindig tükrözik azt az igényt, hogy az irodalmár szakma utólag igazságot szolgáltatson Füst Milánnak. A *Látomás és indulat a művészetben* soha sem tartozott azon szakmunkák közé, amelyekre az irodalomtudomány vagy az esztétika szakemberei gyakorta hivatkoztak, ma pedig visszasülylyedt a Füst-filológia érdeklődési körébe. Amíg tehát Kis Pintér Imre a felejtés árnyékában fogalmazott kissé túlzóan, a mű második kiadásának idején, 1963-ban Bóka Lászlónak arról kellett meggyőzőnie a kultúrpolitika akkori hatalmasságait és az irodalmár közvéle-

ményt, hogy Füst gondolkodása nem összeegyeztethetetlen az esztétika marxista irányvonalával, és mindegyik megbecsülés illati, akkor is, ha vitatható alapelven nyugszik. Az „igazságtévő” méltatásnak mára épp oly kevés értelme maradt, mint a bírálatnak.

Úgy tűnik, a *Látomás és indulat a művészetben* fölött anélkül múlt el az idő, hogy irodalmi gondolkodásunk komoly kísérletet tett volna az integrációjára, felmérte volna értékeit és hiányosságait. Sorsa hasonló, mint Sík Sándor 1943-ban megjelent *Esztétikájáé*. Füst alapkérdései a 20. század elejének esztétikai gondolkodásában gyökereznek, és érdemi módon nem reflektálnak a mű megírásának idejére végbement episztemológiai változásokra. „Mi hozza a szépséget létre benne [t.i. a remekműben], és miben rejlik a varázsa?”¹⁵ kérdezi Füst munkája előszavában, és az első előadásban nyomban megállapítja, hogy a szépség tapasztalata, vagyis a tetszés, a szépség érzését jelenti, amelynek vizsgálata részben lélektani stúdiumokat igényel.¹⁶ Amint arra már Kis Pintér Imre¹⁷ is felhívta a figyelmet, Füst kérdésfeltevése a 20. századi esztétika történetében legközelebről Nicolai Hartmann alapvetésével¹⁸ rokonítható, jóllehet az ismeretelmélet annak metafizikai feltételei felől megújító német filozófus 1953-ban megjelent *Esztétikájának* tágas rendszerszerűsége és átfogó jellege a *Látomás és indulattól* távol áll. Bár Füst és Hartmann is az életigazságok és a szépség összefüggéseit kutatták, hatásról semmi esetre sem lehet szó, hiszen Hartmann 1945 márciusa és szeptembere között fogalmazta meg esztétikai nézeteit.¹⁹ A második világháború utáni Németországban Hartmann filozófiája számos okból jelentősen veszített hatásából. Wolfgang Harichnak alighanem igaza van, hogy a korszak válságtapasztalata számára nem voltak olyan ajánlatok, amelyek válaszpoteenciáljukban versenyképesek lettek volna akár Heidegger és Jaspers, akár a Frankfurti Iskola filozófiájával.²⁰

Füstnek tulajdonképpen még szerencséje is volt, mert az egyetemi világban hovatovább kötelezőnek számító marxista esztétika mellett bármilyen alternatíva, amely szóhoz juthatott, reménykedhetett bizonyos figyelemben, kevesek általi, ámde lelkes fogadtatásban.²¹ Ő ráadásul finoman konfrontálódott is a korabeli kultúrpolitika szovjet típusú elveivel, minden olyan felfogással, vagy írói szerepfelfogással, amely az esztétikai teremtést külső társadalmi céloknak rendeli alá. Az 1948-as kiadáshoz írott utóhang valóban az egész könyv szemléletét tükrözi: „Ez az egész könyv többek között azt a művészetről való s végleg leszűrt véleményt fejezi ki, hogy a művészeti teremtés javarészen önkényű hatalom, amely nem szívesen engedelmeskedik az akarat parancsainak. Hogy az ihlet szabadságot követel, hogy tehát vállalt feladatok, elszántság, vagyis a céltudatosság kényszerű kivitele rendesen megkötik szabad szárnyalásában, magasabb értelemben vett já-

tékosságában (...)”²². A mű hosszú távú, mélyebb hatásra azonban csak a Füst körül csoportosuló szűk rajongói kör esetében számíthatott, az irodalomértés átfogó folyamatait nem befolyásolta. A *Látomás és indulat a művészetben* egyébként sem volt alkalmas a lukácsi esztétika versenytársának szerepére, mert ahhoz túl rendszertelenek és szubjektívek az eszmeifuttatásai. Ezt a szerepet a 60-as és a 70-es években a strukturalizmus töltötte be, mégpedig sikeresen. A strukturalizmus utáni uralkodó esztétikai szemléletekkel pedig Füst könyvének már nem voltak érintkezési pontjai.

A tény, hogy az elmúlt tizenöt évben az újrakiadás ellenére hallgatás övezi a *Látomás és indulat a művészetben*-t, talán nemcsak annak tudható be, hogy a mai esztétikai elméletek horizontján nemigen van erőteljes mondanivalója, hanem annak is, hogy éppen ezért legalábbis nehéz megtalálni a hozzá fűződő értelmes narratív viszonyt. Ebben a tanulmányban csak egy részleges belátásokat kínáló aspektusból lesz szó erről a könyvről is, miként az *Ez mind én voltam egykorról* és a *Szexuál-lélektani elmélkedésekről* is. Olyan nézőpontból, amely ezeket a munkákat integrálja Füst életművébe, és elsősorban a drámák egyik poétikai és szemléleti alproblémájával kapcsolja össze.

3. A *Látomás és indulat a művészetben* narratív szerkezete

Egy korábbi tanulmányban Füst *Aggok a lakodalmon* című lírai egyfelvonásosa kapcsán bővebben szót ejtettem a nem tragikus dráma koncepciójáról, amelynek szemléleti alapjaihoz a fiatal Lukács György és Walter Benjamin szövegeinek segítségével igyekeztem közel jutni. Az *Aggok a lakodalmon* a költés és a tragédia jelképes alakja Bohemund. Ő a számára idegen halált olyan áldozattá változtatja, amely nem valamiféle végzetnek, hanem „a végzetlen életnek” szól, de minden fenségesség nélkül, inkább az alakok és beszédük idézetszerűségéből fakadó humorral. Bohemund éppen ezért semmiképpen nem tragikus hős, a sorstragédiának nevezett mű, amely valójában a tragédia tragédiájaként bontakozik ki, az ő alakjában fordul át nemtragikus eseménnyé. Az ő alakjában a tragédia tragédiája átfordul az aggság, az élet elmúltának emlékekkel teli, de valójában kiterjedéstelen rezignációjába, és hallatlan finomsággal mutatja meg a szöveg, hogy a halálra félelem nélkül tekintő öregség miként kerül közel a fiatalsághoz.²³

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Füst egész művészete a tragédia, a tragikus életszemlélet meghaladásának jegyében fogant. Aligha véletlen, hogy mind-

három itt szóba kerülő mű nyomatékosan idézi Goethét, e program atyamesterét. Ez a program sok ponton összefonódik a tanítással. A *Szexuál-lélektani elmélkedések* Goethe-mottója éppen erre hívja fel a figyelmet: „Ich schreibe nicht euch zu gefallen, Ihr sollt was zu lernen. (Nem azért írok, hogy nektek tessenem – tanulnotok kéne valamit.” Ám ahhoz, hogy a tanítás és a bölcsesség kontextusát a három, egymást sok szempontból kiegészítő és egyetlen komplex teret alkotó műben megvizsgáljuk, valóban szükség van arra, hogy a narráció alapszerkezetét mindhárom esetben külön-külön jellemezzük.

A *Látomás és indulat a művészetben* kapcsán erről tulajdonképpen már esett szó. A könyvben végig az egyetemi tanári szerepbe lépő idős író beszél mintegy összegző jelleggel, aki eközben nyomatékosan meg kívánja különböztetni magát az úgynevezett szaktudósoktól. „Nem elméleteimről, hanem tapasztalataimról szeretnék számot adni”²⁴, mondja. A hallgatóság számára ez azt ígéri, hogy az idős mester írói műhelyének felismeréseibe nyújt exkluzív bepillantást. Az exkluzivitás egyébként is fontos része volt az előadások korabeli hatásának. Füst mintegy a művészet világának belső régióiból beszél, aminek fedezetéül nemcsak írói életműve szolgál, hanem műgyűjtői szenvedélye is, valamint a képzőművészetén kívül a zenére is kiterjedő szoros művészbarátságok, a jelentős európai múzeumokban tett látogatások sora²⁵.

A szaktudományos viszonytól való elhatárolódás másik eleme az életszerűség: „sosem voltam képes beletörödni abba, hogy a szépség és a művészetek dolga a többi életjelenségtől oly mértékben elkülönítve tárgyalassék, ahogy azt a szaktudomány egyes korlátokat kedvelő művelői oly károsan megszabták mintegy kiszakítva az élet szervezetéből, vagyis mindabból, amivel művészszeretetünk oly szervesen össze van szöve.”²⁶ Füst Milán tudománykritikája jól beilleszthető a pozitívizmussal és a neokantianizmussal szemben

létrejött életfilozófiák általános kontextusába. De semmiképpen sem elég kifejtett ahhoz, hogy értelme legyen közelebről rokonítani Bergson, Dilthey, Simmel, Klages vagy Ortega y Gasset nézeteivel, esetleges hatásokat feltételezni. Az előadói szerep szempontjából fontosabb annak a benyomásnak a felkeltése, hogy a hallgatók, illetve az olvasók²⁷ olyasmibe nyerhetnek bevezetést, ami a szaktudományosság csarnokából, az egyetemről egyébként ki van rekesztve. Az élet teljességébe az irodalom által. Erre az irodalom azért volna alkalmas, mert érzelmeket és indulatokat kelt az olvasóban, miközben aktivizálja képzeletét, azaz látomásokat hív elő. Mindemellett azért is, mert mesterműveiben utolérhetetlenül komplexitással és tömörséggel mutatja be az emberi szenvedélyeket, az élet megtöretéseit, a vágyakat és a szenvedést. Ennek köszönheti fölényét a szaktudományokkal, például a pszichológiával szemben. „»Bátyuskám, mit szólna hozzá, ha az egész úgynevezett mennyország nem volna egyéb, mint egy kis szoba, amelyben pókok vannak?« – ez az egy észrevétele többet mutat az alakból, mint két kötet ilyen Tene-mene-rah-féle magyarázat. Minthogy a művészet – hadd mondjuk el századszor is – minden eddigi tapasztalataink szerint arra való, hogy intenzív látomásokat keltsen, valamint érzéseket és indulatokat, nem pedig hogy tudálékosságunkat és kultúrshenvelgéseiteket öregbítse”²⁸, olvassuk a negyedik előadásban. A szaktudományosság személytelenségével szemben itt egy határozott személyes ízlés fogalmazza meg önmagát. Olyan ízlés, amely rendkívül kritikus az irodalom kortársi alakulástörténetével szemben, amelynek íróként Füst Milán is részese. A mával, vagyis a 20. század első felének modernitásával kapcsolatban hangsúlyosan beszél a regényműfaj romlásáról²⁹, amiért egyrészt az irodalom kommercializálódását³⁰, másrészt a pszichologizálás általános terjedését, a megfigyelés és a jól fogalmazottság szerepének túlértékelését, valamint a riportszerűség módszerének felstilizálását teszi felelőssé. A pszichologizálással szemben ehelyütt elsősorban nem azért foglal el kritikus pozíciót³¹, mert gyanakvással kezeli a Freud nevéhez köthető episztémológiai fordulat eredményeit, hanem azért, mert a tömör ábrázolás, felmutatás helyett hajlamossá tesz a lazább szerkezetű magyarázatokra, explicit értelmezésekre, esszéizálásra.³²

A *Látomás és indulat a művészetben* beszédhelyzete tehát valóban a polemikusság jellemző. Füst az „életteljesség”³³ meglehetősen elnagyoltan kialakított kategóriájának alapvetésével olyan pozíciókat jelöl ki, legyen az a szaktudományosságé vagy a kortársi regényé, amellyel szemben kifejtheti a maga művészi teljesítménye és az írói műhely tapasztalatai által megalapozott álláspontját, ízlésitéleteit. Ezek az álláspontok és ítéletek meglehetősen kategorikusak. Az ízlésitéletek megjelenítése, tudjuk, Füstnek annyira fontosak voltak, hogy meglehetősen szervesen még a *Feleség-*

gem történetében is helyet adott nekik, igaz, nem a saját nevében, hanem Störr kapitányában³⁴. A *Látomás és indulatban* az ilyen megjegyzések diszkurzív helyzetüknél fogva lehetőséget adnak arra, hogy a hallgató vagy az olvasó, amennyiben megfelelő ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkezik, vitába szálljon velük. Az előadások alapvezése azonban aligha vitatható: lényegük szerint a műalkotások az ember pszichés és szellemi adottságainak és a társadalmi feltételek kiszámíthatatlan találkozásából jönnek létre, ám az így létrejövő komplexitás alá van rendelve a formateremtés alapvető elveinek. A legérdekesebb meglátásai Füstnek alighanem éppen a formateremtés elveire, a műfaji kompozícióra és az ábrázolásra vonatkoznak. Olyan finomságokról van itt szó, amelyek más esztétikai összefoglalásokban aligha találhatóak meg. Ilyenek például a szövegek kezdeti lendületéről írott sorok, ahol ráadásul a saját fiatalkori verskísérletein mutatja be az indulatív kompozíciós jelentőségét.³⁵ Hasonlóképpen a hiba poétikájával, a tökéletességnek ezekkel az amorf emlékjeleivel foglalkozó részek.³⁶ Legfőképpen pedig a tizenegyedik előadás anyaga, az indulatmenetek jellemzőinek bemutatása, illetve annak vizsgálata, hogy ezek miként függenek össze a költemények láttató erejével, az érzelemátvitellel.

4. A tanítás és a bölcsesség megnyilvánulásai a *Szexuál-lélektani elmékedésekben*

A *Szexuál-lélektani elmékedések* elbeszélői alaphelyzete nem áll távol az esztétikai előadásokban megtapasztaltaktól. Olyasvalaki beszél, aki állítása szerint hosszú ideje foglalkozik tárgyával, bőségesen személyes tapasztalata van, de nem szaktudós.³⁷ Némi teátrális túlzással itt is jó előre kijelöli azoknak a pozícióját, akik feltételezhetően kritikával fogják illetni okfejtését. Belőlük hiányzik a valóság meglátásának és elfogadásának képessége, bátorsága³⁸, akár a legkegyetlenebb módon is igyekeznek hozzáigazítani gyerekeik életét az illúzióikhoz. A könyv explicit célja a tanítás³⁹, témája pedig a szexualitás és a monogám házasság polgári mintázatának feszültségekkel teli, megoldatlan viszonya. Így a könyv témájánál fogva mind a *Feleségem történetével*, mind a *Cicisbeo*⁴⁰ című elbeszéléssel kapcsolatba hozható. De találunk a könyvben olyan megfontolásokat, amelyek az *Ez mind én voltam* egykor lapjain is felbukkannak.⁴¹

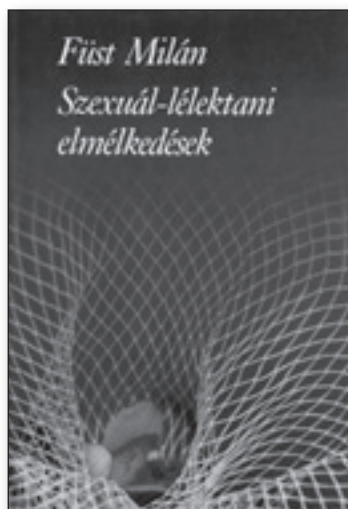
Füst életművében kétségtelenül ez a munka érintkezik legközelebről a modern lélektan és a pszichanalízis problématudatával, amely mint kihívás Füstöt egész életén át elkísérte, és mindvégig ambivalens

viszony fűzte hozzá. Köztudomású, hogy a szexualitás természete és a rávonatkozó társadalmi normák feszültsége a pszichoanalízis elméletének kezdetétől fogva kitüntetetten fontos témája. Ehhez képest Füst nemigen hivatkozik a pszichoanalitikus tézisekre, vagy ha mégis, például Róheim Gézára, akit „igen kevésbé tehetséges”⁴² pszichoanalitikusként emleget, vagy a név említése nélkül Freud szublimációs elméletére⁴³, elutasítván. Füst ugyanis e könyvében úgy véli, hogy a szexuális vágyak felnőttkori megelégedéséből fakadó defektusok okai nem elsősorban a pszichés el nem ismerésben keresendők, hanem a rávonatkozó szocializációs mintázatokban, és sokkal racionálisabbak, mint azt a pszichoanalízis feltételezi. Megállapítja, hogy általánosságban sem a monogám, sem a poligám házasság nem felel meg az emberi ösztönökből fakadó igényeknek. De ha a fiúknak és a lányoknak is módjuk lenne a házasságuk előtt bőséges szexuális tapasztalatokat szerezni, később sokkal kevesebb szenvedéssel, lelki furdalással és hazugsággal kellene megküzdeniük. Füst elsősorban a női nemi szerepek szocializációját vizsgálja, és olyan megfontolásokig jut el, amelyek nem annyira a korabeli pszichoanalízishez, sokkal inkább az akkori feminista álláspontokat meghaladó későbbi genderközponitú gondolkodáshoz állnak közel: „Mindebből pedig az is következik, hogy az a sugallat, amely azelőtt a lányok szexuális viselkedését irányította s amely nekik teljes tartózkodó passzivitást parancsolt, őket már azért is hibás irányba terelte, mert a nőiesség ideálját olyan szélsőséges biztonsággal akarta megállapítani, mint ahogy az elektromosság két pólusát nevezik negatívnak és pozitívnak (...)”⁴⁴

A pszichoanalízishez vagy a későbbi genderelméletekhez fűződő nyilvánvaló kapcsolatok feltárásánál azonban számunkra itt fontosabb, hogy a tanítás tárgya végső soron az, miként kellene élni⁴⁵ a házasságra vonatkozó társadalmi normák közepette. A tanítás tehát egy meghatározható fókuszra vonatkozik, de ezen keresztül az élet egészére is, és így átcsúszik az életfilozófia területére. A tanítás így ölti az életfilozófia formáját, amelynek legmélyebb tartalma ebben az esetben is az, miként kímélheti meg magát az ember az élet bizonyos megrázkódtatásaitól, illetve hogy a megrázkódtatásokat miként szenvedje el nem tragikus módon: „Mit mondjak még? Az ember, úgy látszik, ilyen: – nagyon fájhat neki, hogy édes szerelmét »más karján találja«, de ha nagyon akarja és be is gyakorolja, akkor már nem is fáj olyan nagyon. Nem kellemes az ilyesmi, belátom, mégis életem során találoztam már olyan kitűnő fiatalemberrel is, aki ahelyett, hogy gyilkokhoz nyúlt volna, így szólt: – Én nagyon szeretem ma is a feleségemet. Túlfiatalon kerültünk össze és én, mondhatom, nagyon jól éltem mellette, ő okos volt és nagy szabadságot engedélyezett nekem. És most ő is meg akarta kicsit a szabadságoz ízlelni, – mit tehe-

tünk? Ilyen az élet és én boldogan veszem vissza, mert, mondom, szeretem őt.”⁴⁶ Úgy vélem, ebből a részletből jól kiderül, mi a nem-tragikus szemlélet tartalma a kései Füst Milán esetében: belátás, méltányosság a másik iránt, a nárcizmus teljes hiánya, pragmatikus irónia. Amíg a korai pályaszakaszhoz tartozó *Aggok a lakodalmon* esetében a halál idegenné tételhez kötődött a nem-tragikus dráma szemlélete, addig a kései pályaszakasz a fenséges schilleri esztétikájához hasonló jelleget mutat ezzel kapcsolatban.

Schiller *A fenségesről* című írásának egyik bekezdésében egy olyan, a bibliai Jóbhoz hasonló emberről beszél, akire a bibliai Jóbhoz hasonlóan nagy szerencsétlenség zúdul. „Rabolják el a javait, tegyék tönkre jó hírét; kényszerítsék a betegségek fájdalmak közt az ágyba; mindenkit, akit szeret, szakítsa el tőle a halál; mindenki, akit szeret, hagyja magára szükségében. Ebben az állapotában keressük őt fel újra, és követeljük a szerencsétlentől azoknak az erényeknek a gyakorlását, amelyek gyakorlására a szerencsés egykor olyannyira késznek mutatkozott.”⁴⁷ Schiller azt állítja, hogy ennek az embernek a szerencsétlensége nem magyarázható és nem enyhíthető a természet vagy a fizikai világrend fogalma alapján. A magyarázatot egy olyan rendbe kell helyezni, „amelyhez az ész (Vernunft) a maga eszményeivel ugyan fel tud emelkedni, de az értelem (Verstand) nem tudja megragadni a fogalmával. Az abszolút erkölcsi képesség felfedezése, amely nincs kötve a természeti feltételekhez, egészen sajátos kimondhatatlan vonzerőt kölcsönöz a fájdalom érzésének, amely megragad bennünket egy ilyen ember láttán, és e vonzerő az érzékekben lelt kedv által sem kelhet versenyre a fenséggel, bármennyire megnevesedjék.”⁴⁸ Schillernél a fenséges kivezet az érzékek világából. Füst Milán kései munkáiban, főleg a *Szexuál-lélektani elmélkedések*ben ugyanez a funkciója a bölcsességnek. Egyfajta emelőként szolgál, amely kiemeli az emberi létet az érzéki és a morális ellentmondásából.

A bölcsesség tartalmát illetően e munkában meghatározó fontosságú a mérték megtalálásának kérdése. Ez nem meglepő, hiszen a bölcsesség már a görög és a római gondolkodási hagyományban is szorosan összefüggött a moderáció, az önkontroll gyakorlásával. Ez Füst művének esetében egy olyan témával kapcsolatban a leglátványosabb, amely a könyv megírásának és megjelenésének idején is egyértelműen a tabuk közé tartozott a nyilvános beszéd terében. Ez a téma az onánia. A téma tabusítása komplex módon, morális, egészségügyi és vallás erkölcsi indexeken keresztül történt. Az onánia fogalma köztudomásúlag viszonylag későn, csak 1712-ben jelent meg Laqueur John Marten klerikus névtelenül publikált *Onania* című értekezésében. A férfi és a női önkielégítésre vonatkozó kulturális kódok történetét Michel Foucault részletesen tárgyalta *A maszturbáció története* című könyvében. Ebből világosan kirajzolódik a kép, hogy a 18. században a maszturbáció, illetve az onanizmus tiltására vonatkozó érvek Balthazar Bekkernél, Robert Jamesnél és Samuel-Auguste Tissot-nál elsősorban orvosi jellegűek voltak, a legkülönbözőbb testi bajokat írva az onanizálás számlájára, és az érvelésnek ebbe a fajtájába, amely a 19. században is változatlan hatékonysággal jelen volt, unos-untalan vallás erkölcsi utalások vegyültek. Ezekhez Rousseau-nál és az egyébként rendszeresen onanizáló Kantnál erkölcsi érvek járultak. A 20. században Freud a *Három esszé a szexuálméletről* (1905) című írása valamiféle áttérést jelentett a maszturbáció tárgyalásában, amennyiben a gyermeki, illetve a kamaszkori személyiségfejlődés meghatározott pontjaira helyezve olyan funkciókat tulajdonított neki, amelyeket ezeken a pontokon (a csecsemőkor, a négy éves kor és a kamasszáérés idején) nem lehet betegesnek vagy erkölcstelennek nyilvánítani. A maszturbációval kapcsolatos orvosi szemlélet a 19. század végén kezdett megváltozni. Havelock Ellis 1897-ben megjelent *Studies in the Psychology of Sex* című írásában arra az eredményre jutott, hogy „a maszturbáció, ha mértékkel művelik, egészséges személyek esetében nem jár szükségszerűen komoly következményekkel”⁴⁹, sokkal inkább az önmegtartóztatás igénye, de a mértéktelenségtől ő is óv.

Amennyire kikövetkeztethető, a 20. század első felében ezt az álláspontot vallotta az európai polgári társadalmak városi lakóinak többsége. Füst Milán véleménye is ehhez közelít. Magát a maszturbációt általában negatív jelenségnek tartja: Legfontosabb érve etikai jellegű, és eltér a hagyományos moralizálás érveitől: „a maszturbáns bezárkózik, egyedül marad a gyönyöreivel, amelyek bármikor rendelkezésére vannak, amelyekre várni nem kell, viszont mit zár ki ezáltal az életből? Magát az életet. (...) A maszturbáns gyerekkorában rájön, és aztán véglegesen is hozzászokik ahhoz, hogy a nemi gyönyörök felidézéséhez nincsen szük-

sége másik személyre, minthogy a gyönyörnek feltételei nem a másik személyben vannak, hanem őbenne magában, a saját szervezetében.”⁵⁰ Füst Milán a rendszeres női maszturbálás esetén hasonlóképpen a frigiditás beálltával számol. Mindemellett a nem mechanikus, nem automatizálódott maszturbációval szemben megengedő álláspontot képvisel.⁵¹ A maszturbáció témája pedig kiegyensúlyozó szerepű a nemekről szóló diszkurzusban, amennyiben Füst késznek mutatkozik a női szexuális vágyak emancipációjára is.⁵²

5. Az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi Szádi küzdelmeinek* könyve elbeszélésszerkezete

A bölcsesség megnyilvánulása az *Ez mind én voltam egykor* lapjain is alárendelődik az elbeszélői szituációnak, amely e műben sokkal bonyolultabb a másik két tőnél, és velük ellentétben fiktív keretbe illeszkedik. Az értelmezést ezért e keret leírásával kell kezdenünk.

Az *Ez mind én voltam egykor* első számú elbeszélője Hábi Szádi, az *Ezeregyéjszaka* világát idéző keleti mágus, aki fiával, Tahturral osztja meg mindazt a bölcsességet, amelyet az évek alatt felhalmozott, hogy belőle is mágust, azaz bölcs embert neveljen. Tanítása példázatokban és történetekben, metalepszisek során keresztül ölt formát. Másodlagos (intradiegetikus) elbeszélők sokaságát alkotja meg. Először Lokman derwis és Jusszuf imám és Tuszun ibn Akkád kardkövacs, aztán kéthavonta üléselő kézműves-filozófusok, majd Khodádad, a hellenista költő történetei következnek, őt az európai Kolecsny követi, végül a Tuszun által teremtetett angyal, Szein Alaznám bölcs tanítását olvassuk. A *Hábi Szádi küzdelmeinek könyve* hasonlóképpen számos másodlagos elbeszélőt visz színre. Hamuján ulemmát, a Borzippait, Schöndorff urat, végül tibeti papokat. Mindezt azt jelenti, hogy a mű világán belül kizárólag a fiát tanító Hábi Szádi jelenlétével szabad számolnunk, minden elbeszélői szólam az ő hangján szólal meg, minden szólamhoz az ő teste tartozik.⁵³ A szólamok nézőpontja azonban önálló marad, és jóllehet beszélgetésekben fogalmazódnak meg, konfliktusba, vitába nem kerülnek, inkább egymás mellett állnak, bővítik, továbbvezetik, más területekre helyezik át a másik igazságait. Ráadásul az elbeszélés nem követ semmiféle tervet, a bölcselkedésnek nincs iránya, az elbeszélés indázva szétterül. Nem ritka az olyan reflexió, mint egy helyütt Tuszuné: „hadd mesélem el, ha nem is tartozik szorosan ide”⁵⁴.

A Füst Milán életében két külön kötetben, a halála utáni kiadásokban egyben megjelent két könyvet többen úgy értelmezték, mintha a megszólaló el-

beszélői hangok mindegyike hozzá, a szerzői személyiséghez tartoznának, mintha tehát az *Ez mind én voltam egykor* cím feloldása az ő szellemi emlékiratait intencionálná. Ebből a feltevésből indult ki már Rónay György is⁵⁵, legújabbban pedig Veres András vetette fel ennek az olvasatnak a lehetőségét. A cím szerinte is „valamiféle vallomásos beszédhelyzetre készíti fel az olvasót”, ami azt jelentené, hogy „Hábi Szádit akár Füst Milán alteregójának is tekinthetnénk”, de azt is regisztrálja, hogy ennek „egy-két körülmény” ellene szól.⁵⁶ Hábi Szádi alteregói minősítését alámaszthatja az *Ez mind én voltam egykor* 1957-ben kelt utóhangja, amelyben Füst saját tizenhét éves korában elkezdett bölcséleti jegyzeteire, vagyis tulajdonképpen a *Naplóra* vezeti vissza a mű keletkezését.⁵⁷ Ugyanezt teszi az *Ez mind én voltam egykor* bevezetője: „És ennyi a bevezetés a jegyzetekhez. Ezek elveszett naplóm gondolati anyagának emlékezetből való rekonstrukciója.”⁵⁸ Veres András leszögezi, hogy a szerzői nyilatkozatok a művön kívüli világ részei, és így nem alkalmasak az elbeszélői helyzet értelmezésére, majd mintegy köztes, de sem a szerzői kommentároknak, sem – amint majd látni fogjuk – a műben található utalásoknak meg nem felelő megoldást kínálva megállapítja, hogy bár a szerző és az elbeszélő figurája nem azonosítható, az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi Szádi küzdelmeinek könyve* *Napló*ból való eredeztetése alkalmas arra, hogy a szerző és az elsődleges elbeszélő nézőpontját azonosnak tekintsük.⁵⁹

Az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi Szádi küzdelmeinek könyve* is több helyütt nyomatékosan emlékezteti az olvasót a narráció alaphelyzetére: „El ne feledjük, hogy mind e bölcsességet Hábi Szádi keleti mágus mesélte fiának, Tahtúrnak, mert azt akarta, hogy ő is mágus legyen.”⁶⁰ Ugyanitt a szöveg Hábi Szádira és nem Füst Milánra vonatkoztatja az *Ez mind én voltam egykor* címet:

„Nemde mindazon személyek, akik itt szerepeltek, sose léteztek, csak a te elmédben nemde? Vagyis úgy igaz, hogy mindezek te magad voltál, tehát úgy Tuszun, a filozófus kardkovács, a vak koldús, valamint a többiek, és akikkel ezek beszélgettek, vagy vitatkoztak, tehát a gyógyszer-kereskedő, a cipész, a berber herceg, a matematikus, de a filozófus kézművesek egész gyűlése szintén. Így van ez atyám? Nem tévedek? Nekem ugyanis, mondom, az az érzésem, hogy mindezek csupán a te elmédben nyerték életüket.

Ezt kérdezte a fiú, mire az apa így válaszolt:

– Te már tizenhét éves vagy és nős ember is fiam, neked tehát tisztelet jár. Eszembe se volt, hogy becsapjalak. Okos vagy, jól eltaláltad, e személyek sohasem léteztek, csak az én elmémben, mindegyike csakúgyan én voltam.”⁶¹

Hasonló jellegű szöveghelyek, amelyek Hábi Szádit mintegy szerzőként léptetik fel, máshol is szerepelnek az *Ez mind én voltam egykor* lapjaim⁶², és a fent idézett felelet majdnem szó szerint megismétlődik a *Hábi Szádi küzdelmeinek könyvének* végén: „Az itt felsorakoztatott emberek közül senki sem élt, oh Tahtúr fiam, ezek mindegyike én voltam egykor”⁶³. Ami a cím referencialitását illeti, a szöveghez kapcsolódó szerzői kommentárok, valamint a bevezető és az utószó ellentmondanak a fiktív szerzősége vonatkozó szövegbeli utalásoknak. Az ellentmondás könnyen feloldható, ha félretesszük az alteregók gondolatát, amelyet a szöveg felkínál az értelmezéshez, és a metalepszis különböző szintjeivel számolunk. A szorosán vett szöveg elbeszélő bölcselői olyan személyeket alkotnak meg, akiknek az önállóságát, narratív identitását később felszámolják.⁶⁴ És ugyanígy tesz Hábi Szádi is. Olyan fiktív személyeket visz színre, akik beiktatott elbeszélőként alárendelődnek a saját elbeszélői pozíciójának. A metalepsziseknek ez az alkalmazása teszi indokolttá az *Ez mind én voltam egykorral* és a *Hábi Szádi küzdelmeinek könyvével* kapcsolatban az *Ezeregyéjszaka* meséinek emlegetését.⁶⁵ A metalepszisek játéka azonban túlterjed a szöveg határain. A könyvek környezetét alkotó kommentárokból és paratextusokból Füst Milán hasonlóképpen pozicionálja Hábi Szádit a saját szerzői szubjektumához képest, mint ahogyan ő látta a rajta kívüli megszólalók sokaságát.⁶⁶

A metalepszisekből adódó lehetőségeket azonban Füst Milán műve kevésbé aknázza ki. Az eltérő fikciós szinteken lényegében ugyanaz történik. Az *Ezeregyéjszaka* meséinek esetében az elsődleges szinten Seherezáde áll szemben a szultánnal, naponta szórakoztatja őt a meséivel, így mentve napról-napra az életét, míg az elsődleges szintnek alárendelt másik szinten a mesék vannak, így a fiktív diagézis valósnak tűnik a saját fikciós diagéziséhez képest.⁶⁷ Hábi Szá-

di tanításának helyzete Füst könyveiben is ilyen az intadiegetikus elbeszélésekhez képest, de olyan fikciós játék, amely mozgósítaná a metalepszisben rejlő lehetőségeket, nem alakul ki, mert a két valóság-szinten ugyanaz történik: tanítás és bölcselkedés⁶⁸. Emellett egyétherthetünk Veres András megállapításával, hogy a kisebb-nagyobb témacsoportokba rendeződő megszólalások szorosabb koncepciót sejtető irányultság nélkül lazán kapcsolódnak egymáshoz, ami a *Látomás és indulat a művészetben* előadásaira is jellemző.⁶⁹ A metalepszis alakzatának kiaknázatlansága miatt a mű mélyebb megértéséhez véleményem szerint nem a narratív szerkezet feltárásán keresztül vezet az út. Egy másik problémát kell felvetnünk, és ez a közegidegenség problémája.

Füst Milánnak, a 20. századi magyar irodalom e nagy írójának, aki a líra, a dráma és próza területén egyaránt jelentőset alkotott, lényegében irodalmi jelentkezésének pillanatától szembe kellett néznie azzal, hogy művészetének befogadása sem irodalomtörténeti előzményekre, sem a kortársi esztétikai szemléletek fogalmi rendszereire nemigen támaszkodhatott. Amint ezt máshol részletesen bemutatam, életművéhez a kortársi recepcióban is hozzátapadt a kontextualizáció nehézségének, vagy lehetlenségének tapasztalata, és az utókor is sokáig az ütemelőzés és a különállás hangsúlyozásával jellemezte a „Füst Milán-i situációt”.⁷⁰ Az 1948 utáni pályaszakasz idején a közegidegenségnek egy egészen más fajtájával számolhatunk. Közhely, hogy ebben a korszakban az irodalom művelésének, kiadásának és befogadásának egész rendszerét mélyen meghatározták a diktatórikus hatalom által létrehozott politikai-társadalmi feltételek, átjárták az uralom nyelveire adott explicit vagy implicit válaszok. Az irodalmi tér egészét és minden részletét a hatalom jelenléte befolyásolta, alakította. Az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi Szádi küzdelmeinek* könyve ezekkel a feltételekkel egyszerűen nem törődött, eltekintett tőlük, nem vett rólok tudomást. Erre nyilvánvalóan csak annak a hatalmas személyes kulturális és politikai tőkének a birtokában nyílhatott lehetőség, amellyel Füst Milán részben a *Nyugat* első nemzedékéhez való tartozása által, részben az 1948-ban megkapott Kosuth-díj révén, részben pedig az élet minden társadalmi kényszerén felülemelkedett öregkor színre vitelével rendelkezett. Tehát politikai tőkére volt szükség ahhoz is, hogy ne kelljen közvetlenül reagálnia a hatalmi viszonyokra, illetve arra, hogy a kortársak és a hatalom tekintete a nevéhez kapcsolható kulturális tőkét politikai tőkére váltsa.

Az, aki Füst Milán említett két könyvét 1957-ben és a nagy kivégzések évében, 1958-ban a kezébe vette, egy olyan társadalom tagja volt, amelyre éppen újrarázárultak a határok. Aki 1956 végén bármilyen ok-

ból az itthon maradás mellett döntött, annak a szomszédos Ausztriáról is legföljebb háború előtti emlékei lehettek, nem beszélve Nyugat-Európa távolabbi országairól. Ehhez képest a két könyv a második világháború korában, vagy a háború utáni években⁷¹ keleti, döntően iszlám környezetben játszódik, egy olyan világban, amelyet a társadalmi szituáció is eleve meséssé, mitikussá tett, életfilozófiai megfontolásai között pedig a politika semmilyen megnyilvánulása nem kapott helyet. A közegidegenségnek, a kívülállásnak ez egy egészen más módja, mint amely a fiatal Füst Milánt vette körül. Idős korában sokféleképpen megalapozott kiváltságos helyzetét arra használta fel, hogy úgy tegyen, mintha az 1956 utáni kádári Magyarország nem létezne. Nem ő volt az egyetlen ilyen író. Példaképpen Weöres Sándort vagy Hamvas Bélát említhetjük. Ez a magatartás szögesen ellentétes azzal, amelyet Füst 1946 és 1948 között tanúsított, de azzal is, ahogyan 1948 és 1956 között viseltetett a hatalommal szemben.⁷²

Megjelenésének idején a két könyv alapvető sугallata volt tehát, hogy a világ sokkal tágasabb, mint amekkorának a kortársi tekintet előtt megmutatkozhatott, és az élet sokkal gazdagabb, mint amennyinek a megélésére a kortársaknak módjuk volt. Jóllehet ez a kontextus ma már nem övezi az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi Szádi küzdelmeinek* könyvét, érdemes a könyvek életfilozófiai tanítását a korszakot uraló ideológiai normák viszonylatában is látnunk.

6. A tanítás hiábavalósága

A két könyv beszélgetései nem követnek ugyan szigorúan követhető gondolatmenetet, csaponganak a különböző filozófiai, teológiai, esztétikai és erkölcsi témák között, ráadásul a filozófiai gondolkodás történeti-kulturális viszonyaira sincsenek tekintettel. Előfordulhat bennük például, hogy egy hindu filozófus beszél az emberi élet irracionálisáról, ami az európai bölcsélet alapfogalma, az indiai vallási-filozófiai hagyományban aligha van jelentése. Ha az ilyen és ehhez hasonló problémákat figyelmen kívül hagyjuk, mégis kirajzolódhatnak egyfajta életfilozófia keretei. Maguk a beszélgetések általában egy-egy történetből indulnak ki, amelyekhez magyarázatok, értelmezések, kiegészítések kapcsolódnak, mígnem egy újabb történetből új szálak indulnak ki. Amikor a könyvekbe foglalt életfilozófia kereteit szeretnénk vázolni, óvakodnunk kell attól, hogy bármilyen mértékben zárttá és rendszerszerűvé tegyük a könyvek bölcséleti anyagát. Ahogy a *Látomás és indulat*ból hiányzott minden ilyen

vonás, úgy az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi Szádi küzdelmeinek* könyvéből is.

Már a gondolkodásnak ez a sajátosága is lényeges különbség a kort nálunk uraló marxista filozófiai modelljéhez képest. A másik ilyen eltérés Füstnek abból a meggyőződéséből fakad, hogy az emberi tudásnak vannak fundamentális határai, vagyis hogy a világ rendezettsége végső soron nem mutatkozik meg a logosz, az ember törvényhozó értelmé előtt.⁷³ Ebből következik, hogy az emberi élet alapvetően nélkülöz mindenfajta egyensúlyt, alapminősége éppen ezért tragikus.⁷⁴ Fontos látnunk azonban, hogy a tragikus alapminőség nem abból fakad, hogy Füst Milán bölcselői a halálhoz viszonyítva szemlélik az emberi létezését. A tragikusság tapasztalata ezen a ponton sem hozható kapcsolatba a korai Lukács György tragédiaelméletével, az önmagát a halál rokonának látó tragikus hős figurájával, ami az *Aggok a lakodalmon* esetében még jó okkal volt felidézhető. A halál tapasztalata itt egyszerűen kívül áll az emberi létezés keretein, tehát a szemlélet tárgya sem lehet.⁷⁵ Az emberi élet tragikumát a kései Füst Milán az ösztönök, az érzelmek, az indulatok és az értelem egyensúlyának, összhangjának hiányára vezeti vissza.⁷⁶ Ezek az erők homlokegyenest ellenkező dolgokat követelnek az embertől.⁷⁷ E diszharmonia közepette – kevés szent kivételével – senki sem maradhat tiszta, senki sem lehet tökéletes, amiből nem valamiféle lemondás következik, hanem annak a belátása, hogy képessé kell válnunk megbocsátani önmagunknak és másoknak.⁷⁸

De hogy miként kell élni, abban az erkölcsi elvek nem igazítanak el. Az elvek mit sem érnek az őket felülíró praktikus érzék nélkül.⁷⁹ Nélkülük a gondolkodás légüres térben mozog, „a nagy alapelveket a konkrét tényekhez kell alkalmazni”⁸⁰. A gyakorlat azonban nem azonosítható az önzőség és a kegyetlenség érvényesítésével, ahogyan Gracián hirdette, akit a *Hábi Szádi küzdelmeinek* könyvében Schöndorff úr nem győz eléggé elmarasztalni életfilozófiájának sebélyessége miatt.⁸¹ A gyakorlat ugyanis nincsen meg erkölcsi elvek nélkül.⁸² És éppen ezzel indokolható a bölcsesség fölénye a filozófiával szemben Füst Milánnál. A gondolkodás nem szakadhat el attól, „amit valóságnak, életnek, anyagnak, földnek nevezünk”, mert az embernek „másként nem lehet mégcsak el sem kezdenie a gondolkodást”⁸³.

A filozófia általánosságához képest azonban a bölcsesség szükségszerűen szubjektív, hiszen a valóság is tudati, szemléleti fogalom. A bölcséletnek ebből a formájából következik a tanítás lehetetlensége: „Minek hát beszélni? Viszont mégiscsak mirevaló az, ami az emberben munkálkodik, mirevaló az a hév, amellyel véleményét mégis érvényre akarja juttatni? – kérdezed újból. Semmire sem való Hamuján, ezt már annyif-

szor mondtam neked, s azt is, hogy amit tudsz és gondolsz, csakis saját magad hasznára és használatára való.”⁸⁴ – véli Schöndorff úr. A bölcsesség, a megélésből származó belátások szerinte nem közvetíthetőek, nem átadhatóak, és ha ez lehetséges volna, akkor sem lenne haszna. mert az élet egyensúlyához szükséges tapasztalatokat és tudást mindenki maga képes csak megszerezni. Hamuján nem ilyen szigorú, nem veti el mindenestül a tanítás lehetőségét, de az írásbeli tanításnál ő is többre becsüli a szóbeli tanítást, mert életteljesebbnek ítéli, „több titok megnyilvánulásának lehetőségét érzi benne”⁸⁵.

A tanítás, és főként a tanítás írott formájának haszontalansága olyan belátás, amely mindegyik itt tárgyalt könyvet alapvetően érinti. A *Látomás és indulat a művészetben*, az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi Szádi küzdelmeinek* könyve a szóbeli tanítás írásos rögzítéseként lép az olvasó elé, míg a *Szexuál-lélektani elmélkedések* nem utal semmiféle szóbeli előzményre. Hamuján és különösen Schöndorff úr platóni előzményekre visszatekintő szkepszise az írással és a tanítással szemben mintegy törlés alá helyezi az életmű e kései darabjait. A törlés nem avatkozik be a kánon rendjébe, és így iránya és jelentése szerint egészen más gesztus, mint a művek szerzői megtagadása, amely köztudomásúan fontos alakítója a Füst Miláni életmű képének. A törlés nem kívülről és utólag avatkozik be a művek rendjébe. Ellenkezőleg, része a törlést magába foglaló műnek. Így a tanítás hiábavalóságáról szóló mondatok a tanítás részeként is felfoghatóak. A tanítás bizonyos értelemben aszimmetrikus viszony, amely feszültséget kelt. Nem tartható fenn sokáig. Helyesebb, ha a mester még időben elbocsátja a tanítványt, amikor ő még szíve szerint maradna, mert a mester időn túl is ragaszkodik hozzá, akkor a tanítvány számára nem marad más lehetőség a szabadsága és az önállósága biztosítása érdekében, mint a lázadás, ami viszont a tanítás tartalmát is rombolja. A tanítás hiábavalóságáról szóló mondatok így – Füst Milánra oly jellemző módon – ironikusan kikezdi a tanítás komolyságát, magát a komolyságot, de nem törlik el. Inkább arra figyelmeztetik az olvasót, hogy minden egyes elhangzott kérdéssel kapcsolatban alkítsa ki a saját pozícióját. A szöveg oldaláról nézve – nem csupán az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi Szádi küzdelmeinek* könyvével, hanem a *Látomás és indulattal* és a *Szexuál-lélektani elmélkedésekkel* kapcsolatban is – így nyer performatív tartalmat az *Ez mind én voltam egykor* előszava: „Semmi sincs egészen úgy. (...) No de dobd el felét annak, amit mondok, abból is kijöhet számodra valami. Mert valami kis igazamat azért javarészt felfedezheted abban, amit hosszú életem során és sok töprengés árán megállapítottam. Ha jól odafigyelsz.”⁸⁶ ■ ■ ■

- 1 Az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi Százi küzdelmeinek könyvét* a továbbiakban egységes műként fogom kezelni, ahogyan a kiadások is teszik, hiszen már 1959-ben és ettől kezdve minden esetben egy kötetben jelent meg a két könyv. Amikor tehát az *Ez mind én voltam egykor* címet említem, abba a továbbiakban a *Hábi Százi küzdelmeinek könyvét* is beleérttem.
- 2 A kézirat keletkezési idejét nem ismerjük pontosan. Némi fogózt azonban a könyv bevezetésének bizonyos mondatai adhatnak: „Ötvennégy éve foglalkozom szexuális pszichológiával”, „Életemnek ebben az utolsó stádiumában szántam rá magam, hogy az ekörüli gondolataimat is együvé szerkeszsem”. A bevezető olyan feljegyzésekre hivatkozik, amelyek a napló füzeteivel együtt pusztultak el a háborúban. Minden okunk megvan tehát arra, hogy a szöveget a háború utánra datáljuk. A legvalószínűbb feltételezés, hogy az 1950-es évek folyamán, esetleg az *Ez mind én voltam egykorral* azonos időben készült. Erre utalhatnak a két szöveg átfedései.
- 3 Magyar Műhely 1970. 37.
- 4 Kis Pintér Imre, Néhány megjegyzés az új kiadáshoz, in: Füst Milán, *Látomás és indulat a művészetben*, Fekete Sas Kiadó, 2006. 490. Ugyanezt támasztja alá az *Ez mind én voltam egykor* 1957-ben kelt Utóhangja: „De a megmaradt anyagot sem tudtam többé a kezembe venni, – azóta se láttam, mert, valahányszor elérme tettem, az az érzésem volt, hogy meg kell szűnnöm, ha belelapozok – ez akkora fájdalom volt.” Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, Fekete Sas, Bp., 2013. 143. (Az *Ez mind én voltam egykor* és a *Hábi Százi küzdelmeinek* könyvét a Fekete Sas Kiadó 2013-ban megjelent kiadása alapján fogom idézni, és az *Ez mind én voltam egykor* címen fogom említeni, jöllehet a kiadás a másik könyvet is magában foglalja. Ez azt jelenti, hogy a két könyvet az eddigi értelmezők egybehangzó véleményét osztva egységes műként kezeltem.)
- 5 Füst Milán *Teljes Napló*, Fekete Sas Kiadó, Bp., 1999. I. 27.
- 6 Füst Milán, u.o. I. 328.
- 7 „Ő pedig a megtalált pódium birtokában boldogan, széles gesztusokkal és nagy elokvenciával mondta a szövegét. Szerepjátszó készsége ebben a helyzetben is vitathatatlan volt, és lám, most itt a lehetőség lenyűgözni a nagyobb közönséget. Akkor már, hetven év körül, betegeskedett is, és valami gerincbaja miatt nehezen járt. Ezt a hatalmas embert felesége vagy alkalmi rajongók támogatták a katedráig. Ott azonban felállt, hosszú, lobogó kezét fölemelte, hogy nyomatékokat adjon mondatainak.” Lukácsy András, *Fogd fel játéknak*, Holmi 2013. 11. 1380.
- 8 „Elvégre ide s tova mégiscsak negyven éve annak, hogy első esztétikai mondanivalóimat papírra vettem, s azóta, mint a hű papok, mindvégig s mondhatni szüntelenül annak a nagy misztériumnak szolgálatában töltöttem el életemet, amelyet, mióta csak eszmélni tud: művészi alkotásnak nevez és csodál az emberi lény. S ez a szolgálatom nemcsak aktív volt, az íróé – mint műélvező sohase fogytam ki annak csodálatában, amit megcsodáltam –, a titkait kutattam mindennemű remeknek, szűnni nem akaró szomjúsággal: hogy mi hozza a szépséget létre benne, s miben rejlik a varázsa.” Füst Milán, *Látomás és indulat a művészetben* (a továbbiakban: LIM), Fekete Sas Kiadó, Bp., 2006. 17.
- „Minden, amit én mondani tudok, megcáfolható. Minden, amit mondani tudok, annak alighanem diametrális ellentéte is bizonyítható. De továbbá: az ember nem is tudhat mindent, adataim tehát kétségtelenül hiányosak lesznek mindenben, amit állítok. Ezenfelül adataim hibásak is lesznek. No de dobd el felét annak, amit mondok, abból is kijöhét számodra valami. Mert valami kis igazamat azért javarészt felfedezheted abban, amit hosszú életem során és sok töprengés árán megállapítottam. Ha jól odafigyelsz.” Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, Fekete Sas Kiadó, Bp., 2013. 7.
- „Ötvennégy éve foglalkozom szexuális pszichológiával, s e hosszú idő alatt sokan fordultak hozzám bajaikban tanácsomért, de úgy is mondhatnám, hogy orvoslattér. [...] Megmondom, amit tudok, s aki állításaim helyességéről meg akar győződni, az majd legyen szíves gondolkodni, elmélyedni abban, amit állítok: magam én az igazságszeretet netovábbja igyekeztem lenni, mikor mondanivalóimat végleg megfogalmaztam magamban s a gondolkodás ügyének nyilván az fogna jót tenni, ha az olvasó is hasonló igazságszeretettel látna neki a szorongó kényes anyag feldolgozásának.” Füst Milán, *Szexuál-Jélektani elmélkedések*, Helikon, Bp., 1986. 7.
- 9 Füst Milán, LIM, 17.
- 10 Friedrich Nietzsche, *Werke in zwei Bänden*. Bergland, Salzburg, 1952. II. 305–306.
- 11 Friedrich Nietzsche, u.o.
- 12 Tudjuk, hogy Füsttől korábban sem volt idegen ez a magatartás. Tekintélyes atyai barátként állt például második világháború előtti korszak egyik legkiválóbb novellistája, a krónikus önbizalomhiánnyal küszködő Gelléri Andor Endre mellett, az írásra vonatkozó instrukciókat osztott, belejavitott Gelléri munkáiba.
- 13 Semjén Gyula, *Látomás és indulat a művészetben*, Esztétikai Szemle, 1947–1948, 32–33.; Seres József, *Látomás és indulat a művészetben*, Tiszatáj, 1948. 352–355.; Bóka László, Füst Milán tanítása, in: Füst Milán, *Látomás és indulat a művészetben*, Magvető, Bp., 1963. 17–25.; Nyéki Lajos, *Látomás és indulat a művészetben*, Magyar Műhely, 1963. 6. 68–74.; Nyíró Lajos, *A művészet sajátosságai és a Valóság*. Füst Milán esztétikája, Kritika, 1964. 6. 9–20.; Szabó Tímea, *Füst Milán esztétikája – szabadvers és pszichoanalízis. A korrektúrák találkozásának szituációjáról*, Thalassa 2000. 11. 113–138.
- 14 Kis Pintér Imre, Néhány megjegyzés az új kiadáshoz, in: Füst Milán, LIM, 489.
- 15 Füst Milán, LIM, 17.
- 16 Füst Milán, LIM, 27.
- 17 Kis Pintér Imre, i.m., 489.
- 18 „Esztétikát nem annak írnak, aki alkotja a szöveget, és nem is annak, aki szemléli, hanem kizárólag a gondolkodó számára, aki az előbbi kető tevékenységében és magatartásában rejtélyes problémát lát. [...] A filozófus munkája ott kezdődik, ahol a műélvező és a művész a mélység és a tudattalan hatalmának engedi át saját tevékenysége csodáját. A filozófia kutatni kezdi a rejtélyt, elemze. Az elemzés folyamatában azonban megszünteti a tárggyal való belső azonosulást és a látomás beállítottóságát. Az esztétikának csak a filozófiai beállítottóság értelmé számára van jelentősége. Ugyanakkor azonban a tárggyal való belső azonosulás és a látomásnak a beállítottósága megszünteti a filozófiai beállítottóságot, vagy legalábbis gyengíti. Az esztétika egyfajta megismerés, amelyben benne rejlik az a jellegzetes tendencia, hogy tudománnyá váljék, s e megismerés tárgya nem más, mint a tárggyal való belső azonosulásnak és a látomásnak az állapota. Igaz, hogy nem kizárólag ez a kettő a tárgya, hanem az is, mire vonatkozik, tehát a szép; de ez a kettő mindenképpen tárgya.” Nikolai Hartmann, *Esztétika*, Magyar Helikon, 1977. 7–8. Bonyhai Gábor fordítása
- 19 Wolfgang Harich, Nicolai Hartmann, *Leben, Werk, Wirkung*, Königshausen&Neumann, Würzburg, 2000. 30.
- 20 Wolfgang Harich, i.m. 34.
- 21 „Amikor aztán az ötvenes évek elején szemináriumát ténylegesen megkezdte, az nyomban óriási feltűnést keltett. Nemcsak személye miatt, de mert akkora a jelentős előadók egy részét letörölték a katedráról. A történelmi materializmus jegyében fogant új nézetek pedig nem voltak igazán népszerűek. Az új csillag –

- ő is kemény viták keresztjében – a száraz és nehézkes Lukács György volt, amúgy okos ember, de unalmas, mint a bűn. Mármost ebben a helyzetben érkezik egy nagyszerű ember, aki szabadon és lendülettel prelegál, és pedig nem szöveget mond minden megkötés nélkül. A háborúban állítólag elveszett Esztétikáját fogalmazta akkor újra, és arról is beszélt. Még hozzá érzékletesen, mert széptani nézeteinek középpontjában az érzéki szép állott, és ezt akarta ő a gyakorlatban is megjeleníteni. [...] Nagy személyiség volt egy elszemélytelenítésre törekvő korszakban.” Lukácsy András, *Fogd fel jéteknak*, 1379–1380.
- 22 Füst Milán, LIM, 486.
- 23 ld. Schein Gábor, *Nevetők és boldogtalanok*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2006. 192–197.
- 24 Füst Milán, LIM, 19.
- 25 Füst Milán 1922 novemberében és decemberében Németországban időzött. Naplójából tudjuk, hogy fő programja a múzeumlátogatás volt, amiről kissé túlzónak tűnő adatokkal számol be: „Így aztán mindennap múzeum: négy-öt-hat óra naponta, nehéz bundában, állandóan fellelé bámúlva tehát két nap múlva már megmerevedett nyakkal, – huszonöt-harminc kilométert járva be a termekben egy délelőtt, – halálos fáradtság! Kiszámítottam, hogy Berlinben, Hamburgban, Lipszében és Drezdában harmincezer műtárgyat néztem meg egy hónap alatt s ebből tizenhatszázalékát alaposan. . . s a németek és hollandusok: Gossaert–Mabuse, Flemal, Rogier van der Weyden, Cleve, Verelst, Memling, Koninck, Gelder, Fabritius. . . s a halhatatlan Brueghel” Füst Milán, *Teljes Napló*, Fekete Sas Kiadó, Bp., 1999. I. 783.
- 26 Füst Milán, u.o.
- 27 Az írott változat szerkezete és retorikai fogásai is a szóbeli elhangzás elsődlegességére utalnak.
- 28 Füst Milán, LIM, 183.
- 29 Füst sajnos semmivel sem volt megértőbb a modern európai regény fejleményeivel kapcsolatban, mint Lukács György, vagy a későbbi marxista irodalomkritika. Mivel olyan lehetőséghez, amilyenhez Füst Milán jutott 1947-ben, sokáig nem jutott egyetlen olyan irodalmár sem, aki kritikusi viszonyban volt a kor uralkodó esztétikai gondolkodásával szemben, nagy jelentőségű lett volna az egész magyar irodalom számára, és művének hatását is jelentősen növelhette volna, ha megértőbbnek bizonyult volna, és érvényes javaslatokat tudott volna tenni Proust vagy Joyce olvasására, akikről közismerten rossz véleménye volt.
- 30 „Azt szokás mondani a regényirodalom napjainkban szökött virágába, ma éli virágkorát. Épp a romlását jelölik meg aranykoraként, viszont ez természetes is. Sohasem írtak még annyitestes, nagy regényt, mint mostanában. Minden elbeszélő kötelességének érzi, hogy évenként egy-egy nagy regénnyel gazdagítsa vagy szegényítse a világ művészi termelését – tessék megérteni: egy-egy dómmal évente. Amiből a világirodalom egyik legnagyobb elbeszélője, Tolsztoj Leó csak hármatot tudott létrehozni hatvanegynéhány éves írói pályafutása során. Az ember leül és pszichológizál, és persze még modernebb terminológiával, mint ahogy Dosztojevszkij tette gyenge műveiben.” Füst Milán, LIM, u.o.
- 31 Füstnek a pszichoanalízishez fűződő általános viszonyát tekintve egyetérthetünk Hárs György Péter értékelésével: Füstöt úgymond erőteljesen „meggyúrta a pszichoanalitikus centrifuga. Ennek legfőbb okát abban látom, hogy nem az analitikusokkal együtt, hanem velük párhuzamosan gondolkodott. Rendhagyó témafővetéseinek rendhagyó feldolgozásához pedig akár szövetségesre is találhatott volna a pszichoanalízisben az akadémikus pszichológiával szemben, s talált volna is talán, ha nem érintett személyesen betegként. Így viszont csak a sérthetősége erősödött – nem tudván megbékélni a nem egyenrangú orvos-beteg viszonytal, főlényes kioktatásként élte meg az analíziseket, személyes vitaként a személytelen elméleteket. Kritikái és egyetértései oka végső soron ugyanaz volt: sem ő, sem pedig a pszichoanalitikusok nem vették észre, hogy – akárcsak Groddeck vagy Karinthy – másfajta lélekfogalommal dolgozott.” Hárs György Péter, *Határesetek – közelítő távolodók*, Ignatus, Krúdy, Füst és Karinthy, Kaleidoscope, 2014. 9. 279.
- 32 „Füst Milán a pszichoanalízisben olyanfajta pszichológizálást látott, amely a teóriák tömkelegével halálra ítélteti az alkotói fantáziát. Tehát mint művész és mint esztéta a művészet öröngyalaként védte az irodalom hagyományos értelemben vett forma fogalmát, amely az ábrázolás, a 'jelenítés' révén közvetetten tartalmaz információkat a lelki jelenségekről, de nem úgy, hogy az egy pszichoanalitikus esettanulmányához hasonlít, amely tudományos diskurzusával kikapcsolja az irodalom ősi funkcióját, az érzelmezőkövetítést.” Szabó Tímea i.m. 114.
- 33 „Mert nem a puritanizmus, sem a becsületesség, egyik sem a művészet dolga, hanem mindenekelőtt és mindenekelőtt az étellejesség, és ezáltal a szépség!” LIM, 187.
- 34 „Ulysses: bizony, habarék ez a javából. Romain Roland: émelgyés és habarék. Werfel – belgiumi könyv – csupa émelgyés és csupa habarék.” Füst Milán, *A feleségem története*, Fekete Sas, Bp., 2000. 361.
- 35 Füst Milán, LIM, 180.
- 36 Füst Milán, LIM, 306–308.
- 37 Weöres Sándor 1935. április 21-én kelt, Füst Milánnak szóló leveléből kiderül, hogy a szexualitás megélésével kapcsolatban Füst tanácsokat adott a fiatal költőnek, akit akkor még személyesen nem ismert. Ráadásul az első levélváltásra mindössze két héttel azelőtt került sor, hogy Füst ilyen intim témára terelte a szót. Ld. Weöres Sándor, *Egybegyűjtött levelek*, Pesti Szalon, Bp., 1998. II. 224–225.
- 38 „Már látom is magamat egy síkatoron átfutni a rohadt krumplik elől, amelyekkel öreg hátamat akarják majd elborítani az üldözők, vagyis azok, akik e könyvemre átkot kiáltanak. S kik azok? Úgyszólván mindenki, aki álmaid jobban szereti a valóságnál, – no lám! egész kedves emberek ezek, nem is volna szabad rájuk olyan nagyon haragudni. Csakhogy viszont csupán egyik oldalukon kedvesek, az a baj, a másikon képesek szárnyúségeket is végbevinni és tönkretenni serdülő lányai, valamint fiaik életét. . .” Füst Milán, *Szexuál-lélektani elmékedések* (A továbbiakban: SzLE), Helikon, Bp., 1986. 7.
- 39 „Aki tanulni akar, az tanuljon e könyvből annyit, amennyit tud” Füst Milán, SzLE, 9.
- 40 A cicisbeo 17. századi itáliai intézményéről a *Szexuál-lélektani elmékedések* is említést tesz. Vö. Füst Milán, SzLE, 15., 71.
- 41 A *Szexuál-lélektani elmékedések* zárszava hivatkozik Hábi-Szádira, ami szintén bizonyítja, hogy a két szöveg egymás közelében keletkezhetett.
- 42 Füst Milán, SzLE, 57.
- 43 „Ki az, aki igazán »szublimálni« képes? Véleményem szerint senki. Mert a nemiség követelményeit megszüntetni, vagy elhárítani, elhallgattatni se testi, se lelki munkával nem lehet, oly mértékben követelők.” Füst Milán, SzLE, 55. Van persze ellenpélda is. Karl Adlerre például egyetértően hivatkozik a könyv 63. lapján.
- 44 Füst Milán SzLE, 65.
- 45 Füst Milán, SzLE, 56.
- 46 Füst Milán, SzLE, 74.
- 47 Friedrich Schiller, A fenségesről, in: Uő. *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz, Bp., 2005. 244.
- 48 Friedrich Schiller, u.o.
- 49 idézi: Jean Stengers, Anne van Neck, *Masturbation: the history of the great terror*, Pilgrave Macmillan, 2001. 133.
- 50 Füst Milán, SzLE, 81–82.
- 51 „Mert a nem-mechanikus, a képzelgések útján létrejövő onánia mi volna egyéb, ha nem éppen ez: nem valóságosan átélni valamit, hanem képzeletben. [...] És melyik az a tiltakozó, csodálatosan tisztalelkű farizeus, aki ezt még sohasem tette meg életében? [...] Az álmodozás, képzelgés gyönyöreiről mindenki tudja, hogy egy idő után milyen üresen és terméketlenül

- hatnak s hogy aránylag milyen gyorsan okoznak csömört.” Füst Milán, *SzLE*, 77.
- 52 Egy nőtől idézve hangzik el: „Ezek a hülye férfiak nyilván azt képzelik, hogy nekünk, asszonyoknak e téren egészen más, sokkal finomabb, vagy átszellemültebb szükségleteink vannak, mint nekik, ahelyett, hogy végre egyszer s mindenkorra tudomásul vennék, hogy szükségleteink ugyanolyanok, mint az övéik, hogy nem másra, hanem igenis ugyanarra, vagyis a koituszra vonatkoznak és időnként épp olyan sürgősek, ne de olyannyira, hogy már-már szinte mindegy is, hogy ki az, akivel az asszony ölelkezik.” Füst Milán, *SzLE*, 107.
- 53 „Így végződik Tuszunnak, a kardkovácsnak elbeszélése a két pap előtt Szein-Alazmánról, az elképzelt angyalról. [...] Lehet, hogy egy más alkalommal majd még feleletükről is szólni fogok, fiam, – mondá a mágus fiának. Mert ne feledjük, mindezt Hábi Szádi mágus mesélte fiának, Tahtúrnak, tanításképen, mert azt akarta, hogy ő is mágus legyen.” Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 80.
- 54 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 36.
- 55 Rónay György, *Az olvasó naplója*, Vigilia 1969. 11. 772.
- 56 Veres András, „Ez mind én voltam egykor”, in: *„Semmi sincs egészen úgy”*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Fekete Sas, Bp., 2013. 85.
- 57 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 143.
- 58 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 8.
- 59 Veres András, i.m. 86.
- 60 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 16.
- 61 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 80.
- 62 pl. Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 88., 121.
- 63 Füst Milán, 385.
- 64 pl. Jusszuf ibn Muluk Lokman dervissel beszélgetve egy khartumi gyerekről tesz említést, aki körme alól egy kukacot kihúzva azt kérdezi anyjától, tudja-e ez kukac, hogy ő egy undok kukac. Az anyja azt feleli, azt csak az ember tudja magáról, hogy kicsoda. Kisvártatva Jusszuf ibn Muluk azt állítja, hogy ez a fiú valójában ő maga volt egykor. „Ez a fiú én voltam. Akkor te még a porban játszottál Lokman.” Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 126.
- 65 Az Ezeregyéjszaka meséit Genette is a metalepszis alkalmazásának klasszikus példái között említi. Gérard Genette, *Metalepszis*, Kalligram, Pozsony, 2006. 12.
- 66 A metalepszis alakzata Genette szerint összeköti a szerzőt és a művét, tágabb értelemben pedig valamely reprezentáció létrehozóját és magát a reprezentációt, de nem abban a közvetlen, a fikcionalitás sajátágaival nem számoló módon, ahogy az alteregó fogalmát érthetjük, ellenkezőleg, a metalepszis genettai fogalma ezt a viszonyt a fikcionalitás alapvető alakzataként a narratív viszonyokba ágyazottan látta. Gérard Genette, i.m. 11.
- 67 Gérard Genette, i.m. 22.
- 68 Amíg a *Szexuál-lélektani elmékedésekről* joggal mondhattuk el, hogy respektálja a női szexuális tapasztalatokat és igényeket is, addig az *Ez mind én voltam egykor* kizárja a nőket a gondolkodás, a bölcsélet birodalmából. Az elbeszélőként fellejtett szereplők és hallgatóik között egyetlen egy nő sem akad.
- 69 Veres András, i.m. 90.
- 70 Schein Gábor, *Messze áll mindenkitől? Füst Milán költészetének helyzete a 20. századi magyar irodalomban*, in: *„Semmi sincsen egészen úgy”*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, 49–64.
- 71 „De ha azt hallom, hogy Hitler kitoré a nyakát. . .” Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 47.
- 72 Ld. erről Schein Gábor, *Pozíció nélküli szerepek. Füst Milán és a politikai hatalom viszonya, 1945–1963*, It 2013. 2. 238–264.
- 73 Vö. „az élet rendje, a világ rendje emberi értelemmel fel nem fogható” Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 46., „Kiderült, hogy van itt logika is a világ rendjében, de be van ágyazva valamiféle sokkal hatalmasabb princípiumba, amely viszont nem logika.” Füst Milán, u.o. 57.
- 74 „. . . az emberi élet inkább káprázat, mint valóság, vagy ahogy a hindú selyemszövő mondta, merő irracionális” Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 65., „. . . az emberi élet tragikumához hozzátartozik az is, hogy sokkal többet képes tudni, mint megismerni.” Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 62.
- 75 „Aki meghalt, az saját lelkét tekintve sohasem élt. Aki meghalt, az halálának első pillanatában már mintha az örökkévalóság óta lenne halott. A halálunkhoz tehát nekünk élőknek nem lehet közünk.” Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 76.
- 76 Vö. Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 85.
- 77 u.o.
- 78 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 201.
- 79 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 179.
- 80 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 181.
- 81 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 258–259.
- 82 „Ezzel szemben a praktikusok, mondom, a hazugságot dicsőítik s ebben némelyek odáig mennek el, hogy szinte már élvezik a hazugságot, ennélfogva csupa hazugság minden szavuk, az egész életük.” Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 193.
- 83 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 332.
- 84 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 339.
- 85 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 350.
- 86 Füst Milán, *Ez mind én voltam egykor*, 7.

Schein Gábor (Budapest, 1969): költő, író, irodalomtörténész. Az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tanára. Legutóbbi kötetei a Kalligramnál: *Megőlni, akit szeretünk* (2013), *Svéd* (2015).

„A barátság, kedveseim, visszafojtott sírás”

„A philia a túlélés lehetőségével kezdődik, s a túlélés a gyász másik neve.”

Péterfy Gergely:
Kitömött barbár
Kalligram, Budapest, 2014

Péterfy Gergely regényének, a *Kitömött barbár*nak visszatérő képe, ahogyan Török Sophie, a bécsi természettudományi múzeumban megnézi férje, Kazinczy Ferenc egykori barátjának érdekességként kitömött holttestét. S az afrikai Angelo Soliman a fekete testében egyszerre meglátja saját és férje történetét is: „ahogy végül ott álltam a Természettudományi Múzeum tetőtéri raktárában, szemben fekete testtel, amely a vörös szekrény izzó mélyéből lépett felém, már tudtam, hogy önmagam előtt állok. (A kitömött barbár, 448.)” A szinte refrénként működő fejezet – felütekből (Ahogy álltam a Természettudományi Múzeum tetőtéri raktárában) ki-világlanak a regény idegenségükben közös sorsai.

A *kitömött barbár* különös helyen áll a fikció és referencialitás között. Péterfy Gergely az egész feldolgozott korszakról sokat tud: doktori értekezése is ezzel a témával foglalkozott. még ez az elborzasztó kultúrtörténeti érdekesség egy olyan történelmi és művészregény alapja lett, amelyben csupán kiindulópont, Barthes-tal szólva valóságfektus az alaptörténet. Péterfynél, ahogyan Borges kvázi – referenciális novelláiban a história dokumentaritása azért fontos, mert innen indulhat el a regény, melynek már nem kell tiszteletben tartania a tényeket.

Péterfy regényt ír, nem korrajzot, így nem a tények törvényeit, hanem a tények szellemét kell tisztelnie. A kortársak szerint Kazinczy egyáltalán nem olyan volt, amilyennek Péterfy leírja, és Angelo Soliman természetesen nem hagyta Kazinczyra a bőrét. De miért is lenne ez baj vagy tévedés?

A *kitömött barbár* Kazinczy – figurája egyszerre alterego és ars poetica: az életben tébláboló antihős. Már a *Bányató* felütése is azt mutatta, Péterfynél mindig is a félreértett illúzióik tették tönkre a hősokeket: „Azt hiszik fürödni jönnek, mert nem tudják, hogy megfulladni.” (*Bányató*, 5. old.) Ám Kazinczy helyzete annyiban bonyolultabb, hogy az ő a magyar irodalom héroszaként úgy érti félre a világot, hogy közben a félreértett világgal szemben megteremti a sajátját. Szerb Antal szerint „Kazinczy, Kölcsey, Szemere európaiságuk önfeláldozó és megható hangsúlyozásával, kényeskedő finomságukkal kicsiny sziget maradtak – sziget, amelyen Kazinczy jól érezte magát abban az illúzióban, hogy kontinens.” (Szerb Antal: *A magyar irodalom története*, Magvető, Budapest, 1972. 243. old.) A *kitömött barbár* megannyi lehetséges olvasata között különösen fontos a művészregény. Péterfynek már a *Félelem az egértől* című első kötetében is szerepelt az etika és az esztétika szintjeit összeütköztető novella. A *költő és gyilkos* ironikusan megidézi az ambivalens személyiség létezését tagadni igyekvő Csergheő Géza-tanulmányt, miszerint ha Listius „egy személyben lett volna költő és gonosztevő, nem írt volna szép költeményt Szűz Máriához, gonosztevők ugyanis ilyesmit nem tesznek.” (*Félelem az egértől*, 73) A *kitömött barbár*ban azonban párhuzamossá válik esztétika és etikai viszonya. Kazinczy minden tekintetben fellelte áll az őt folyamatosan idegennek tekintőknél, legyen szó a kelet – magyarországi családjáról vagy a bécsiekről. De az elsődleges narrátor Török Sophie és a címszereplő Angelo

Soliman sem véletlenül művész és idegen egyszerre. Péterfynél a művészet világtérítő igénye és a valódi világban érzett idegenség feltételezi egymást. Ez az oka annak, hogy a szinte tökéletes Solimant a világ nem képes befogadni: „A hangja mélyen zengő volt, lágy, puha és telt: erőteljes bariton, melyet csak egy leheletnyi reszelősség tett opálóssá. Aztán a beszélgetést latinul folytattunk, amiből ő franciára tért át. Igyekeztem lépést tartani, és közben szégyenkezve figyeltem, milyen magabiztosan járatos ebben a nyelvben is. (91. old.) Az emberi tökéletességet a művészet” teljesíti be: ez a különösen szép férfi, akiről azt mondja a regényben Kazinczy, hogy a „nyolcvanas években nem lehetett úgy elmenni Bécsben egy jobb társaságba, hogy ne került volna szó a fekete szabadkőművesről, a tudós szecsenről, a főhercegi mórról, aki afrikai királyfi létére rabszolgaságba jutott, aztán jó szerencsésének és eszének segítségével kora legműveltebb, legjobb embereinek elismerését is kivívta.” (86.), egy festményen lesz a legtökéletesebb: „Annyira szép férfi nézett róla a szemlélőre, hogy Angelót akár e miatt is előnthez volna a szegyen: sokkal vonzóbb lett a képen, mint amilyen a valóságban volt.” (349.) Ugyanakkor Soliman alapvető élménye az idegenség is: „ő maga az ellenség, az állat, az idegen.” (168.)

Péterfy Gergely korábbi munkái, a *Félelem az egértől* (Liget könyvek, 1994), a *B-oldal* (Palatinus, 1998), *Bányató* (Új Palatinus, 2004), és az eddigi legnagyobb visszhangot kiváltó *Halál Budán* (Kalligram, 2008) után a *Kitömött barbár* hozta meg szerzőjének az átütő sikert. És ennek nem csupán a tehetség mellé megérkező tapasztalat az oka. A *kitömött barbár* egy folyamat részeként összegzi az eddigi könyveket: a történetmesélés erejét és az írás folyamatának ábrázolását, az előbeszéd olvashatóságának és a történelmi távlatnak a keveredését; ugyanakkor a történelem és a történelmi regény árnyékában rátálat a jelenen túl a múltat is meghatározó idegenségérzetre.

A *kitömött barbár*t olvashatjuk történelmi regény – allúzióként, művészregényként, de akár a Török Sophie – Kazinczy együttélést a feleség nézőpontjából elmesélő nőregényként is.

Ám mindegyik megközelítésben több idegenségérzettel találkozunk. Az első szinten találhatóak a másik embert nemzetiség, vallás, viselet alapján megkülönböztető idegenség – tapasztalatok, amelyeket az európai tolerancia éthosza a Biblia és a felvilágosodás szellemében egyaránt visszautasít. És az idegenségre ez az erkölcsi alapon történő visszautasítása teszi lehetővé, hogy sem a Gondviselést sem a rációt ne kelljen megkérdőjeleznie.

A kitömött barbár ezen a szinten felülemelkedve a lét traumatikus élményeként és a létezés alapvető lényegeként mutatja be az idegenséget. Az idegenség-érzés magasabb fokát ugyanis a másik elfogadása, a szeretet sem számolja fel, sőt talán az teremti meg. Péterfy regényében a szeretet különböző fajtái úgy szülnék idegenséget, hogy közben maga a szeretet is az idegenség tapasztalatában jön létre: senki nem magányos, de mindenki idegen. Arra, hogy a fekete bőrű, jóllehet európai műveltségű Solimán ugyanúgy idegen a felvilágosodás császárvárosában, ahogyan a művelt magyar Kazinczy is annak érzi magát Bécsben, még rá lehetne húzni az idegenség első kategóriáját. Ám Solimán sohasem boldog, Török Sophie a házasságában sem talál otthonra, s Kazinczy családja körében, Bécsben és Kelet-Magyarországon egyaránt otthonatlan. *A kitömött barbár* az emberi otthontalanság könyve.

Az emberi otthontalanság és természetesen a feloldási kísérletek, melyek közül a barátság a legfontosabb. Péterfy már a *Bányatóban* és a *Halál Budánban* is előlegezte a végzet és barátság együttes tematizálását: „De akár hogy is, végül megtörtént, aminek megtörténte bár szinte felháborítóan különös, mégsem egészen váratlan: a lelkek helyet cseréltek. Egyik pillanatról a másikra az ő testébe az én lelkem, s az enyémbé az övé költözött.” (*Halál Budán*, 62.) Sőt, még *A kitömött barbár* egyik legalapvetőbb metaforája, a sajátnak érzett idegen test, s az így sejtetett másik én is felbukkan: „Michele igencsak vonzó bőrébe bújva, ebből az ideiglenes olaszbástyából saját korábbi testem régimódi erődjé visszatetsző is volt meg szeretnivaló is, ijesztően új, s ugyanakkor véstérhesen ismerős: mintha az ember hajnali sétája közben egy megpörkölő-

dött, kifcamodott angyalra bukkanna a mezőn. Mindig tudta, hogy ez lesz, és sohase hitte volna, hogy megtörténik. Hívjon orvost? Ássa el? Vigye haza? Tömje ki? Főzze meg? Ilyen pillanatokban alighanem az azonnali halál az egyetlen helyes döntés. Oda, melléje halni.” (*Halál Budán*, 62.)

Péterfy 2014-es regénye két saját idegensége által meghatározott ember barátságának története. Hiszen Bécsben szinte egyre megy, hogy az ember barbár néger, aki „végső soron mégsem más, mint egy emberi ruhába öltöztetett, beszélni és számolni megtanított majom. Egy vásári mutatvány, hercegi dísz tárgy, amelynek megvan az a különleges, bár felesleges tulajdonsága, hogy önmagán is tud csodálkozni.” (340) vagy barbár magyar: „Kitört körülöttük a röhögés, amit az apa már nem tűrhetett tétlenül. (...) A prémes kuruc süveg újra messzire repült, egy cselédlány felkapta, és amint a tulajdonosa utána akart kapni, már át is dobta valakinek. Az apja tehetetlen dühében felordított, erre még hangosabban, még fesztelenebbül tört ki körülöttük a nevetés. Barbár magyarok!, vetette oda a tűzfoltos arcú, a kék köpenyes pedig egy jól irányzott köpéssel telibe találta a fiú csizmáját.” (237)”

Bécsben, ahogyan bárhol a világon, az a barbár, akiről messziről lát szik, hogy idegen. Ám a fekete bőrben vagy a magyaros mentében érzett idegenség nem csupán külsődleges. A fiatal Kazinczyban is általános emberi léthelyzetként rögzül az idegenség tudatának és az azonosulása vágyának együttese: „Ferenc ekkor határozhatta el, hogy azt az elviselhetetlen megalázottságot, amelyet az alacsonyabb rendűsége okoz, nem úgy fogja legyőzni, hogy külsőleg a németekhez hasonul, hanem azzal, hogy belülről szünteti meg azt az üregességet, amitől fogást találhat rajta a megvetés – hiszen épp a barbárság vádja azért érinthet olyan fájón, mert maga is saját barbárságától rettegett a legjobban.” (239)

A barátság a rettegett saját barbárság felfüggesztése. Annak a reménye, hogy létezik olyan másik ember a világban, akivel eltűnik és megszelídül az én idegensége, méghozzá úgy, hogy a személyiségek nem eltűnnek, hanem megerősödnek ebben a kapcsolatban? Kant

szerint a „barátság (tökéletességében tekintve) két személy egyesülése ugyanazon kölcsönös szeretet és tisztelet révén.” Ám a barátság Péterfy regényében nem annyira két ember érzelmi kapcsolata, mint a magányos alkotófolyamat kiindulópontja. Jóllehet a valóságban négyszer- ötször találkoztak, a regénybeli Kazinczy számára ezek a találkozások a személyiségfejlődés egyik legfontosabb összetevőjévé válnak: „Ekkor utaztam huszonévesen először beavatottként Bécsbe, és ekkor kezdődött el a mi barátságunk Angelóval.” (353). Péterfy világában a barátság egy olyan elbeszélés alapja, mely maga is az elbeszélés során jön létre, az írásban nyeri el a lényegét. Sőt, mintha a barátot magát is az írás teremti meg. A barát a másik én, az az én, akit magának és részben magából alkot meg az ember.

Radnóti Sándor szerint a „barátság szociális: a társadalomban/társaságban való részvétel elemi formája.” *A kitömött barbárban* a szabadkőművesek titkos társasága viszont a barátság paródiája csupán, hiszen a barátság érzelmé helyett annak intézményét, a barátság személyiségépítése helyett a hamis identitás személyiségrombolását példázza. A célja nem a szeretet, hanem a hatalom, ráadásul az illuzórikus hatalom: „Born egy bonyolult ábrát mutatott körbe, amelyen azt szerkesztette ki, hány év alatt lehet elfoglalni a különféle kulcspozíciókat, és hány év kell ahhoz, hogy az élet minden területén erőszak, vérontás és rombolás nélkül megvalósítsák a terveiket. 1810-re minden mutató elért a tökéletesség tartományába: addigra sem egyház, sem nemesség, sem jogegyenlőtlenség, sem adózási különbségek nem lesznek sehol, Európa egyik országában sem, ergo a háborúknak sem lesz értelme. Újabb ötven év, és az egész világot az ésszerűség, az igazságosság és a testvériség elvei alapján lehet berendezni. Angelo nem értette, hogy mi keresnivalója van ebben az egészben.” (345) A titkos társaság csupán a barátság illúzióját mutatja fel, a világlátás egysége nem teremt érzelmi azonosítást. Annál jobban kiemeli viszont annak a két embernek az idegenségét, akiknek saját magukkal van a legnagyobb bajuk: „Amibe ő avatott bele, az volt a valódi beavatás és a valóban tit-

kos társaság. Amikor a barbárt beavat-
ta a sorsába az idegen.” (435)

Az idegen az, akin látszik a mássága.
A barbár az, aki nem ismeri a szokások-
kat. S amikor Soliman Kazinczyra hagy-
ja az idegenséget jelképező fekete bőrét,
az idegenség és a barbárság összekap-
csolódik: „A november hónap huszon-
egyedikén elhunyt Angelo Soliman úr,
nyugalmazott házitanító önre ruház-
ta... Hágelin úr kétségbeesetten nézett
körül, de a kocsiszínen nem volt senki,
aki segíthetett volna rajta. Kinyögte
hát, összehunyorított szemmel, fogain
át sziszegve: *a bőrét.*” (425)

A barátság a veszteség lehetőségé-
vel kapcsolódik össze, amelyet egy-
edül a műalkotás által megalkotott idő
képes felülírni. A philia – mondja
Derrida – a túlélés lehetőségével kez-
dődik, s a túlélés a gyász másik neve.
Péterfy regényében Kazinczy erkölcsi
kötelességének tartja, hogy továbbél-
tesse barátja emlékét, ám paradox mó-
don ugyanúgy kiállítási tárggyá változ-
tatja a fekete herceget, ahogyan a Mú-
zeum. És miközben saját részévé teszi
Solimant, saját idegenségének tükre-
ként Kazinczy nemcsak megőrzi, ha-
nem meg is alkotja Angelo Soliman
történetét: „utolsó üzenetével, beszél-
getésünk utolsó, szavakkal már befe-
jezhetetlen befejezésével ugyanazt tette,
amit addig a szavaival: rám hagyta
örökül a sorsát, s most sorsának utol-
só fordulatával teste utolsó átalakulá-
sának tanújává avatott.” Ám az em-
lék emlékművé válik, s a Kazinczy ál-
tal mesélt történet rádermed a halott
Solimanra: „végignézhetem, hogy vá-
lik a testéből szobor. A test, amely já-
tékszerből apatest, apatestből ikon lett,
most azzá vált, ami a legvégű lényege
volt: a botrány.” (427-428)

Török Sophie a bécsi természettu-
dományi múzeum padlásán egy halott-
nak beszél egy másik halotról. A kitö-
mött test csak apropó arra, hogy Tö-
rök Sophie elgondolkodjon barátság-
ról, szerelemről, életről, halálról. És
a női sorsról. Mert *A kitömött barbárt*
nőregényként, de az egyik első magyar
nőíró érzelmeit elmesélő, meglehető-
sen összetett művészregényként is le-
het olvasni. Angelo Soliman Kazinczy
és Török Sophie történetét is megha-
tározza: „Ő bármit tesz, maradni kény-
telen, nem hagyják eltűnni, nem en-

gedik elenyészni. Így lett Angelo teste
ikonná.” (348.) Az értelmezendő ikon-
nak a megértés közösségéből és az ide-
genség elhatárolódásából adódó fele-
más helyzete a többiek világlátását is
meghatározza, s akár művészi program
is lehetne: „Hamar megtanulta, hogy

milyen ellentétes érzések laknak az em-
berekben, és azok milyen gyorsan tud-
nak váltakozni. Tudta, hogy változik
a félelem agresszióvá, a gyengédség ke-
gyetlenségé. A külseje minden embert
jellemé és temperamentuma végső ha-
táráig ajzott, s így, miközben veszély-
nek tette ki magát, amikor találkozott
velük, hamar meg is ismerhette őket:
előtte képtelenek voltak színészkedni,
mert eszükbe sem jutott, hogy szükség
lenne rá. Angelo előtt nem kellett rejtő-
zködniük, nem kellett alakoskodni-
uk, nem kellett óvatos táncot lejteni-
ük, ameddig kiderül, ki az a másik és
milyenek a szándékai, barát vagy ellen-
ség, s abból is melyik fajta az ezerfo-
kú skálán, nem. Angelo esetében vég-
telenül egyszerű volt a helyzet: ő maga
az ellenség, az állat, az idegen.” (169)

Ahogyan már szóba került, az ide-
genség nemcsak bőrszínhez vagy vise-
lethez köthető. Vannak a kívülállás-
nak másféle megnyilatkozási formái
is. A *Kitömött barbárt* Kazinczy kortár-
sainak a regénye is. Azé a nemzedéké,
amelyik hitt egy felvilágosultabb kor
később illúzióinak bizonyult eszmé-
iben, s fiatalsága ezeknek az eszmék-
nek a felívelésével, öregedése pedig az
eszmék bukásával járt együtt. A hat-
vanhétben született Péterfy nemzedé-
ki regényét olvassuk. Aki kilencven-
ben volt huszonéves, ma ugyanazt érzi,

amit Soliman érezhetett Hebenstreit
kivégzésekor: „a bécsiek nem értet-
ték, mit akar ez a szerencsétlen félnó-
tás a szabadságtól, nem értették zava-
ros közgazdasági fejtegetéseit, és a pe-
riódusokat záró felkiáltás: *halált a ki-
rályra!*, inkább csak derültséget keltett.”
(361) Az illúziók elvesztése és a bioló-
giai öregség között az ember kényte-
len szembenézni azzal, hogy hibának,
de legalábbis feleslegesnek bizonyultak
fiatalkori illúziói: „Minden cseleke-
detünket ahhoz mértük, hogy milyen
messzire rugaszkodunk általa a barbár-
ságtól, s az a remélt publikum, amely
a jövőből figyel bennünket, mire tap-
sol, s mikor kezd unatkozni.” (362)

A regény nem az illúziótól a dezillú-
zióig tartó úton halad, hiszen Angelo
Solimannak a bécsi Természettudo-
mányi Múzeum tetőtéri raktárában ál-
ló kitömött teste már egzotikumként
sem tarthat érdeklődésre számot, hi-
szén nem a kiállítóterben áll. Ám az el-
vesztett illúziókat is meg kell őrizni oly-
kor. A regény végén Török Sophie azért
öli meg a haldokló Kazinczyt, hogy ne
a cselédjétől, Nagy Maristól született
saját törvénytelen fia kövessen el apa-
gyilkosságot: „A tenyerem a szájára
és az orrára szoritottam, és úgy hagy-
tam percekig, ameddig a tekintete meg
nem nyugodott. Csak akkor eszmél-
tem rá, hogy odakint már percek óta
tart az ordítózás. Csörrenve tört be az
egyik ablak, és egy nagy kődarab gör-
dült a szoba közepére. Nem éreztem fé-
lelmet. Kinyitottam az ajtót, kiléptem
a fáklyákat tartó parasztok elé, és meg-
kérdeztem, mit akarnak. Egy nagyda-
rab, zengő hangú férfi lépett elő. Nem
olyannak tűnt, mint aki évek óta éhe-
zik. Meglendült a keze, hogy lekapja
a kalapját, de félúton megállt a moz-
dulat. Az istentagadó sátánimádó sza-
badkőművest akarják, mert miatta van
a kolera. Egy szuszra, hibátlanul mon-
ta ki a szót, látszott, hogy nem először
van a száján. Mondja meg neki, hogy
a Nagy Maris fia vagyok. Tudni fogja az
úr.” (446) Ha Török Sophie nem ölné
meg, Kazinczy megtudná, hogy min-
den elveszett, amiben hitt egy életen
át. A cselédlányokon a feudális joga-
kat gyakorló földesúr, a társadalmi kü-
lönbségeken átlépő reformer, a szabad-
gondolkodó és az apa egyszerre szenved
vereséget. S a hozzá legközelebb álló

Török Sophie, aki ténylegesen megöli, egyben meg is védi attól, hogy lássa illúziói szertefoszlását: „A nevem Sophie. Azt jelenti: Bölcsesség. Az apám alkimista volt. Augusztus huszonharmadikán megöltem a barátod, Kazinczy Ferencet.” (18)

Péterfy regényének külön erénye, hogy megkísérel kitörni az irodalmi karanténból. Kritikusként értő érzékenységgel lehetne az egymásba épülő narratív struktúrákat ecsetelni. Ám Péterfy határozottan kikacsint az ítések felé, de az olvasót tartja szem előtt. Jól mutatja ezt, hogy miközben a regényszerkezet a posztmodern narrációs eljárásokról mindent tudó poeta doctus mutat, s a történetekbe ágyazott történetek a felvilágosodás és a romantika

határán is bevett megoldásnak számítottak, a *Kitömött barbár* olvasmányos és közönségbarát akar lenni. Amit a világról gondol, azt történetek formájában mondja el. Nem analizál, hanem mesél, s a mesélés folyamatát tudatosítja ugyan, de az önfeledtségét nem veszi el. Ám éppen ez válik csapdává: kissé hosszú a könyv. Szinte minden monológ rövidebb lehetett volna. Még akkor is, ha a tudatosnak tűnő téma- és korszakválasztás nem kevés háttérmeretet igényel, és a magyar felvilágosodás rengeteg párhuzammal bír a jelent illetően is. Péterfy kétszeresen is lebontja a korszak iskolai oktatásból ismert sztereotípiáit: egyrészt a mindennapokba helyezve Kazinczy és Török Sophie alakját, az anyagi gondok

és a szexuális szokások bemutatásával szükségszerűen deheroizálja a magyar klasszicizmus legismertebb házasságát; másrészt a felvilágosodás illúzióiban és azok visszavonásában saját reményeit és kiábrándulásait láthatja az olvasó. Az Elbától nyugatra ennyi már elég lenne a sikerhez: jól mutatja ezt *A világ felmérése* Daniel Kehlmannról. Itt Bécsből keletre a szakmai visszhang és a belvárosi könyvesboltok sikerlistái már megvannak. A valódi közönségiskert pedig az idő dönti el. ■ ■ ■

■ **Horváth Csaba:** kritikus, irodalomtörténész. Kutatási területe a regényelmélet és a kortárs magyar irodalom. Háy János monográfiája a Kalligram Tegnap és ma sorozatában tavaly jelent meg.

MÉSZÁROS ÁBEL

Nagy várakozások + szép remények = „TISZTA” CSALÓDÁS

■ A „Nagy (Fehér) Amerikai Regényíró”. Hazánkban is népszerű kortárs amerikai író. Az író, aki kikoszarozta Oprah-t. Luddita és madarász? A legnagyobb élő író? A Chipotle gyorsétteremlánc üdítőspoharainak új Coelhoja?

Gondolom, sokan kitalálták kiről van szó: az alábbi hívószavak mind a jeles kortárs amerikai regényírót, a tavalyi Könyvfesztivál sztárvendégét, vagyis Jonathan Franzen-t jellemzik. Már maga a tény, hogy ennyi minden eszébe jut az embernek Franzenről, figyelemreméltó, hiszen az Egyesült Államokban (is) viszonylag ritkán számít jelentős eseménynek egy új regény megjelenése, de a Magyarországon is egyre jobban ismert Jonathan Franzen ebben is a kivételek közé tartozik. A 2010-es *Time* magazin (tehát még a *Szabadság* című 2011-es nagysikerű regénye előtt megjelenő) nemes egyszerűséggel csak a Nagy Amerikai Regényíró és az író fényképével a címlapon jelent meg.

Jonathan Franzen: *Purity*
Farrar, Straus and Giroux, 2015

Az idén szeptemberben a *Farrar, Straus and Giroux* kiadónál megjelent *Purity* (tisztaság, erkölcsösség) Franzen ötödik nagyregénye. A már jól ismert és e sorok írója által is sokra tartott franzeni poszt-posztmodern (na, ennek a jelzőnek se örülne!) realizmus jegyei ebben a regényben is fellelhetők, tehát a teljesség igény nélkül: van egy-két zilált házasság, több örült szexjelenet, sok helyszín (Philadelphia, Kalifornia, Denver, Bolívia és az NDK) elbeszélő (huszoneves anarchista, egy Julian Assange-szerű figura, oknyomozó riporterek, egy kőgazdag húsiparicég örököse, aki amolyan Nagy Kriszta Tereskova-féle botrányhős/művész, és egy keletnémet „ellenforradalmár”, kevesebb társadalomkritika (az Internet és a totalitáriánus diktatúrák hasonlóságáról), identitás-

keresés, kis környezetvédelem (atomfegyverek), apa- és anyakomplexusok dögvél, és persze rengeteg vicces, és sok helyen infantilis párbeszéd is. Emellett, Franzen vitathatatlan érdeme a rendkívül nagy szakértelemmel és finomsággal összeszőtt több évtizedet és földrészt átölelő cselekményháló, ami ezt a regényt is szórakoztatóvá, ha tesszük, olvasmányossá teszi. Ennyi dicséret után joggal teheti fel hát a kérdést az olvasó: akkor mi itt a probléma?

Nos, három komoly fenntartásom van Franzen legújabb könyvével: árnyok, hiteltelenség, valamint en bloc a női szereplők, és ezáltal a szexualitás.

1. A korábbi regényeinek nagy erényének tartottam Franzen arányérzékét, ahogyan a vicces jelenetek oldották a cselekmény feszültségét, illetve a szereplők éles-humoros az amerikai életről alkotott társadalomkritikáját. Ebben a műben, ezzel komoly problémák támadnak, hiszen, megítélésem szerint a társadalomkritikája kidolgozatlan (az Internet = totalitáriánus diktatúrák???) túl széleskörű (térben és időben), elnagyolt, és mintha kifogyott volna az ötletekből.

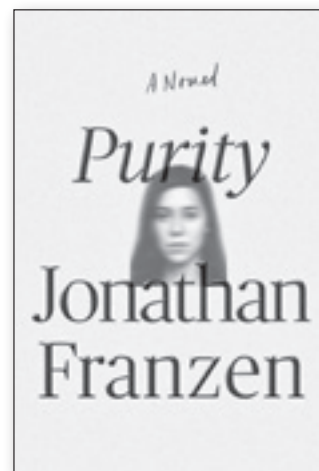
2. A női szereplők és a szexualitás mint olyan már nem először csapta ki a biztosítékot Franzen számos kritikusanál. (Elég ráguglizni az

amerikai kritikákra.) Jómagam, ezt korábbi műveinél kevésbé (pl. Patti naplóit, vagy a leszbikus kalandokat üdítőnek találtam), illetve csak helyenként éreztem kínosnak (Louis Holland infantilizmusa az *Erős Rengésből*), de inkább szórakoztatóan infantilisnak, vagy legrosszabb esetben – legyünk elnézőek! – gyermetegnek tartottam. Sajnos, jelen esetben viszont erősen problematikus a céltalan vulgaritást, illetve a Móricka magazin szintű szexuális poénokat/eszmefuttatásokat a szerző részéről, ami azért érdekes, mert a korábbi műveiben ezeket a témákat rendkívüli leleményességgel oldotta meg, emlékezzünk csak Joeyra a *Szabadságból*, amikor a WC-kagylóban kétségbeesetten keresgéli a jegygyűrűjét a székletében, vagy a *Javításokban* az öreg Albert Lambert vízióit és beszélgetéseit egy szardarabbal. A lényeges különbség a *Purity*ben, hogy nagyon hiányzik a vulgaritás mellől a finom humor: Franzen a korábbi regényeiben szépen porciózta ezeket az epizódokat, míg ebben a könyvben a szabadszájúság jórészt céltalan odamondogatásokban és frusztrációkban merül ki. A korábbi regényeiben kifejezetten a szerző erényének tartotta számos kritikusa Franzen női szereplőinek ábrázolását, a szeizmológus Renee-től, a kisebbik testvére Denise-n át a terápián naplót vezető elgyötört „született feleség” Patti Berglundig. Csalódásként kell megemlítenem, hogy az írónak nem sikerült újabb jelentős női karaktert megalkotnia, sőt a női szereplői leginkább sablonosak: Annagret, a SZÉP keletnémet lány, effektíve egy eposzi jelzővel el is van intézve, a 130.000 dollár diákhitellel „megáldott” huszonéves kallódó anarchista, de azért mégiscsak erkölcsös Pip, a középkorú férfiakban csak csalódó újságíró Leila, vagy legrosszabb esetben teljességgel inautentikus hősno, mint például a húsipari mágnás lánya Anabel, aki dacból nem hajlandó semmilyen segítséget elfogadni, melleleg egyszerre elfuserált művész, elviselhetetlen feleség és rigolyás, a világ elől elbujdosó anya.

3. A regény, bár térben és időben erősen megbonyolított, de olvasatomban egy lány identitás- és apakeresésére, illetve az ebből származó bo-

nyodalmakra bomlik le. Itt kötelezően említendő a nem különösebben rejtett párhuzam, avagy a Charles Dickens féle szál a *Nagy Várakozások/Szép Remények* – fejlődési regényével és a fiatal fiúval, Pippel. A látszólagos főszereplővel, vagyis Pip/Purity Tylerrel, már a regény elején találkozunk, amint épp napi kötelező telefonbeszélgetését tudja le a kissé bohókás és hipochonder édesanyjával. Egy, két kiterő után el is jutunk a keletnémet párttitkárcsemetéből internetes hacker-igazságszolgáltatóvá avanzsáló Ossiemacsó Andreas Wolfhoz, aki régi szerelmén és párfrappánsnak szánt, de inkább erőltetett email-váltás eredményeképp elcsábítja Pipet Bolíviába(!), hogy ott a Napfény projektben részt vegyen. Csak én érzem azt, hogy olyan ez, mint amikor Morpheus (Andreas) a *Mátrix*-ból verbuválja Neót (Pip), Trinityt (Annagret) keresztül? A regény második fejezete Andreas NDK-beli kalandjaival folytatódik, és bár minden tiszteletem a 70-es évek végén, illetve a 80-as évek elején egy-egy évet Münchenben és Berlinben élt és németül jól beszélő íróé, de ez a regény leggyengébb és leghiteltelenebb része. Szatírának kevés, „a létező szocializmus” realista ábrázolásának viszont lapos és hiteltelen. Kicsit olyan, mint amikor a művelt amerikai benyög egy „East German All Stars” poént a Bruce Willis féle *DIE HARD (Drágán add az életed)* terroristáira, ezzel le is tudván a témát.

Hogy mennyire hiteles? Kezdjük ott, hogy Andreas és 15 éves szeretője simán meggyilkolnak egy besúgót, aki molesztálta a lányt, ja és persze senki se jön rá.... Ha csak úgy nem?! Vagy például a rendszer felbomlásának kelles közepén a Stasi aktáit egy rossz tévé-sorozatbeli trükkel ellopó Andreas épp az ott hesszelő amerikai újságíróval, bizonyos Tom Aberanttal fut össze, és persze ki is önti a lelkét neki egyből, aki viszont cserébe az elbaltázott házasságáról mesél részletesen. Persze ezek után egy közös bűncselekmény az már csak hab a tortán, még az se baj, hogy öt perce ismerik egymást. Ilyen fordulatok, maximum az általam egyébként szórakoztatónak tartott *Született feleségek* című világhírű szappanoperában fordulnak elő.

A regény harmadik részében a cselekmény egy újabb szállal bővül, és megismerkedünk egy a *Szabadságból* ismert Walter és Patti Berglundra házazó házaspárral. Tom és Leila mindketten független újságírók Denverben, és hogy-hogynem, épp Pippel kerülnek egy fedél alá (ebben a leosztásban a *Szabadságból* Lalitha lehetett volna Pip, de aztán erősen más fordulatot vesznek a dolgok). Pip rövid bolíviai „nyaralása” (IV. rész) után Tom egyetemista évek alatt írt naplójával, háttérstoriájával és a tumultuózus első házasságával ismerkedhetünk meg. A témában némi tapasztalattal rendelkező szerző élesen és pontosan írja meg a kezdeti egyetemista próbálkozások amatőr báját (lásd első házasságát Valerie Cornell irónővel, ill. Pattit és WALTER-t a *Szabadságból*), valamint azt, hogy miként válik a friss házások (Tom és Anabel) felhőtlen boldogsága elviselhetetlen pokollá. Ebben a fejezetben Franzen igazán elemében van, Tom egyetemista naplójának komolykodó és introspektív hangja arányosan oldódik fel az ifjúkori szexualitás banalitásában. A regény többi részével ellentétben Franzen sokat emlegetett humora is számtalanszor felcsillan, és általában ülnek a poénok: „Anabelnek Nietzsche kéne olvasni és abbahagyni ezt a jó és rossz cuccot. Állandóan csak Kierkegaardról beszél. El tudod képzelni, milyen lehet Kierkegaard-ral az ágyban? Folyton csak azt kérdeznék: 'Ez így jó? Ezt szabad? Ez nem fáj?'”

A hatodik fejezet Andreas celebbé válását és szerelmével való tízéves szenvedését írja meg. Sajnos, ebben a részben is fenntartások fogalmazhatóak

meg Andreas karakterével és a folyamatosan önmagát kényeztető viselkedésével. A nárcizmusa és paranoiája pszichózist eredményez, és miután Tommal leszámolnak egymással, egy ismételt valamelyik közepes sorozatba illő drámaisággal önkézével vet véget az életének.

Az utolsó fejezet, mintegy kapcsolóként visszatér Piphez, aki érthetően nehezen dolgozza fel identitáskeresésének eredményeit, de a regény végére, elvégre Bildungsromanról van szó, az olvasó elhiszi, hogy képes saját problémáin túllépni, és saját és szülei életet egyenes kerékvágásba hozni.

Az 570 oldalas könyv végére érve az ember ambivalens érzéssel teszi le

a művet. Egyrészt, nyilván nem kis vállalkozás és teljesítmény egy térben és időben ennyi mindent átölelő cselekményszálát ekkora könnyedséggel kézben tartani, másrészt viszont számtalanszor érzik az ember az „Aki sokat markol, keveset fog” mondás igazságát: Franzen felszínes már-már karikatúrisztikus regényhősei, a cselekmény hiteltelenségé és determinizmusa és helyenkénti nyelvi slendriánság zavarba ejtővé teszi ezt a túlonatú ambiciózus regényt. Az író továbbra is sokszor rendkívüli élességgel és pontossággal figyel meg és ábrázol jeleneteket és karaktereket, de mintha nem értene azt a világot, és nem tisztelné azokat a szereplőit, amelyet és akiket helyenként ekkora precí-

zitással jelenít meg. Bár nem szerencsés egy író nyilatkozataiból komoly következtetéseket levonni, mégis megteszem. Franzen a 2015-ös BOOKEXPÓ-n egy interjúban azt nyilatkozta, hogy az idő múlásával egyre nehezebb új regényeket írni, mert az ember elírja először a könnyebb témákat, és már csak a mélyben rejlő, a felszínre nehezen felhozható dolgok maradnak. Mindenestre, csak remélni tudom, hogy maradt még ott lent valami. ■■■

■ **Mészáros Ábel** (1983): szabadúszó fordító és szerkesztő, angoltanár. A CEU Press munkatársa. Kisebb-nagyobb megszakításokkal 16 éve az Egyesült Államokban él.

ANTAL NIKOLETT

A MÁSOK ÉLETE

A tudományt, a vizuális művészeteket és az irodalmat is hosszú ideje foglalkoztatja az archívum kérdése. Az 1944-es születésű francia képzőművész, Christian Boltanski egészen odáig merészkedett, hogy saját életének archívumát mutatta be két munkájában is: *Kísérlet az 1948 és 1954 között Christian Boltanski tulajdonában lévő tárgyak rekonstrukciójára és Referenciátárlók* című kiállításai is ezt szolgálták. Utóbbiban saját műveiből válogatott: porgolyók, kések és csapdák, faragott kockacukrok, könyveinek lapjai voltak megtalálhatók alaposan felcímkézve a vitrinekben. Az előbbiben gyerekkora tárgyait mutatta be, ha tetszik, saját múltjának régészeként. Boltanskit az vezette idáig, hogy több művészhez hasonlóan őt is érdekelní kezdtek az antropológiai múzeumok. Ahogyan például a párizsi Musée de l'Homme-ról beszél egy vele készült interjúban: „Mindegyik tárló egy-egy eltűnt világot mutatott be: a fényképen látható 'vadember' akkor már valószínűleg nem élt; a tárgyak hasznavehetlenné váltak – legalábbis nem tudja már senki, hogyan kell használni őket.

Schein Gábor: *Svéd Kalligram, 2015*

Az embertani múzeum olyan benyomást tett rám, mint egy óriási hullaház.”

Boltanski pontosan felismeri, hogy mindaz, amit lát, s mindaz, amit a saját életével kapcsolatosan alkot, teljes mértékben alkalmatlan bármiféle reprezentációra. Hasznavehetetlen tárgyakat lát és látat mindenhol, hiszen az egyetlen lényegi dolog hiányzik mindegyik körül: a kontextus. Minden tárló és vitrin, minden múzeumi keret csakis egyetlen lépést erősít: hogy a tárgyakat megfossa a saját környezetüktől, a saját kontextusuktól.

Grönewald úr, Schein Gábor *Svéd* című regényének hőse idős, a halál küszöbén álló mániákus gyűjtő: mások életének tárgyait keresi, mindent, amit kicsit is érdekesnek talál. A regény ott kezdődik, ahol ez az élet véget ér: ha tetszik, Grönewald szemzőgéből nézve tragikusan, hiszen egyetlen vágya, hogy rendet tegyen élete tárgyainak kaotikus rendszerében, listázza, rendszerezze azokat, tehát kata-

lóguszerű archívumot képezzen (ld. az első fejezet címét: *A katalógus*). Élete legnagyobb kudarca, hogy ez nem sikerül, az erre kiszemelt áldozat, a budapesti Bíró doktornő, erre nem hajlandó. Grönewaldnak nincs más választása: ha nincs rendszer, a káosznak pusztulnia kell, ezzel együtt végképp el kell törölni minden történetet, amelyet ezek mögé a tárgyak mögé egytől egyig odaképzelt. Grönewald ugyanis minden egyes beszerzett holmi mögé múltat gondolt, konstruált egy valóságon kívüli világot, melyben ő maga is élte a mindennapjait. „Egy idős íróról szól, akit rosszsorsa mogorva beteggé változtatott. Egy alacsony mennyezetű, emeleti saroklakás foglyaként él, és rabságát az írás sem enyhíti, mert amint írni próbál, ujjai felmondják a szolgálatot, sőt, maga a gondolat is nyomban elillan a fejéből. A saroklakás ablaka a város piacterére nyílik. Az író mindig más személyt választ ki magának a piac forgatagából, senkiről nem tud semmit, de amennyit az ablakon át lát, elég ahhoz, hogy történetekkel ajándékozza meg őket, hogy ilyen vagy olyan életet képzeljen a húsok és a zöltségek közt válogató uraknak és asszonyságoknak. És mivel a képzelet kifogyhatatlan, nincs előtte két egyforma élet, és nincs ember, akiről ne jutna eszébe valami érdekes. Az egyedüli kivétel ő maga. Hogyan, hiszen az idős író egy olyan színpad nézője, amelyre ő

maga soha nem léphet, így tehát nem is történhet vele semmi.” Ezek már Grönwald örökbe fogadott fiának, Ervinnek a gondolatai, a kétségbeesett írónak és műfordítónak, aki apjához hasonlóan a legkevésbé sem saját életének alakítója; egészen a regény utolsó pillanatáig. Schein Gábor szövegének szereplői cselekvésképtelen figurák, megkeseredett, kisszerű életek bontakoznak ki, amelyek egytől egyig sokkal többek lehetnének. A tehetetlenség, a kisiklások határozzák meg ezeket a sorsokat, amelyek azonban mind-mind egyéni döntések következményei.

Grönwald úr svéd diplomata volt, aki az 1956-os magyarországi események után az egyik menekülttáborban talált rá az akkor hároméves magyar kisfiúra. Feleségével, Teresával örökbe fogadták a fiút, amiről neki soha nem beszéltek, Ervin svédként nőtt fel, emlékei nem voltak a korábbi életéről. Grönwald úr 2006-ban Budapestre látogat azért, hogy felkutassa Ervin anyját vagy annak történetét. Ez részben sikerül, ám az egész megborult, minden intimitást nélkülöző család életében már semmit sem jelent. Grönwald nem került közelebb a fiához, akinek az életét az örökbefogadással kétségkívül megváltoztatta. Olyan családról beszélünk, amelyben sem a férj-feleség, sem az apa-fiú, sem az anya-fiú kapcsolat nem működött. Ennek következtében Ervin Karinval való házassága is halálra van ítélve, amely a regény közepén egy végtelenül ügyetlen és szánalmas ágyjelenetben mutatkozik meg leginkább.

A 2006-os budapesti politikai események és tüntetések is megidéződnek, ahogyan központi szerepet játszik „a Lipót” is, tehát Lipótmező mint az ott helyet kapó elmeorvosintézet és pszichiátriai intézet metaforája. A 2007-es bezárása óta ma is üresen álló épület valóban a hiány metaforájává válik. Ám nemcsak az ott pszichiáterként dolgozó Bíró doktornőnek a bezárást követő élete felől nézve, hiszen a hiány, az üresség, az idő megállása az, ami a regény legfőbb szervezőelemévé válik. A ki nem mondott szavak, az el nem mondott történetek, Grönwald úr elpusztított gyűjteménye, mások valós sorsának hiánya, a konstrukció és a rekonstrukció lehetetlensége határozzák meg a szöveget. Azt a szöve-

get, mely egy detektívregényhez hasonló felütéssel indít: „Grönwald úr tíz nappal a halála előtt üzenetet küldött Budapestre Bíró doktornőnek, hogy haladéktalanul szálljon repülőre, és anélkül, hogy utazása céljáról bárkit értesítene, azonnal keresse föl.”

A kétségkívül emlékezetes és bármikor, bárhol felismerhető mondat az események közepébe vág: innen párhuzamosan haladunk vissza a múltba és előre a jövőbe, mint egy klasszikus oidipuszi történetben. A látszat legalábbis erre utal, ám a szöveg valójában éppen ezt a klasszikus szerkesztésmódot forgatja ki. A múlthoz való közelebb kerüléssel ugyanis csak az válik egyre nyilvánvalóbbá, hogy valójában a történet szereplői semmit nem tudnak. Sem egymásról, sem önmagukról, ebben az értelemben tehát a „nyomozás” nem vezet sehová. Ervin anyjának élettörténete fölösleges elemként lóg azokon a szerkezeteken, amiket sorsnak és életnek nevezünk. Az események feltárása a motivációk megértéséhez is csak részben visz közelebb: hogy a Grönwald család élete másképp alakult volna egy saját gyerekkel, arra ebben a regényvilágban nincs garancia, ahogyan arra sem, hogy Ervin sorsa egy kicsit is könnyebb, ha az anyja mellett marad. Ebben az értelemben tehát az életek igen, de a sorsok nem megváltoztathatók; ezek a szereplők mások életének megfigyelői, Ervin fönt idézett megfogalmazásában, egy olyan színpadon, melyre ők maguk sosem léphetnek fel. Ahogyan Grönwald úr kiszakítja a talált tárgyakat a kontextusukból, és történeteket képzelünk mögéjük, úgy kerülnek elénk mozaikszerűen a történetelemek is, amelyekből képtelenség a teljes képet összerakni. Ahogyan Boltanski múzeumában, úgy itt is a pusztulás és az enyészet kerül szem elé minden élettörténetben. Ám ebben a regényben az utolsó – sajnos kissé gyorsan és könnyedén, néhol indokolatlanul lekerekített – fejezetben megcsillan a remény: a sok-sok értelmetlen küzdelem után két ember sorsa összefonódhat, az egyedüli és mindent legitimáló értelem erejét felvilantva. Ervin nyelv- és nemzetváltása innen nézve egyetlen célt szolgált: hogy egyszer visszatérjen az egykori nyelvbe és egykori nemzetbe, s ott megtalálja

önmagát és a saját történetét. A kérdés ezen a ponton már csak az, Ervin mit választ. Ott és akkor visszautazik Stockholmba, ám a befejező mondatok („Ervin elmosolyodott. Szívesen maradt volna még, figyelte volna Bíró doktornő arcán a sötét, tört fényeket.”) nyitva hagynak más lehetőségeket is. Egészen konkrétan a választás és a döntés lehetőségét önmagunk vállalásaival kapcsolatosan. Hogy Ervin a saját magáról megkapott adatok köré terem-e bármiféle kontextust, vagy halott és hasznavehetetlen alkotóelemként hagyja meg azokat. Az övé az egyetlen esély, hiszen a mániákus gyűjtő Grönwald, aki Ervint (is) pénzért vásárolta, nem tud köré sem fikatív, sem a regény világában valós történetet alkotni, így tehát, kontextus nélkül, az örökbe fogadott fia is „halott tárgy” marad a számára.

A múltképzés és a történetek rekonstruálása nemcsak a szereplőknek adatik meg, hanem magának az olvasónak is. A regény utolsó előtti fejezete egy levelezés, Ervin levele Karinhoz, akitől akkor már elvált. Ezt a levelet azonban Karin Grönwald úrnak adja, aki lábjegyzetekben közli a levélhez társított megjegyzéseit. Ez kerül elénk, amiből rekonstruálhatjuk a három ember egymáshoz való meglehetősen kusza viszonyát, amelyek közül nemcsak a Grönwald és fia, de a Grönwald és Karin közötti kapcsolat is igencsak szövevényes. Rajtunk áll, pontosan mit képzelünk mögé, azt azonban észre kell vennünk, hogy bevonódunk a játékba, amelyben ezáltal nekünk is felelősségünk van. Olyan szöveghely ez, amelyben Ervin tűnik föl íróként, rá-

adásul olyanként, aki tud arról, hogy örökbe fogadták. Grönewald is ezen lepődik meg igazán, kizártnak tartja, s végül ki is derül: igaza van. Ervin még Budapesten, Bíró doktornél sem érti, milyen információkat tartalmazhatnak az iratok.

Freudnak az *Imagó*ban közölt híres szövege, melyre azóta számos elmélet visszautalt, a heimlich és az unheimlich fogalmát vegyíti. Egészen pontosan tehát leír egy olyan kategóriát, melyben minden, ami ismerős és otthonos, valamint a kísérteties, az ismeretlen, a félelmet keltő összefonódik, találkozik. Schein regénye szinte mindvégig ilyen, amit remekül megtámasztanak a regényben (és nem a borítón) közölt fekete-fehér fotók. Az egyik legszebb példája ennek a borítón paratextusként ugyan színesben közölt kép, mely azonban az egyik belső lapon megismétlődik. A távolról a gyerekkori otthont, az ablakban száradó friss zömléket megidéző képet csak egy pillanatra közelebből megnézve rögtön látszik: valójában minden rohad. A zömlék szikkadtak és fonnyadtak, az ablakpárkányról hullik és patog a fehér festék, az üveg pedig koszos. Ismét az elhagyatottság, az idő állandóságának képe ez, ami Szöcs Petra fotóin végig következetesen érvényesül.

A regény címe burok: a svéd nyelv, mentalitás és Svédország maga Ervin soha nem választott, csak kapott életnek közege. Olyan burok, amely egyrészt véd, másrészt elzár. Ervin apja nyomozása után maga is kutatni kezd: nem önszántából – halott apja kényszeríti rá, aki porrá zúztatja mindazt, amit felhalmozott életében. Egyetlen íróasztal marad meg, Ervin gyerekkorának egyik kelléke, amely alatt térképeket nézegetett. Az íróasztal mögött a holokauszt egy története bontakozik ki, egyben a Grönewald család érintettsége is. Nem véletlen ez, hiszen a regény egész szövege számos helyen idézi meg a náciizmus borzalmait. Nem véletlen Grönewald gyűjtőszemvedélye sem, ahogyan az sem, hogy a saját szövegem elején Christian Boltanskít idéztem. Ő ugyanis munkáiban a történetész és az archivárius eszközrendszerét kiforgatva kelt olyan hatást, mely a holokausztot idézi. A gyűjtés, selektálás és megsemmisítés a náci gépe-

zet működés módjának leképeződése: a gettósítás, a táborokban a hasznosnak és haszontalannak ítéltre osztás, majd előbb vagy utóbb, de a „végső megoldás”, azaz a teljes megsemmisítés különböző médiumokon keresztül megidéződése. Különös értelmet nyer ez akkor, ha végiggondoljuk, hogy Hitler az elkobozott és összegyűjtött tárgyakból múzeumot akart nyitni: duplán megsemmisítve, a hiányt, az ott nem-létet még inkább erősítve. Szöcs Petra fotói ezért is remek választások: ahogyan maga a szöveg, úgy a képek is a hiányt, az ember torzószerű vagy semmiféle megjelenését villantják fel. Az egész tehát nem más, mint egy retorikai alakzat: metafora és szinekdoché, olyan történet, mely éppen a történetnélküliség indexe. A fent idézett, Ervin által említett, írni képtelen, így történeteket kitaláló író igazi halálának egyetlen oka a fiú szerint az lehet, ha még a képzelőereje, a történetek kitalálásának képessége is cserben hagyja. Ez

történi Grönewalddal is: nem ismeri meg, nem tudja kitalálni fia történetét, így tehát halála szinte szabályszerű.

Schein Gábor országok, egyéni és kollektív traumák között átjáró, azok határait elmosó regénye meglehetősen rezignált, magányos képet fest aktuális világunkról. Nála a remény és az öröm is kezdetleges, olyan halvány fényekkel, olyan visszafogottan világítja meg azokat, mint Szöcs Petra a fotóit, amelyek a szövegbe ékelődnek. Ebben a halványszürke, csenddel körülölelt, mások emlékeivel teli közegben nehéz fogódzkodót találnunk, mégis érdemes elfogadnunk a szerző játékba hívását.

■ **Antal Nikolett** (1985): az ELTE doktorandusza, a Fiala Írók Szövetségének elnökségi tagja, a FISZ Kritikusok szerkesztője és szervezője. Kutatási területe: a trauma és a poszttrauma megjelenése a kortárs művészetben. Rendszeresen ír könyv- és színházkritikákat. 2015-től a B32 Galéria és Kultúrtér művészeti vezetője.

HERMANN VERONIKA

OLYAN TÁVOLI ÉLETEK

■ Darvasi László új kötete biztos kisprózai rutinnal megírt novelláskötet, amely azonban nem a formával, az elbeszélői hanggal vagy a poétikai struktúrákkal számol le posztmodern gesztusokkal, hanem azzal az egyre zavarosabb és reménytelenebb helylyel, amelyet az egyszerűség kedvéért otthonnak nevezünk. *Az Isten. Haza. Csal.* – címéből is sejthetően – nem messze tájak és régmúlt korok, hanem nagyon is közeli idő és hely történeteit meséli el, rövid és szikár mondatokban. A cím első látásra erőltettnak tűnhet, a kötetet végigolvasva azonban kiderül, hogy nem szójátékról, sokkal inkább egy elfúló elbeszélői hangról van szó, illetve arról, hogy az első kettő lassan már a harmadikat is felszámolja, vagyis meg/el/csalja. A három szó egyúttal a nagyobb egységek elnevezéseként is szolgál, az el-

Darvasi László:

Isten. Haza. Csal. Novellák.
Budapest, Magvető, 2015

ső kettő kilenc, a harmadik pedig tizennégy novellát (és egy függelékként vagy metaszöveggként is olvasható tizenötödiket) tartalmaz.

„Kivisszük apukát a piacra, és eladjuk”

Bár a tematikusan elrendezett történetekben érzékelhető némi hangsúlyeltolódás a ciklus címeinek (*Isten, Haza, Csal*) irányába, valójában a legtöbb akár másik címke alá is kerülhetett volna. Ezek a novellák arról szólnak ugyanis, hogy immáron nemcsak az egyén, hanem a társadalom is veszélybe került. Az egyén és társadalom kö-

zött húzódo, a rendszer által kiélezett feszültségben legfeljebb ideig-óráig kerülhető el a végső összeomlás. A meg nem nevezett helyeken és időkben játszódó történetekről apró utalások nyomát követve kiderül, hogy ezek az esetek éppen itt és éppen most játszódnak. Határ menti falvak, buszmegálló, kocsmák a helyszínek, bent dohányozni viszont már nem lehet, és a játékgépek is eltűntek. „Volt bent gép is, illetve már csak zenegép. Nem volt jó. Rajta papír, nem üzemel. A játékgépek helyén két fehér folt.” (Darvasi 2015, 205.) A kislány a lakótelepen Lana del Rey hallgat, miközben kővel akarja megdobni a fogyasztékos párt (*Hol lakik a Föld?*), vagyis minden remény hiába: a mi jelenünk ez, a mi életünk történései. Akkor is, ha soha nem jártunk határ menti falvakban, és azt gondoljuk, felette állunk Móric úrnak, aki hétszáz forintért és egy iráni aranyparókáért adja el lebént apját a koldusmaffiának (*Zuhanás*). Ezek az olykor tragikus, olykor teljesen abszurd narratívák azok, amelyek a társadalmat alkotó mikrovilágokat felépítik. Absztrakt és realista nyelvhasználat, egyszerre elvont és nagyon is konkrét, realiztikus és parabolisztikus struktúrák feszülnek egymásnak. Nem mágikus realista, hanem végletesen metaforikus nyelv ez, amelyet nem az olvasónak, hanem a novellák szereplőinek lehetetlen elsajátítaniuk. Az *Isten. Haza. Csal.* sokkal inkább idézi Krasznahorkai László intellektuálisan felépített szegénységábrázolását, Borbély Szilárd *Ninestelemek* című regényének dehumanizálódó szereplőit, főleg pedig Bodor Ádám név, tér és idő nélküli, saját elbeszélhetőségük határát megkérdőjelező figuráit. Az *Egy templom kitakarítása* című novellában, melynek főszereplői egy szinte állatias jelzőkkel leírt, társadalmon kívüli lány és egy falusi pap, éppenséggel várja az olvasó a hölgyeményetek és úrmenyeket üzekedését, a szereplők között pedig bármikor felbukkanhatna az Öcsi vagy Petya nevű férfi.

„De kit, ha már meghaltak?”

Ahogy Bodornál, Darvasi legtöbb új novellájában nincs konkrét tér és idő, és a szereplőknek gyakran

nincs neve, vagy csak keresztnéve van. A személynevek ebben a világban nem a személyiség megkülönböztetésére szolgálnak, hanem a rendszer számára azonosításként, ezért a nevek önkényesek és bizonytalanok: ugyanúgy a kényszerűség hozza őket létre, mint az általuk jelölt szubjektumot. *A takarítónőm, akit Elenának hívtak* című novellában az elbeszélő – ezúttal egy unatkozó, labilis háziasszony – nem tudja a bejárónő nevét, aki eleve akcentussal beszél, külföldi, vagyis idegen: miután megöli, tudja meg a helyszínelő rendőrtől a nevét. „Az volt a neve, hogy Elena. És mintha valami csoda történt volna, mintha egy óriási meleg kéz végigsimított volna rajtam, derű és béke áradt szét bennem, mert álmomban sem gondolhattam, hogy a takarítónőmet úgy hívják, mint az anyámat, és ahogyan engem.” (Darvasi 2015, 104.) Külföldisége és akcentusa – vagyis a nyelvi kompetenciák hiánya – miatt az idegenség retorikai alakzataként szituálódó, beosztásából fakadóan is alárendelt takarítónő a novella végén egy tükrös struktúrában nemcsak metaforikusan, hanem genealogikusan is azonosul az elbeszélővel, és azzal a közösséggel, amelyből származik. Az egész válik tehát egy meggyilkolt idegenné, ahogyan egy teljes közösség válik a felesége (gyaníthatóan elcserélt) holttestét szállító gyári munkássá (*Cornelia Vlad*), vagy a tolókoksiban a dombról legurított fogyatékos lánnyá (*Vicces dolgok, humoros esetek*). Mindegyik történetben ez a trükk: az elbeszélői hang folyton ütközik a szereplők teljes fogalmatlanságával, tükröt tart eléjük, és ezzel fel is cseréli textuális identitásukat.

Mindezt alátámasztja az utolsó, *És hogy mondjunk valamit az irodalomról is* című szöveg is, amelyben a legegységesebben megszólaló, homodiegetikus narrátor-főhős mintegy ars poetica-ként fogalmazza meg, hogyan árusítja ki és teszi történetté saját családját és közösségét, amivel meg is öli őket. „Apám és anyám, és mindenki, aki hozzájuk tartozott és tartozik, a fák, a kakashok, az elhagyott, omladozó tanyák, körben a földek, az alkonyat csöndjébe merülő utcák, a fényképalbumok, az emlékek, rámázott fotók a falakon, minden üzlet nekem. A családom üz-

let. Eladom őket, alkudozom értük, srófolom az árat, engedek, az enyémek maradnak.” (Darvasi 2015, 254.) Nem új toposz az íráson keresztül végrehajtott szülőgyilkosság, ahogyan az egyéni-családi narratíva közösségivé metaforizálása sem, itt azonban nemcsak egy közösséget, hanem egy társadalmat érint a szimbolikus kivégzés. A kötet zárása annak belátása, hogy van élet, ami a halálnál is nyomasztóbb.

A novellák helyszínei – a falusi kocsmák, a buszmegálló, a tanya, a kórház, a gyár, a lakótelep, a külváros – metafizikussá növesztett nyomasztó mikrovilágok megannyi heterotópiájaként működnek. A szövegvilágban létrehozott terek és a terek hétköznapi tapasztalatai sokkal erősebben szüntetik meg a textuális stabilitást, mint maguk a retorikai struktúrák. A narratív identitásokban csupán a kitaszítotttság, az idegenség és az egymásra épülő primitív hatalmi rendszerek, függések és félelmek láncolata közös – a férfi üti a nőt, a nő veri a gyereket, a gyerek megöli a testvérét, megrugdossa öntudatlan, részeg apját. Az agresszió, különösen pedig a családon belüli erőszak szinte mindegyik történetben fontos narratív vagy dramaturgiai szervezőerővel bír. A szereplők számára – kauzalitás hiányában – legtöbbször az érzelmi tapasztalat marad, amely azonban éppen olyan hiányos és sekélyes, mint a nyelv, amelyet nem tudnak használni, és amelyet éppen ezért a novellák – nem egységes, változó hangú és nézőpontú – elbeszélője teremt meg számukra.

A társadalmi és kulturális reprezentáció az a tér, ahol a hatalmi helyzetek

és felosztások változhatnak, az irodalmi szövegben ez a tér maga a szövegvilág, amely önmagában reprezentációs láncok sorozatából áll össze, és mint ilyen, nem lezárt egység.

A történetek alapélménye meta-nyelvi szinten is a kilátástalanság és a beletörődés, a lezárások sem morális, sem esztétikai, sem intellektuális szempontból nem adnak feloldozást.

„[A] *legyek miatt ilyen kékek a falak*”

Vannak motívumok, amelyek rendre felbukkannak az egymáshoz egyébként nem kapcsolódó történetekben. Az első, *Isten*. című rész novelláinak szereplői között feltűnően sok a fogyatékkal élő: a tenger mellett apjával üldögélő lány (*Kölépcső*), a kereses székben ülő, aki nem tud nevetni, csak miután ellopják és legurítják a dombról, vagy a (sejthetően) Down-kóros pár, akik csak első látásra tűnnek boldogabbnak az elbeszélő kislány szemében, mint saját szülei – síró anyja és az őt állandóan megverő apja a néhány bekezdéssel feljebb már említett, *Hol lakik a Föld?* című novellában. Talán éppen ez a szerepe a testi és szellemi fogyatékos karaktereknek: hogy az ő elsődleges korlátozottságukon keresztül derüljön ki a többi szereplő inkompetenciája.

A légy és a légfrissítő is gyakran előkerülnek a szövegekben. A légy mászik az arcokon, ott van a házak falán, az állatokon és az embereken is. A romlás jeleként mindenhol megtalálható, mert élő és élettelen ebben a szövegvilágban ugyanúgy a valós vagy álhalált implikálja. A halálnak itt nem az élet, legfeljebb a túlélés az alternatívája, ahogyan ez a borítószöveggént is kiemelt, *Anyja és apa túl akarják élni* című novellában is megjelenik. A túlélés azt jelenti, hogy valakinek működnek a testi ösztönei, és hogy bizonyos (hétköznapi) rutinok szerint éli a napjait: nem sokkal vonzóbb ez sem, mint a halál.

A légfrissítő szinte szinesztéziaként jelenik meg a szövegekben. Nemcsak szag fed el itt szagot, hanem e kitüntetett érzékkel próbálják elnyomni a szagok mögötti nyilvánvalót. A vizelettől átázott nadrág, a bomlás, az alkohol és az öregség szaga érzékelhetőek a szövegek olvasása közben, a lég-

frissítőnek ezeket – tehát végső soron a szagok eredőit – kellene ellensúlyoznia. Funkciója azonban emfaticus, mert még inkább kiemeli azt, amit saját szagával el kellene fednie:

„Mít kerestél, apa? Az öreg a légfrissítőt birizgálta, szaglászott. – Finom illat. Fenyő? – Wunderbaum. Mít kerestél, apa? – Honnan tudtad, hogy ez a kedvencem? – kérdezett vissza az öreg, aztán intett, mert benzinkút közeledett.” (Darvasi 2015, 59.) Egy másik szöveghelyen már lebomlik a légfrissítő álcája, és a szövegvilág problematikus elemévé válik: „A szomszédok leselkedtek a függöny mögül. Beültem mellé, most is túl meleg volt, és a szagosítót használta, amitől mindig fölkavardott a gyomrom. Legközelebb a banánosat teszi be, mondta, olyan furcsa volt a tekintete.” (Darvasi 2015, 74.)

Közös tapasztalatai a szövegeknek az uralhatatlan testnedvek és leromlott, taszító, testek: izzadság, vizelettöcsák, öregség és bűz. Az abjekció példaszerű megnyilvánulásai mintha metonimikusan mutatnának rá a társadalom testének általános elhasználtságára. A kilátástalanság és agresszió fémjelzete, elromlott szülő-gyerek, különösen az apákhoz fűződő viszonyokba sem nehéz belelátni egy hatalmi allegóriát. A félreértés akkor is jelen van, ha éppen Budapestre viszi az apját a fiú, vagy ha az idős apa segít eltussolni fiának egy gyilkosságot – voltaképpen a nyelv az, ami hiányzik a megértéshez. A szereplők nincsenek birtokában azoknak a képességeknek, amelyek saját önelbeszélésükre alkalmassá tennék őket – legfeljebb a primitív észlelések és cselekvések sorozatában léteznek. Sodródnak, mint a béna apa vagy a tengerben fürdő fogyatékos lány.

„*Amiről beszélek,
minden alkalommal kevesebb lesz*”

Az irodalmi szöveg (és így az irodalomkritika) fontos sajátja, hogy az identitás textuális metaforáiban nemcsak a poétikai struktúrákat, hanem azokat a – textuális mellett rituálisként érthető – össztársadalmi változókat is bemutathatja, amelyek bizonyos típusú szövegeket és szerzőket létrehoztak, láthatóvá tettek, vagy eltüntettek. Igaz ez a textuális értelemben létező

identitás nyelvi tapasztalatára, az én és a másik szövegszerzésére ugyanúgy, mint család, csoport, közösség, otthon vagy haza szövegszerzésére, szövegbeli vagy társadalmi valóságon belüli reprezentációjára. Az irodalmi szöveg fikciós jellege hasonlóvá teszi a szövegbeli, nyelvben létező identitás tapasztalatát a modernség utáni identitásfogalomhoz, amely, saját immanens voltát megkérdőjelezve, társadalmi folyamattá, szociokulturális opcióvá, a társadalmi szerveződés stratégiájává teszi. Az identitás eszerint olyan társadalmi – fikciós – termék, amely az önmagunk és mások meghatározására irányuló, a társadalmi téren belüli kizárásokról és bennfoglalásokról szóló tárgyalások eredménye. Darvasi novelláiban főként a kizárások uralkodnak. A textuális identitás egymáshoz nagyon hasonló modelljeinek traumái ezek, amelyek az én elbeszélhetőségének csődjéig, illetve a nyelv leíró funkcióinak felszámolódásáig vezetnek. A szűkebb, szó szerinti család, a tágabb (kocsma, munkahely, tömegközlekedés) és a metaforikus politikai közösségbe (haza, állam) azért nem illeszthetők bele ezek a karakterek, mert az egyik akadálya a másiknak, az egyik felszámolja a másikat, az egyik lehetlenné teszi a másikat.

Darvasi kifejezetten jól olvasható, de nehezen feldolgozható szövegvilágot hozott létre, amelyben látszólag távoli, valójában azonban nagyon is közeli helyek és emberek mutatkoznak meg. Nemcsak a kallódó, alkoholisták, kitalált figurák a szöveg főszereplői, hanem a hétköznapiakat uraló jelentéktelen, de mindenre rátelepedő iszonyat is, és egy meg nem nevezett, mindentől távolodó hely, amely ott hönköl kevés, hazának ócska. ■ ■ ■

■ **Hermann Veronika:** irodalomtörténész, kritikus. Az ELTE BTK-n végzett magyar nyelv és irodalom, összehasonlító irodalomtudomány és kommunikáció szakokon, 2015-ben doktorált ugyanitt az Irodalomtudományi Doktori Iskolában. Elsősorban identitáselmélettel, fogyasztáselmélettel és az irodalomtörténet társadalomtörténeti olvasatával foglalkozik. 2013 és 2015 között a Néprajzi Múzeum, 2015 szeptemberétől az ELTE BTK Média és Kommunikáció Tanszék munkatársa.

A HOLOKAUSZT-IRODALOM ZSÁNERE

„Tükörbe nézel, s egyik szemedből nagyapád tekint vissza
reád különösen, s másiktól megholt testvéred. Szüntelen
sírok nyílnak meg benned, amikre ráömersz, s hány
mozdulat és nyíló sír, amelyekről sejtelled sincs!”

(Pap Károly: *Zsidó sebek és bűnök*, 1935)

(IV. rész)

A kör lassan bezárul, és visszajutunk Adorno téziséhez, hogy tudniillik lehetséges-e Auschwitz után verset írni, és ha mégis, az nem jelent-e barbárságot? És persze ott a másik kérdés, amiről eddig kevesebb szó esett, hogy vajon lehetséges-e Auschwitzról, vagyis az *Endlösung*ról verset írni? Magyarán: azt láttuk és naponta tapasztaljuk, hogy létezik holokauszt-próza, mégpedig igen nagy, szinte már fölös számmal. Létezik a holokauszt-film is. E területeken kialakult a téma jól bejáratott és szerföltött sikeres zsánere. De létezik-e holokauszt-költészet?

A holokausztnak nincs lírája

Az 1950-es években, sőt voltaképpen egészen a mai napig Paul Celan tevékenysége jelentette és jelenti a pozitív választ. A *Halálfüga* (Todesfuge) című verse a „holokauszt-líra” ünnepe, paradigmatis esete lett, úgyszólván Adorno fényes cáfolata; és még az olyan finom ízlésű irodalmár, mint a költemény egyik fordítója, Lator László is a XX. század legnagyobb versei

közé sorolta. Fokozta a forró hangulatot, hogy voltaképpen a témához tartozó első versek egyike volt, ráadásul az események kellős közepén keletkezett: az irodalomtörténet kutatásai szerint Celan már 1944-ben dolgozott rajta, vagyis abban az időben, amikor a munkatáborból visszatérhetett szülővárosába, Csernovicba; ám végső alakot a költemény csak 1945 tavaszán, Bukarestben öltött. De ez sem volt az utolsó verzió: szinte meghökkentő, de tény, hogy ez a velejéig németnek tűnő vers először románul (!!) jelent meg 1947-ben, Celan barátja, Petre Solomon fordításában, mégpedig *Tangoul mortii*, azaz *Haláltangó* (!!) címen; egyébként ez volt Celan élete első publikációja. (Megjegyzendő érdekesség, hogy a tangó Borowski egyik KZ-novellájában is felbukkan: „s míg odébb állok, a »krematórium-tangó«-nak keresztelt divatos slágeret dúdoló”. Vagyis szinte bizonyos, hogy a tangó mindennapos táncnak számított a táborokban. Hogy zenekar sok helyen működött, azt eddig is tudtuk, és feltűnik Halasi Zoltán később megbeszélendő Katzenelson-könyvében is.)

Később Celan már *Halálfüga* címmel vette fel debütáló kötetébe (*Der Sand aus den Urnen*, 1948), ám akkor inkább csak ellenérzéseket keltett. Az emlékezések szerint, amikor a háború utáni legfontosabb német irodalmi csoportosulás, a *Gruppe 47* 1952-es ülésén Celan felolvasta versét, kollégái szabályosan kiröhögtek a pályakezdőt, annyira patetikusan, komikusan, szinte üvöltve kántálta a szöveget, „tisztá-

ra, mint valami Goebbel”, mondta utólag az egyik fültnú. Később ismét kiadta az 1952-es *Mohn und Gedächtnis* című kötetében, és ekkortól számíthatjuk a vers sikerének kezdetét. Hogy hirtelen mitől lett ennyire híres, azt nehéz megmondani. (Mindenesetre talán nem véletlen, hogy a *Todesfuge* akkor kezdte elfoglalni kanonizált helyét a német lírában, amikor Németországban megkezdődött a náci bűnök feltárása/bevallása, és ezzel együtt a morális lelkiifurdlás. Még inkább meglepő, hogy komolyan argumentált alakban talán csak Hans Egon Holthusen 1954-es esszéjében merült föl először vers közvetlen összekapcsolása a zsidóság meggyilkolásával. A korábbi interpretációk közül sokan egyenesen szürrealizmusról beszéltek vagy a *poésie pure* fogalmát említették, ami szinte abszurd, de lélektanilag nem egészen indokolatlan esztétikai süketségről, magyarán a hátrásról árulkodik...)

Celan mindmáig a holokauszt-líra prominensének számít, ami már pusztán azért is téves, mivel a *Halál-fúga* egyszeri jelenség az életműben, és majdnem minden tekintetben radikálisan más, mint azok, amelyeket manapság tipikusan Celan-verseknek érzünk, és amelyek miatt sokan az egyik legjelentősebb 1945 utáni (német nyelvű) költőnek tekintik. (Celan annyira idegesítette műve egyoldalú sikere, hogy a *Szűkmenet* című versét egyesek szerint éppen a *Halál-fúga* részleges ellentételezésekként is írta; már a cím is erre utal, hiszen a szűkmenet zenei szakszó a fúgában alkalmazott szólamvezetés egy bizonyos eljárására. Ráadásul a német nyelvű olvasónak rögtön feltűnik az *eng*, a szűk szó, mely a *Halál-fúgában* is fontos jelző, hiszen a sírban, melyet a levegőbe ásunk, az ember nem fekszik olyan szűkösön: „wir schaufeln ein Grab in den Lüften da liegt man nicht eng”). Itt még nyoma sincs a későbbi kételynek, hogy vajon a nyelv alkalmas-e a lírai megszólalásra, ami aztán az elhallgatás peremére sodorta Celan költészetét.

A *Halál-fúga* amolyan sláger lett a modern költészetben, ami önmagában még nem jelent gondot, hiszen csomó igazán nagy vers is az, persze Celan műve esetében a téma rettenetessége kelt gyanút, hiszen nehezen viseljük el, hogy egy haláltáborvers andalító harmóniával gordonkázzon, mi több, voltaképpen dallamos legyen. A téma itt mintha ellenállna a megformálásnak, bizonyos mértékig igazolva így Adorno-tézisét. A zsidók gyötrelmeinek ilyesféle „megzenésítése” valamiképpen izléstelen (barbár) dolog, gondolhatja az ember. És nem is biztos, hogy tökéletes tévúton jár. Celan verse ugyanis valóban elringató hatású, és nem áll távol a giccstől: a hamuhajú Szulamit szembeállítás az aranyhajú Margittal eléggé hatásvadász eljárás, különösen a vers hangsúlyos zárataként, nem is beszélve a kígyókkal (vajon miféle kígyókkal?) játszó emberről, azaz a náci gyilkosról.

Ugyanakkor a *Halál-fúga* nemcsak a (voltaképpen nem is létező) holokauszt-líra alapító verse, de egyben lezárása is. A versben ott hömpölyög a témához kapcsolódó összes esztétikai probléma és azok leleményes, mondhatni, végleges megoldása, hiszen eléggé egyértelműnek látszik, hogy ilyen eufonikus tökélyvel és klasszikusan kiérlelt hangon csak egyszer lehet megköltöni ezt az anyagot. Kudarc a *Halál-fúga*, de diadalmas kudarc, hiszen mintegy magasfokú megformáltsága révén mutatja föl a holokauszt-líra képtelenségét, és azt, hogy nem lehet tartósan berendezkedni ebben a műfajban. Egyetlen ilyen vers ebben a témában éppen elég.

A legfőbb gond ilyenkor nyilván a megszólalás mi-kéntje, vagyis a modern lírai Én, egyáltalán az Én helyzete a versben. Celannál egyes szám első személy nem szólal meg, a fúga többes szám első személlyel indul, egyfajta mi-tudattal; az áldozatok beszélnek itt, akikkel egyetlen figura, a nyelvtani harmadik személy, az ő, a férfi/ember (*ein Mann*) van ellenpontként (zenei szakszóval a főtéma kontraszsubjektumaként) szembeállítva, és aki a kidolgozás egy bizonyos pontján már egyben a halál is, a kék szemű németországi mester (*Meister aus Deutschland*), és ekkor a tangó (vagy fúga) átalakul haláltáncá. Ám a *mi* és az *ő* közti kontraszt csak látszólagos, a pont és ellenpont, a *punctus contra punctum* Celan versében nem alkot valódi formaelvet vagy kohéziós erőt. Hiszen szerfölött világos, hogy a házban lakó személyt, az őt is a mi-tudat teremti meg, az „általunk” teremtett férfi parancsolja „nekünk”, hogy ássunk sírt a levegőben, hogy húzzuk a hegedűn a tánczenét stb. A szerepek közt leleményesen elosztott képviselői líra ez (csúnya szó, de sajnós használható); az áldozatok beszélnek itt a lírai Én parancsára; maga a költői Én, mely megszólaltatja őket, nyelvtanilag tökéletesen a háttérben marad, ugyanakkor elég egyértelmű, hogy velük, a tömege-sen megszólalókkal azonosul. Persze kérdés, mennyire hiszünk manapság az efféle lírában. De talán nem is lírai vers a *Halál-fúga*. Sokkal inkább kórus szól voltaképpen Celan versében, pontosabban szólva: valami-féle drámai kórus, amely elől vagy mögül elhúzták/ki-vonták a drámát, vagy talán még pontosabban: amely számára vagy köré meg sem írták a drámát. Így sokszor inkább pusztán az üres retorika dolgozik, és ez szerfölött hiteltelenül hat. De az is lehet, hogy Celan verse mára egyszerűen elavult. Egészében úgy érzem, a *Halál-fúga* az a modern költészetben, ami a festészetben Picassótól a *Guernica*.

Megjegyzendő: a kórus és Auschwitz, a mise vagy szertartás és a holokauszt (bár akkor még senki nem ismerte ezt a szót) összekapcsolása mintha benne lett volna a levegőben a hatvanas években, amely egyébként is az irodalmi színpadok korszaka volt. Peter Weiss *A vizsgálát* című 1965-ben bemutatott drámai

művének meghatározása: „oratórium 15 énekben”, míg nálunk Pilinszky János publikált *KZ-oratórium* címmel költői művet, pár szereplővel és kórusral, 1962-ben. Ezek mára az irodalmi lomtárba kerültek, és legfeljebb a múltból megmaradt amatőr irodalmi színpadok kísérleteznek színrevitelükkel. Az emelkedett, a saját komolyságától elérzékenyült retorika mintha nem illene Auschwitzhoz; a táborok mocskához nem passzol a kilúgozott szertartás.

Nelly Sachs esete

Bár akadtak azért ennél sikerültebb kísérletek is. Nelly Sachs (1891–1970) költészetét lehet e téren említeni, aki, bár 1966-ban Nobel-díjat kapott, ma inkább az elsüllyedt szerzők (és az elsüllyedt Nobel-díjasok!) népes táborát gyarapítja. Messze nem véletlen, hogy Sachs első érett, az NDK-ban megjelent kötetében (*In den Wohnungen des Todes*, 1947) kórusokat írt, hiszen ő költőként mondhatni teljesen distanciátlannul viszonyult a zsidók elpusztításához, számára nem volt kérdés a mi-tudattal megszólaló tömeg és az sem, hogy kiket, kiknek a szenvedését, pusztulását kell megénekelnie. Sachsot talán a túlélő már korábban elemzett büntudata is mozgatta: az utolsó pillanatban, a svéd királyi család segítségével menekült el az anyjával együtt Berlinből, és aztán haláláig Stockholmban élt. A csak közvetetten megélt traumát nemigen tudta földolgozni, a Celannak írt leveleiből világosan kisüt az üldözési mánia, a Nobel-díj utáni élet nagy részét különféle elmeosztályokon, ideggyógyintézetekben töltötte. Már Németországban is írt és publikált, de valódi költővé a vészkorszak élménye miatt vált, amit ő maga közvetlenül nem élt meg, de az utólagos azonosulása az áldozatokkal mintegy morális paranccsá vált számára. (Ezt az érzést, hozzákapcsolva a túlélő szégyenkezését, talán a magyar holokauszt-költőnek kikiáltott Székely Magda fogalmazta meg a legélesebben: „Inkább pusztultam volna el velük, / mint így élnék, halálukkal tömötten. / Le-lecsapnak rám, mint a keselyűk, és kitépik a részüket belőlem.”) És Sachs, Celannal ellentétében, nem volt aggályos, hogy nevén nevezze, kik énekelnek, vagy kiket énekel meg a költő; verscímei mindent elárulnak: *Elhagyott dolgok kórusa*; *Vándorok kórusa*; *Árvák kórusa*; *Holtak kórusa*; *Kövek kórusa*; *Csillogatok kórusa*. Sachsnál, ismét egy ellentét Celannal, a vallási és „népi” kontextus is egyértelmű, *A kürtök* című versében ezt olvassuk Vas István magyar szavaival: „Ó ti kürtök, / Ó ti ujjak, / És Izrael teste a füstben a levegőn keresztül!” Sachs aztán *Izzó rejtvények* (Glühende Rätsel) című 1964-es könyvében kissé túllépett a holokauszt témáján, ekkor a szenvedés

dés mintha egyetemesebbé válna, és a könyv címadó ciklusa ma is hiteles és szép, megrázó – de ez már kivezet esszém témájából.

Katzenelson egyszeri megoldása

Még sokkal inkább az események forró középpontjában, voltaképpen a pusztulás torkában keletkezett az 1886-ban Karelicsben (ma Fehéroroszország) született és Auschwitzban meggyilkolt Jichak Katzenelson *Ének a kiirtott zsidó népről* című poémája. Magyar felfedezője és fordítója, Halasi Zoltán így helyezi el az irodalomtörténetben: „Ez az eseményekkel egyidejű, legátfogóbb verses mű a holokausztról. Egy lengyelországi zsidó költő a varsói pokolból egy észak-franciaországi átmeneti táborba kerül, ahol kihasználva a közel egy évnyi haladékot, folyamatosan ír. Előbb drámát a földdel egyenlővé tett Karthágóról, majd zaklatott naplót, végül 1943-1944 fordulóján kirobban belőle a poéma. Mikor elkészül vele, több példányát üvegpalackokba rejtve elássa a tábor területén, egy példányát az egyik elengedett fogolytársra csempészi ki, bőrröndje fogantyújába varrva. Az *Ének a kiirtott zsidó népről* még a háború vége előtt megjelenik Párizsban. Azóta tucatnyi nyelvre lefordították.”

Kellemetlen ilyesmit megfogalmazni, de a végeredményt tekintve ez mégis sikertörténet, hiszen Katzenelson irtóztató körülmények közt keletkezett írása még idejében eljutott a címzettekhez, és bekerült a nagy európai irodalmakba, legalábbis látszólag. Ám annak ellenére nem éreztem a művet kortársamnak, hogy tucatnyi nyelvre lefordították, és hála istennek, most már magyarra is. Keletkezéstörténete szerint a siratóéneke amolyan üzenet a palackban, és voltaképpen esztétikai szempontból sem tekinthetem másnak. Az *Ének* egyfajta irodalmi fosszília, szinte 19. századi irodalmi eszmények alapján megírt poéma, és az sem segíti kortárs befogadását, hogy jiddisül keletkezett, egy olyan nyelven tehát, mely a számunkra elérhetetlen, lokális súlyú és nem csekély mértékben egzotikus. (Halasi a *Pódiumbeszélgetés* című fikatív dokumentumban nagyon szellemesen fel is teszi a kérdést az egyik jiddis költő szájába adva: „Hol van ma a jiddis lírában egy Eliot vagy pláne egy Auden?”) Ami azt is jelenti, hogy számunkra (magyarok, olaszok, németek, franciák stb. számára) hiányzik az irodalmi kontextus a jiddis irodalom befogadására. És valamiként egyrészt archaikus, másrészt nem európai nyelv ez, noha használói itt élnek közöttünk, naponta találkozhatunk velük az utcán, bár egyre kisebb számban, mivel úgy hírlík, a jiddis a kihalóban levő nyelvek egyike. Mindezen tények még jobban fokozzák az érzésem, amit olvasóként

átéltem, vagyis azt, hogy 20. századi holt-tengeri tekerceket olvasok. Minden nemes és finom irodalmi kidolgozottsága (amelyet persze a fordító, Halasi Zoltán hozott létre rendkívüli nyelvi erővel) ellenére inkább dokumentumot észleltem, mint autonóm műalkotást. (Ez az érzés néha odáig megy, hogy arra gondolok, persze tévesen, hogy maga a mű és szerzője, Katzenelson voltaképpen nem más, mint Halasi irodalmi koholmány, amolyan „zsidó Osszián”. Ezt a befogadói magatartást a kötet egész felépítése még jobban erősíti, de erről később többet.)

Az *Ének* mintha az ellentéte lenne a vele szinte egy időben keletkezett Celan-versnek, a szituálás tekintetében mindenképpen. A lírai én rögtön a lelegején megjelenik, teljesen kendőzetlenül. De ez a fellépés nem a modern költői Én problematikus alakjában történik, akinek léte, mineműsége önmaga számára legalább akkora probléma, mint a vele szemben álló világ vagy a nyelv, melyben megalkotja önmagát; nem, a költő, a lírai Én Katzenelsonnál elhivatott szerepben lép föl, mint a régi eposzokban, de mintegy fordított invokáció hőseként. A klasszikus eposzokban a dalnok (úgyszólván a nemzet sorsának énekes) kér segítséget az istenektől, hogy képes legyen elzengeni énekét. (És valamiképpen ez történik még az olyan modern siratókban is, mint Juhász Ferenc 1954-es nagy műve, *A tékozló ország*, mely ezzel indít: „Árva nép, pusztaság, téged ki fog majd méltón elsiratni?”) Itt fordított szereposztást látunk, hiszen rögtön az első strófa egy felszólítás, mely eleinte mindenképpen égi parancsnak tűnik, és a költőhöz szól: „Énekelj! Fogd könnyű hárfád, üresen kongó hangszered, / pengesd meg vékony húrjait, szaggassák ujjaid, / mint szívedet a fájdalom. Zengd az utolsó éneket, / énekelj meg az európai zsidók végnapjait.”

Ám az énekes nem megtiszteltetésnek érzi ezt, úgyszólván „rühellé a prófétafogót”, inkább menekülne a feladattól, és kételyek gyötrik: „Hogy énekeljek? Hogy nyissam meg a szám? Hogyan?” Ám e bizonytalanság nem a költői eszközeinek elégtelensége miatt érzett szorongásból fakad; a költő nem attól retteg elsősorban, hogy művészi képességei hiányában vagy elégtelenségében nem képes végbevinni költői munkáját, azaz szorongása nem esztétikai-művészi jellegű (nem arról van itt szó, hogy „hosszám már hűtlen lettek a szavak”, hogy ismét Babits Jónás-alakjára hivatkozom), hanem sokféle egyéb érzelemből és megfontolásból áll össze. Itt van mindenekelőtt a magánjellegű gát, a személyes élettörténet által emelt akadály: „Hogy énekelhetnék? Hogy emelhetném ég felé fejem? / Elvitték nőmet, és Ben Ciont és Jomelét – egy kisgyereket!” És aztán a metafizikai kétely, hogy nincs már isten, de a parancs szerint az éneknek úgy kellene szólania, mintha lenne: „Akkor is: énekelj! Az égre, az egekbe vakon tekints! / Minthogyha volna Is-

ten ott és nagy örömet hozva, ím / akár meg is jelenhetne; ints neki, minthogyha volna, / aki nincs, így ülj és énekelj kiirtott néped romjain!”

Látnivaló, hogy itt nem a nemzet dicsőségét, a hősök példátlan tetteit kell eldalolni tanulságul és példaként az utódoknak, éppen ellenkezőleg. És ugyan mi lehetne rettenetesebb eposzi feladat, mint az, amikor a költőnek saját népe pusztulását kell eldalolnia. A lírai Én ezért is menekül a feladattól. De eközben valami ördögi tapasztalatra tesz szert. Ha nincs isten, se eposzi (művészi), se metafizikai értelemben, akkor a költőn kívül valaki másnak kell átvennie az invokáció címzettjének szerepét. És a lírai Én megtalálja ezt, és ez nem lesz, nem lehet más, mint a halottak, népe elpusztított holtteste. A halottakat hívja tanúnak, őket állítja az istenek helyére: „Hallasd a hangodat, / kiirtott zsidó nép! Üvöls! Hatalmas hangot akarok! / Üvöls, de ne az égre! Mert mint e földi szemétdomb, süket az ég. / Jelenj meg nékem bizonyosságul! A kilométer hosszú, mély / gödrökből, hol összepréselődöttél, nyújtsd ki a karod! / Leöntve mésszel, összeégyve, rétegről rétegre, mint aki él, / sorban, ti legalsók is, a mélyből szálljatok ki, mozduljatok!” Mert ha nincsenek istenek, akkor csak a halottak jelenthetik az egyetlen bizonyosságot, és csak ők garantálhatják a költő vállalkozás sikerét: „Jelenjete meg, mind egy szál! Kelletek nekem, támaszul. / Egy pillantást hadd vessek rátok, végighordozva a tekintetemet; / az én kiirtott népemen hadd nézzek végig szóltanul. – / És... igen... énekelek... ide a hárfát... már pengetem!”, és a kör ekkor bezárul. Hiszen a halottak lesznek ekkor befogadói is a róluk, a saját elpusztításukról szóló siratóénekeknek. A poéma halott közönsége a saját halálhírének zengő eposzát hallgatja. Mintha a mai befogadást szimulálná ez.

A 15. énekben aztán különféle szinteken jelenik meg a népi társaság. Egészen konkrét, a varsói utcákat erős realizmussal megjelenítő, szinte dokumentarista leírásokon át a IX. vers nagy, metafizikai panaszáig (*Az egekhez*), melyben már nincs isten, és amely hihetetlenül keserű szarkazmussal és öngyötrő gúnnyal így eljut az istentagadás (vagy istenyűlölet) szélére:

„Nincs Isten bennetek, egek! Hát nyissátok meg, tárjátok ki kapuitokat! / Engedjétek be népem meggyötört, megölt gyermekeit. Van bőven helyük. / Egy egész megfeszített nép, mely kínhalált halt, s szenvedett sokat, / meggyötörtök, a mennybe. Gyermekek. Istenné válhat bármelyikük. /

Örvendjétek, egek! Szegények voltatok, most a gazdagság ideje jön! / Micsoda bolt, egek! Micsoda áldás! Egy egész nép az öletekbe hull! / Örvendjétek, a németekkel együtt, és ők is veletek, legyen kölcsönös öröm: / lobogjon földi tűz az égre, csapjon le égi tűz a földre, irgalmatlanul.”

De az istentől elhagyott és a zsidó halottakkal benépesített ég látomása megnyitja az utat egy új irodalmi formálás számára, megnyitja az utat Halasi Zoltán művének: *Út az üres éghez*.

Halasi Zoltán rendkívüli tette

Hogy Katzenelson műve mégsem marad pusztán irodalmi fossziliának, arról Halasi Zoltán gondoskodik. Ő adja meg nekünk azt a kontextust, amelyben Katzenelson kilép az egzotikum köréből, és parciális műből, dermesztő témájú irodalmi őskövületből valamiként mégis európai műalkotássá válik. (Vagyis a miénk lesz, valahogy úgy, mint Weöres hatalmas eposza, a *Mabruh veszése*, noha az egy több millió évvel ezelőtt létező hatalmas birodalom végéről szól, de mégis a miénk, mivel irodalmi-szellemi összefüggésrendszerre teljesen átélhető számunkra is.) Ha az *Ének* önállóan jelent volna meg, egy vékonyka kötetben, Halasi fordításában és az olvasót eligazító jegyzeteivel (mint ahogy ez volt az eredeti terv), akkor a költemény feltehetően megmaradt volna üzenetnek a palackban; és a befogadás a véletlenre lett volna bízva. Most viszont egyetlen, egységes könyvet tartunk a kezünkben, két szerzővel, három majdnem egyenlő terjedelmű résszel. Az első maga a fordítás, Katzenelson poémája. A második rész különféle műfajú prózai művek egyvelege, melyet Halasi írt a jegyzetek helyett. A harmadik pedig Halasi *Függelék* című versciklusa, mely, mint Katzenelson *Éneke*, ugyancsak 15 részből áll, és amely a középkori zsidóüldözést festi le, amely Halasi szerint a modern zsidóüldözés kezdetének tekinthető történelmi szempontból. Maga Halasi épülethez hasonlítja a megformált egészet: „A három végül is egy. Egy fizikailag, mivel egy kötet fogja össze. Egy szellemileg: nem úgy, mint a szentháromság, hogy azonos lényegű volna. Inkább úgy, mintha egy épület nőtt volna a poéma köré. A poéma maga az átriumos közép, azt járja körül az utószóból kinőtt próza tömbje, ehhez csatlakozik előcsarnokszerűen a versciklus.”

Egészen unikális vállalkozás ez, és bár vakmerő és esztétikailag szinte istenkísértés, mégis igazolja önmagát. A második rész, a hosszabb-rövidebb prózák ciklusa első és felületes látásra valóban inkább roppant mértékben kibővített jegyzetanyagnak hat. Megvilágítja az előidőket, feltárja a lengyel zsidóság hallatlan kultúráját, aztán a gettót világába vezet, végül, az utolsó „novellákban”, a *Megsemmisítés* című V. részben eljut a népi ábrázolásáig. Mindez nem lenne más, mint Katzenelson művének tudós áthangszerelése. Ám Halasi valami mellbevágó ötletességgel és tehetséggel, a lehető legváltozatosabb formákban és stílusokban formálja újra az anyagot. Van itt szakszerű művészettör-

téneti tanulmány az elpusztult zsidó fazsinagógákról (*Müemlékvédelem*); van útikalauz az 1939-es Varsóról (*Muranówi séták*); egy állítólag 1937-ben lezajlott varsói irodalmi est a jiddis költészetről (*Pódiumbeszélgetés*); de az ellenség hangja is megszólal: szó esik a náci pénzügypolitikáról, az ideológiáról (*Világnézetünk alapjai*), a gyilkosok szemszögéből megélt tisztogatásokról (*Szüret*), végül pedig azokról, akiknek sikerült megmenekülni (*Fuga*), és ezzel a ciklus mégis voltaképpen a remény hangjával zárul. Talán e vázlatos felsorolásból is kitűnik a 18 darabból álló prózasorozat félelmetes műfaji változatossága. Halasi fantasztikus képzelőerővel, kimeríthetetlen ötletgazdagsággal teremt meg a Katzenelson-vers kontextusát, miközben összes „novellája” (jobb híján nevezem így) maga is az összefüggések rendszerében áll és él: számtalan utalás, valamint költött, illetve tényszerű tény elegye. Bizonytalanul fogalmazok, mivel sok esetben egyszerűen nem tudni, mi az, ami tisztán az írói képzelet terméke, és mi az, ami valóságos, a realitáshoz tartozó faktum. És azt sem tudjuk, a beszélők, szereplők közül ki történeti személy, és ki a tiszta fantázia teremtménye; persze egy idő után ez természetesen nem is érdekli az olvasót, hanem hagyja magát vitetni, és rábizza magát e roppant hajlékony és szinte minden nyelvi réteget anyanyelvi szinten beszélő, meghökkentően sokszólamú próza sodrására. Gyanítom, Halasi összes szereplőjének és minden adatának van valami ténnyel alátámasztható, dokumentálható alapja, de minden és mindenki átmegy a művészi formálás elvarázsolt kastélyának tükörfolyosóján, hogy onnan aztán más lényként kerüljön ki, de mindig megőrizve-megtartva-felfüggesztve a formát, az „eredeti” alakot, ahonnan vétetett. A *Pódiumbeszélgetés*ben például nem tudni, valóban léteztek-e ezek a költők, és az általuk bőséggel idézett versek valóban valóságosak-e, vagy Halasi költötte („fordította”) őket. Mindez szinte mindegyik prózai darab-

ra igaz; Halasi mehökkentő természetességgel imbolg az *fiction* és a *non fiction* világai között, kifordít és újrateremt olyan megcsontosodott és „unalmas” prózai formákat, mint az interjú (*Feketegazdaság. Interjú egy közgazdással*), az állásinterjú és munkahelyi eligazítás (*Beiskolázási tanácsadás*), a kutatási jelentés (*Éhségkór*); költői dramoletteket kohol (*Mélypont*), és mintegy mellékesen költői prózában újírja, pontosabban új összefüggésbe helyezi Celan *Halálfügőjét*, csakhogy ezúttal a füga a szó eredeti jelentésében szerepel, azaz menekülést jelent. Hogy mindez valami hihetetlenül keserű, morbid és kétségbeesett humorral, szarkazmussal van megformálva, az csak fokozza az élvezeteket, hogy néha aztán elszégyellje magát az ember, hogy esztétikus énje miféle borzalmak megjelenítésének tapsol és nyújt irodalmi pálmát.

A kötet harmadik része a szerény *Függelék* címet viseli, és nem kisebb feladatot tűz maga elé, mint azt, hogy a középkor világának, eseményeinek, szellemi magatartásainak részleges felidézésével megteremtse az *Endlösung* történelmi-szellemi előzményeit, ekként „bizonyítva” az axiómaként lefektetett tétel, hogy a német végső megoldás (egyáltalán a „harcos” antiszemitizmus) nem a semmiből keletkezett, és gyökerei a középkori Európáig nyúlnak. Halasi az előszóban nyíltan beszél, és ekként tárja fel ideológiai kártyáit:

„Ha egyszer valaki mint befejezett múltra tekint majd a Jézus-vallás olyan kísérőjelenségeire, mint a vérvád, az ostyagyalázás vagy a kútmérgezés vádja, meg fogja állapítani, hogy az az ördögi torzpofo, amit a keresztények álarcként odaképzettek, később pedig beleláttak minden zsidó arcába, valójában a saját lelkük mélyéről vétetett, a kollektív félelmeknek, személyes indulatoknak és hatalmi reflexeknek abból a tárházából, amit részben nemzedékek hosszú során át töltöttek fel, részben saját egyéni életükben. Ezek a bármikor előkapható sztereotípiák évszázadokon át szolgáltak alapul zsidók tömeges meggyilkolásához.

Engem azonban a középkor megjelenítésében legalább ennyire érdekelt a keresztény társadalom önképe. Az a kasztrendszerű kultúra, amely szeretetet prédikál, holott a másik lenézésére épül. Örökölt és örökölni gondolt előjogokra, konfliktushelyzetben azonnali fegyverhasználatra. Arisztokratikus tékozlásra, tömeges éhínségekre. Felelősségáthárításra, bűnbakképzésre. Vulkanikus pogromkitörésekre, emlékeztük gyors elsüllyesztésére. Úgy éreztem, a holokauszta levegőben lebegne e nélkül a kontinentális talapzat nélkül. Ennek felszínre emelését szokatlan módon versekre bízam, szám szerint tizenöt, nem véletlenül (ezek a *Függelék*ben kaptak helyet *Da capo – Középkor* címmel).”

Nem vagyok biztos abban, hogy ez a helyzetértékelés megállja a helyét, ugyanakkor persze azt sem kétkeltem, hogy nem lehetetlen ekként felépíteni valamifé-

le módon érvényes történetfilozófiát, amely az én ízlésemnek túlzottan teleologikus történelemszemlélet, de vitathatatlanul szuggesztív; bár kissé olcsó, de szerfölött működőképes. És némiképp rokon Kertész Imre Auschwitz-felfogásával; a számos hasonló megfogalmazás közül most legyen elég e látomásos kép felidézése a *Kaddis* lapjairól: „Auschwitz réges-rég, ki tudja, talán már évszázadok óta ott függ a levegőben, akár a számtalan gyalázat szikrázó sugaraiban érlelődő sötét gyümölcs, várva, hogy mikor zuhanhat végre az emberek fejére, elvégre ami van, az van, és hogy van, az szükségszerű”. (Ez számomra éppolyan badarság, mint Marx látomása az osztály nélküli társadalomról, mely állítólag a történelem végcélja. De tagadhatatlan, hogy Marx célelvű történetfilozófiája sem nélküli a szuggesztivitás elemeit – ha más nem, jó ideje tartó töretlen hatása talán elég érv ehhez.)

Persze egy műalkotást nem a mögötte vagy alatta álló világszemlélet minőségén mérünk, éppen ezért nem is nagyon érdekel, hogy Halasi miféle premiszszak befolyására írta meg versciklusát. E roppant változatos formákban megírt költemények (többnyire szerepversek) majdnem mindegyike nagyon eredeti és erős, és egyfajta „pánzsíró” vagy „mélyzsíró” ideológikus támasz nélkül is helytáll önmagáért. De a ciklus legnagyobb versei mégis azok, amelyek kilépnek ebből a célelvű szemléletből, és egyszerűen csak szólnak és zengenek, ahelyett, hogy igazolni vagy bizonyítani akarnának valamiféle víziót a történelemről. Ráadásul az utolsó szakasz (*Coda*) a *Hagyomány* című versében éppenséggel a fejlődés ellen beszél, persze végleteleg ironikus hangon: „Fejlődésről nehéz volna beszélni. / Fejlődésről akkor beszélhetnénk, / ha valaki barbárnak érezné Jirmija siralmait. / Ha képvilágát felül tudná múlni plaszticitásban.” Az egész versben ott visszhangzik Gottfried Benn (Celan legnagyobb német ellenjátékosa) „fejlődésidegenség” (*Entwicklungsfremdheit*) szava a *Statikus versek* elejéről, és végre megjelenik egy valódi modern költői Én is, akit Halasi az előszóban a Katzenelson-vers előfutárának nevez. Alighanem félreértve önmagát, hiszen inkább utódról van szó, ha jól sejtem. Halasi kódjának lírai Énje inkább a Benn-féle megformált, megrajzolt/megjelölt Én, akivel szemben nem áll más, mint az üresség. A Halasi *Hagyomány* verse ezzel a csodálatosan gazdag filozófiai, de ars poeticaként is felfogható képpel zárul: „Isten egy óriási árnyékszék fölé építette palotáját. / Ezt kell túlzógnod, hangszer. / Fejlődésről nem érdemes beszélni.” Ismét a megszólítás és a felszólítás tehát, ismét a Katzenelson *Ének* invokációja. De most a költő önmagát lelkesíti, túl mindenben, jóságban és gonoszban, túl a történelmen, és túl a művészetben, a nyelven is voltaképpen. A ciklus zárata felejthetetlen, és talán nem túlzás, ha azt írom, a kudarc diadalordítása ez: „Olyan csatakép vagyok, amin csak a vesztes látszik.”

Beköszön, de már búcsúzik is

Hevesi Judit debütáló kötete úgy hat, mintha máris költői pályája zárata lenne. Nem csupán a téma miatt, mely a nagyon tág értelemben vett „holokauszt” (melyről a fülszöveg szerint 1990-ben született szerzőnek legfeljebb dédszülei emlékei lehetnek, ha egyáltalán), de nevezhetném ezt valamiféle önként vállalt, de személyesen át nem élt traumának is; és nem csak a cím okán, mely búcsúról beszél. Jóval fontosabb, hogy a költő kiválaszt, megragad, magára vesz, részlegesen ábrázol egy tematikát, melytől a végén úgy véli, hogy el kell válnia, el kell búcsúznia, egyszerűen „el kell engednie”, hogy a manapság divatos bulvárpszichológia nyelvvel éljek. Úgy véli, kimerítette ezt az anyagot, és innen, legalábbis ebben a kötetben, nincs tovább. Meglehetősen tudatos építkezés, és a kötet szerkezete is ezt az érzést erősíti. Az élén álló *Szokás* című vers mértéktartó, nagyon visszafogott, csendesen méltóságteljes hangon és tempóban indul; megpendíti rögtön a *mi* szólamát, de azonnal el is távolítja magától, amikor jelzi a költői Én helyzetét. Ironikus távolságtartás ez: a „mifelénk” szóból rögtön kiviláglik, hogy mi-tudatról csak fenntartásokkal beszélhetünk ebben a versvilágban, hiszen a lírai Én egyáltalán nem akar képviselni senkit a gyászoló gyülekezetben: „Elakadó szavakkal beszélni mifelénk / nem szokás.” A zárlat még drasztikusabb, amikor a gyászolókat távoztása után a beszélő egyedül marad: „Végül talán nem is mondok semmit / mert ünnepélyes pillanatokban / nem illik a dadogás / és mifelénk emlékezni különben is / egyenes háttal / szépen vasalt ingekben szokás.” De ami közepén történik, az a legfontosabb ebben a versben, és talán az egész kötet alapérületét is érzékelteti: a gyászoló nem akar senkit képviselni, de a gyászolókat (és kicsit önmagát is) ki akarja elégiteni valami érzelmi pótlékkal: „idehazudok valami megfogható / hogy minden még éppen kibírható legyen / és bizonygatom majd / képesek vagyunk a gyászra”. Erre felel a könyvet lezáró vers, a *Hálátlanok búcsúja* (egyébként a költőnek megvan amaz idegesítő szokása, hogy a verscímeiket kisbetűvel írja, aminek manapság már az égvilágon semmi értelme): a beszélő nem pusztán a „mamá”-tól, de önnön „hazugság”-ától is búcsúzik: „de nem hiszek többé benned / legkedvesebb kreatúram”. A kötet egyik legfontosabb, sok versben visszatérő figurájától vagy teremtményétől, a „mamától” vesz ekként búcsút az Én, akiről így kiderül, amit eddig is sejtettünk, hogy csupán a költő művészi/emberi önkényének kreatúrája, nem „valóságos”, nem életrajzi, hanem szerzett (esetleg irodalmi alapú) élmények főhősnője. Ez a hazugság, a költői teremtés érdekében megtett ráfogássorozat alkotja szinte az egész könyv alapját. És noha a néhány elemből álló (mama, befalazott nagymama, tata, madarak, ház)

motívumháló roppant sűrűre szőtt, mégsem alakul ki olyasfajta érzésünk, hogy itt egy szétrobbant regény vagy nagyobb elbeszélés szilánkjait kapjuk, amelynek képzeletbeli cselekménye valahogy ekként pöröghetne le: az első jelenetben/versben látjuk a gyászoló gyülekezetet valaki, talán a mama sírjánál; tőlük részben elkülönülve áll az elbeszélő/lírai Én, aki aztán visszaemlékezések során, töredékes képekben, emlékfoszlányokban, tárgyak felidézésének segítségével mondja el a család történetét. És végül az utolsó versben búcsút vesz az egésztől.

Ez a lefolyás elvileg valamiféle linearitást tartalmazna, és a szereplők részleges egységét, azonosságát. Ám a verseskötetben szerencsére nem ez történik. A költő valóban lírai élményeket akar közvetíteni, reflexiókat, persze az más kérdés, hogy erre milyen hőfokon képes. Hogy egyáltalán biztos-e, hogy anyagának a versforma lenne az ideális költőhelye.

A *Magyar Narancsnak* adott interjújában Hevesi Judit találóan jellemzi kötete epikus formálásának szándékolt töredékességét: „Egy egész történetre nem állnak össze, hálózattá azonban talán igen. Olyannak képzeltem mindig a könyvet, mint egy szövet: a szálak egymáson és egymás mellett is futnak, ha közel hajolsz, látod őket, de ha messziről nézed, már nem választhatók jól le egymásról, a mintát együttesen adják ki.” A minta valóban kirajzolódik, bár a motívumok némelyike, legkivált a madarak (és velük a Rilke duinói elégiáiból iderepült angyalok) szinte mániákus fellépése, inkább az anyag megerősző hatásának hat, lapos és ilyen mennyiségben túltermelési válságot okozó műfogásnak, és semmi köze ahhoz a szükségyszerűséghez, ahogy a madarak például Nyíri János regényében felbukkannak. A mama alakjáról pedig az a sejtésem, hogy nem is egy, hanem több mamáról van szó. Ami egyrészt nagyszerű ötlet, hiszen ismét erősíti a művészi célt, hogy itt nem valamiféle regényt olvasunk; rá-

adásul azt sugallja, hogy az áldozatok vagy a traumák szereplői tulajdonképpen behelyettesíthetők, másrészt típusok a szereplők, azaz a versben funkcionális szerepet visznek e kreatúrák. És ez nagyon rendben van, hiszen Hevesi Judit (aki, mondhatni, a zsidóüldözés árva) már nem mondhatja el azt, amit az *Endlösung*ban közvetlenül érintett Székely Magda még szenvedélyesen, összes rettentő tapasztalatát mozgósítva kikiálthattott: „nem enyhülhetek, mert helyettük élek. / akikben többé nem kelhet bocsánat”. Hevesi Judit nem akarja azt hazudni se önmagának, se a közönségnek, hogy élményei első kézből származnak. Morális ítéletet sem fogalmazhat meg, mint Székely Magda: „Magam vagyok az utolsó ítélet”.

De akkor feltehető a kérdés: mi a tétje ennek a traumaköltészetnek, melynek traumáit vagy határhelyzeteit a költő nyilvánvalóan nem élte meg közvetlenül, csak a vers kedvéért odahazudta magának, ám e fikcionizálást egy pillanatra sem rejtette véka alá? Miféle tétje van ennek a lírai Én szempontjából? Durvábban fogalmazva: valóban egy költő debütálásnak vagyunk-e tanúi? Olyan könyvet olvasunk, amelynek megteremtett, előzetesen elsajátított (epikus) anyaga szükségszerűen verset követel?

Ezt erősen kétlem. Hevesi Judit költői nyelve a prózai távolságtartás nyelve, itt a személyesség lángja olyanira visszacsavart, hogy alig is pislákol. Okos, tudatosan rezervált, felkészült bölcsészhangot hallottam itt, pár kivételes esettől eltekintve (és mindenképpen ilyen a könyvet nyitó vers) afféle ötösre sikerült jegyzetanyagot egy leendő prózai műhöz. Ezért aztán saját hangot, saját szenvedélyt, egyáltalán szenvedélyt nem találtam ebben a könyvben. És itt nem az úgynevezett tárgyias költészetéről vagy a személytelenséget preferáló, netán a némaság felé haladó líráról van szó, hiszen e téren láttunk már hatalmas hőfokú verseket, mi több, egész életműveket; ilyen Celané is (akinek, ellentétben Tóth Krisztina állításával a fülszövegben, abszolút semmi köze Hevesi Judit verseihez). De hogy messzire ne menjünk, Halasi Zoltán most elemzett versei is említhetők. Ilyenkor, ahogy T. S. Eliot írta, azt várjuk, hogy a gondolatok a rózsá illatának intenzitásával ingereljék az olvasót. Magyarán: személytelensége bunkerjába húzódva se mondhat le a vers (és a lírai Én) a szenzualitásról, az érzékek alkímiájáról. A varázslatról a varázsától fosztott világban, ha úgy tetszik.

Hevesi Judit a könyv utolsó versében (és persze az egész kötetben) elbúcsúzik teremtményeitől, Maga is tudja, hogy szerfölött hálátlanul, hiszen nekik köszönheti költői létezését. Az említett interjúban felidézi egy olvasmányát a helyzet jellemzésére: „Ruth Klüger a *Weiter leben* című könyvében leír egy jelenetet, ami nagyon jól sűríti magába mindazt, amiről beszéltünk: a tv-ben adják, hogy Kanada keleti részén

fókákat vertek agyon. És ahogy a nőstény fókától elszakítják a kicsinyét, akit mindaddig védett, a nőstény elvonul. Elhagyja a helyszínt, nem nézi végig. Kegyetlen, de tūpontos példa arra, hogy néha a felejtés az egyetlen, ami lehetővé teszi a túlélést. ‘A vége ez az árulás.’ És mégis, mit gondoljunk az anyafókáról?”

Hevesi Judit egyfajta anyafókaként viselkedik a kötetben, és különösen a záróversben. Elhagyja a versek helyszíneit, nem törődik többé kreatúráival. És hogy ekkor mit gondoljak az anyafókáról? Azt, hogy tudja, de legalábbis sejti: ezzel még nincs vége a dalnak. Hiszen „gyere mama segíts hogy újra kigondolhassalak”, és ott vannak még a „lyukacsos történetek / befoldoznám őket”. Nem lennék meglepve, ha a következő években prózaíróként látnám viszont Hevesi Juditot.

Katya Petrovszkaja, avagy a véletlen zsidó

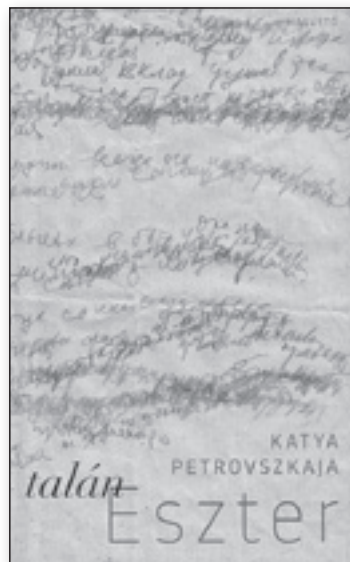
Az 1970-ben Kijevben (akkor még Szovjetunió) született, de 1999-től Berlinben él és a *Talán Eszter* című, 2014-ben az igen előkelő Suhrkamp kiadónál megjelent könyvét is németül író Petrovszkaja vállalkozásának talán éppen ez a célja, indítéka és tétje: a lyukak befoldozása. Csakhogy ezúttal valóságos lyukakról van szó, nem fiktív vagy kreált hézagokról. Ha Hevesi Juditnak a kötetében fellépő lírai Énjét teremtett vagy képzelt zsidónak nevezhetnénk, akkor Petrovszkaja esetében a véletlen zsidó lehetne a találó kategória; egyébként az elbeszélő a zsidóságot már a kötet legelején a „véletlen művének” nevezi. És a könyv legfontosabb (lét)kérdése: hogyan lesz/lehet a véletlen zsidóból szükségszerű zsidó. Az, aki Pap Károly mondataival alapozhatja meg az ősökhez (és a történelemhez) fűződő viszonyát és önnön létezésének alapjait: „Szerecsénkben, balsorsunkban az ő áldozataik vagyunk, sírköveik az oltárok, amelyeken a mi életünk füstje száll az égnek! Mi vagy, ha nem a bátorság, amellyel hagyod őket újra élni, gondolkodni magadban? Valamennyit. Szabadon. Ezen a bátorságon, ezen az őszinteségen, ezen a szabadságon kívül nem lehet semmi más érdemed e földön, nem lehetsz semmivel sem több ennél, akármennyi vagy; ámha ennyi lenni mérészelsz: akkor önmagad leszel egészen.”

Van egy nagynéni, Lida, akitől mindössze egy kvasz-recept maradt az elbeszélőre, ám ez a recept megszólitja. „Vajon tényleg engem szólított meg Lida néném a receptjével, vagy általában véve minden embert?” Ezzel a kérdéssel indul a magánnyomozás az elbeszélő zsidósága és a család története után. De a kérdés második felében feltűnik már az univerzalizálás igénye – a vizsgálat többre tör, mint a privát élet megis-

merésére, a történelem működését kívánja megérteni. És ide is a recepten, pontosabban a recept tulajdonosának halálán át vezet az út: „Akkor értettem meg, mit jelent a történelem, amikor Lida, anyám nővére meghalt. Megérett bennem a tudásvágy, készen álltam, hogy szembeszálljak végre az emlékezet szélmalmaival – és akkor meghalt. Ott álltam visszafojtott lélegzettel, éppen föl akartam tenni az első kérdésemet – és hoppon maradtam, egy képregényben üresen maradt volna a szóbuborékom. Azt jelenti a történelem, hogy nincs többé kinek feltenni a kérdéseinket, hanem már csak a forrásokra hagyatkozhatunk. [...] Nem kérdezősködtem idejében, így hát torkomon akadt a történelem szó. [...] Úgy éreztem, ki vagyok szolgáltatva a történelemnek.” Ám az apja ellentétes oldalon áll: „Mindig is foglalkoztatott a történelem, mondta apám, azt azonban soha nem akartam, hogy a történelem foglalkozzon velem. És nincs szükségünk rokonokra ahhoz, tette még hozzá, hogy eleven viszonyba kerüljünk a történelemmel.” A lány, az elbeszélő, azaz „Katya” azonban nem tágít: „De, igenis szükségünk van rájuk, feleltem, a magam részéről szeretnék átfogó körképpé rendezni mindent, mintha mi magunk állnánk a történések szélrózsájának kellős közepén, ha csak egy tébolyult rokonnak köszönhetően is, akitől nem tanulhatunk semmit.”

Úgy tűnik, a történelem elszánt elsajátításával „Katya” a sorstalanság ellen veszi fel a harcot („ha szabadság van, akkor nincs sors, akkor mi magunk vagyunk a sors”, szól a Kertész-regény végén). Ez a „Katya” nem hajlandó beletörődni, hogy véletlen zsidó, hogy egyáltalán véletlen egyén; nem fogadja el, hogy úgy éljen és haljon, mint dédanyja, akit Talán Eszternek hívtak, de már maga az apa sem tudja a Kijevben maradt és ott aztán a Babij Jarnál elkövetett vérengzésben meggyilkolt nagyanyja valódi nevét. „Azt hiszem, Eszternek hívták, mondta apám. Igen, Talán Eszternek.” „Katya” nem akarja, hogy egyszer úgy gondolja bárki is, hogy Talán Katya volt a neve, sőt *Talán Katya*, mert Petrovszkaja, roppant mély értelműen, vezetőknévvé teszi a Talán, a *vielleicht* szócskát, és ettől kezdve a dédmama neve *Vielleicht Esther*, Talán Eszter.

Nos, Talán Eszter Kijevben meglátta a németek által kitett plakátot, miszerint „Kijev város és a környék minden zsidója köteles hétfőn, 1941. szeptember 29-én reggel 8 órakor a Melnik és a Dokterivszkij utca sarkán (a temetőknél) megjelenni”. A dédmama már ösreg és majdnem járásképtelen, de azért igyekszik eleget tenni a fölhívásnak, és bár lekési a találkozózt (mely aztán Babij Jar szurdokában végződik), de mindenesetre odabiceg a kihalt városban maradt színtegyetlen őrszemhez. „*Kherr Officér* – kezdte a monológját a dédanyám a maga összetéveszthetetlen módján, jiddisül, ámde azzal a szent meggyőződéssel, hogy németül beszél –, ugyan mondja már meg, legyen oly

szíves, drága hadnagy úr, mitévő legyek immár. Látam ám a plakátokat, rajtuk a zsidókra vonatkozó parancsot, de hát nem bírom már oly jól magam, nem akar vinni ez a rossz lábam.” Ezek azok a bizonyos lépések, amelyről Kertész ír a *Sorstalanság* végén, mindenki megteszi a lépéseket, voltaképpen mindenki önként s dalolva, merő udvariasságból megy a vesztőhelyre, és aztán mindez egy világtasztrófába torkollik. És Talán Eszter története persze pontosan így végződik: „Agyonlőtték ott helyben, mintegy mellékesen, hanyag, rutinos eleganciával...” Katya Petrovszkaja éppen erre nem hajlandó, nem akarja megtenni a lépéseket, a történelem és a múltja feltárásával sorssá kívánja tenni véletlen zsidóságát.

Persze ez nem olyan egyszerű. A történelem, akár a pusztá tények szintjén is, elvonja magát, húzódozik feltárunni a mélyeit vizslató tekintetnek. Még az is kétséges, hogyan játszódtott le Talán Eszter meggyilkolása. Nincsenek szemtanúk, senki sincs. És ekkor a tényekhez ragaszkodó elbeszélő is kénytelen behelyezkedni a regényíró, vagyis a fikcióval dolgozó író szerepébe. Muszáj-regényíró lesz: „Úgy figyelem ezt a jelenetet, mint maga az Úristen, a szemközti ház ablakából. Alighanem így kell regényt írni.” Csakhogy Petrovszkaja nem regényt akar írni, pontosabban: nem akar regényt írni. Ő az igazságot, a valóságot keresi:

„Úgy gondoltam, elegendő lesz, ha mesélek arról a néhány emberről, akik véletlenül a rokonaim voltak, és máris zsebemben az egész XX. század.” Csakhogy ez majdnem lehetetlennek bizonyul, és nem csupán Talán Eszter története miatt, és nem csupán azért, mert állandóan kiderül, hogy egy biztosnak hitt tény, teszem azt, egy házsám, tévesnek bizonyul a tüzetesebb vizsgálódás végén.

Inkább arról van szó, hogy Auschwitz óta az elbeszélés ártatlannak vélt alapjai is megrendültek. Mindaddig olyan műveket taglaltam, melyeket a zsidóüldö-

zés közvetlen áldozatai írtak, olyanok, akik táborlakóként, üldözöttként éltek át és éltek túl az *Endlösung*got. (Kivételt képez talán a *Hajnali láz*, de hát ennek a hősei is túlélők, és a fiú, Gárdos Péter a szülei megmaradt, valóságos levelei, azaz közvetlen élményei alapján írta a regényt.) Nyilvánvalónak tűnt, hogy a közvetlen tapasztalat mintegy esztétikai és egyben morális alapját alkotja ilyenkor a műalkotásnak: aki nem vett részt áldozatként a megsemmisítő akciók valamelyikében, akit nem zártak gettóba, akit nem akartak meggyilkolni, az a közönség szemében nem formálhat jogot arra, hogy fikciós művet alkosson erről. Az esztétikai elemet voltaképpen megelőzi ekkor az etikai követelmény, és a fikció valamilyen értelemben megsemmisül, azaz az elbeszélői művészet létalapja válik kérdésessé. Ebben az értelemben sem abszurd Adorno tézise, amelyet úgy lehetne ilyenkor átformálni, hogy Auschwitz után megrendülnek a fikciós irodalom alapjai. Ami annyit is jelent, hogy a klasszikus értelemben vett elbeszélés válik teljes egészében talajtalanná. Adorno ezzel is számolt: „Elég, ha elképzeljük azt a lehetetlen helyzetet, hogy egy hadviselt ember manapság úgy mesélne a háborúról, ahogy régebben a kalandokról volt szokás.” Vagyis erősen úgy fest, hogy Auschwitz után nemhogy verset, de regényt sem lehet már írni. Petrovskaja csak közvetve érintett a holokausztban, azaz személyesen morális alapja nincs az elbeszéléseinek. De a történelem – amelyet birtokába akar venni, hogy leküzdje sorstalanságát – elbeszélést követel, de ez esetben az elbeszélés is megköveteli a történelmet, vagyis a történetet. A kötet alcíme *Történetek*, németül *Geschichten*. Csakhogy a németben, akár a franciában az *histoire*, a *Geschichte* egyaránt jelent történelmet és történetet. Auschwitz esztétikai csapdája bezárul: amikor Petrovskaja elbeszélője, azaz „önmaga” rájön, hogy Talán Eszter történetét – mivel nincsenek valóságosan létezett szemtanúk – regényíróként, azaz fikciónak képzelettel és meséli el, úgy érzi, vállalkozása kudarcba fulladt. És hiába nyújtózkodik a története Talán Eszter sztorija után: „Akárhogy ügyeskedem, hogy az arcukba, a szemükbe nézhessek, dédanyám szemébe, a tiszt szemébe, még lábujjhegyre is állok, nyújtózkodom, kinyújtóztatom emlékezetem, képzeletem, intuícióm izmaait – mindhiába. Nem látom az arcukat, nem értem őket, a történelemkönyvek pedig makacsul hallgatnak.” (Aztán később kiderül, mégsem hallgatnak, és a történelem az elbeszélői Én segítségére siet: makacs nyomozása a tények után felderíti, hogy mégiscsak voltak szemtanúi Talán Eszter meggyilkolásának.)

Roppantul sokatmondó mozzanat ez. Kiderül, hogy nem lehet ebből az anyagból regényt írni, ezt a valóságot (amely részben maga is utólag teremtett) csak rendkívül korlátozott mértékben lehet fikcionalizálni. És valóban: Katya Petrovskaja műve hangsúlyozottan nem regény. Az egyes történetek nem állnak össze lineáris sorozattá, és ez így van jól, még akkor is, ha maga az elbeszélő természetesen nem tud örülni ennek.

De a könyv mégis egyfajta zsánerbe tartozik, ám ez a zsáner nem a giccses, a túlhabzó, hanem a visszafogott, a finom, az elegáns, az inkább elemző, töprengő, semmint érdekes cselekményeket görgető, ábrázoló, leíró fajtából való; itt az események a reflexiót szolgálják leginkább. A jobb híján esszéregénynek nevezhető műfajról van szó, melynek W. G. Sebald (legkivált a *Kivándoroltak* és *A Szaturnusz gyűrűi* című köteteivel) volt az alapító atyja (egyébként hozzá hasonlóan Petrovskaja is számos fényképet mellékel szövegéhez), és aki csak utolsó könyvében (*Austerlitz*) jutott el a szó régi értelmében vett regényhez, de ezzel rögtön hígabbá is tette a formálást. Petrovskaja remek történeteket előadó, abszolút profi módon megírt kötetében inkább a sokféle elmélkedés (rosszabb esetben elménckedés, giccsértelmiségi jellegű fontoskodás) zavaró, és az Akhilleusz és a teknősbéka esetről vagy a *Goethe, a titkoszolga* címen közbeszúrt esszécskék még a legnagyobb sztorikat is erősen megzavarják. De ez legyen a legnagyobb bajunk, hiszen végeredményben érdekes és tanulságos könyvet kapunk Kurdi Imre kimagaslóan nagyszerű fordításában.

És amúgy? Amúgy meg *business as usual*: abban a nagyjából fél évben, amíg ezt a hosszúra nyúlt esszét írtam, legalább két tucat holokauszt-próza jelent meg magyarul, és örvendetes megtapasztalni, hogy már a kismamáknak is van sárga csillagos kötetük. A kultúripar dübörög tovább. ■ ■ ■

IRODALOM

- Hevesi Judit: *Hálátlanok búcsúja*, Magvető, 2015, 51 oldal, 2290 Ft
 Jichak Katzenelson: *Ének a kiirtott zsidó népről*. Fordította Halasi Zoltán. Kalligram, 2014, 235 oldal, 3500 Ft
 Katya Petrovskaja: *Talán Eszter*. Fordította Kurdi Imre. Magvető, 2015, 291 oldal, 2990 Ft
 Nelly Sachs: *Izzó rejtvények*. Fordította Görgey Gábor és Vas István. Európa Könyvkiadó, 1968, 195 oldal, 11,50 Ft

■ **Bán Zoltán András** (1954): irodalmár. Csont András néven zenei írásokat is publikál. Korábban a Beszélő és a Magyar Narancs szerkesztője. Legutolsó kötete: *Keserű*, Bookart, 2014.